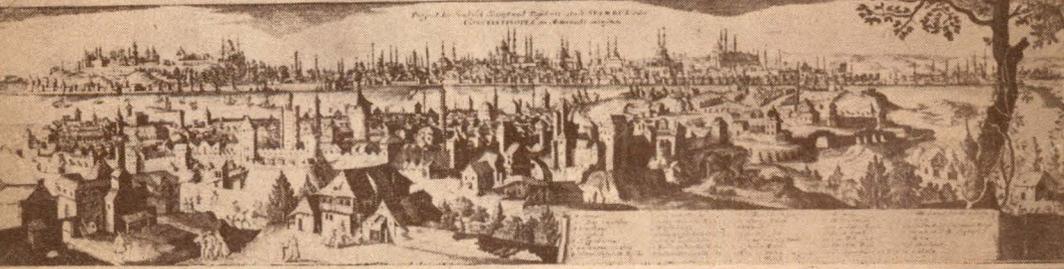

8862-99

ДУБЕР ЈОСИФ БОШКОВИК: ДНЕВНИК

са њуџа из
Цариграда,
у Пољску

издање РАЈКОВИК деоџра

SAVEZNO IZVRŠNO VEŠE
CENTAR ZA INFORMACIJU I
DOKUMENTACIJU I DELATNOST
Inv. br. 500
SIGN.

19+82-94

РУЂЕР ЈОСИФ БОШКОВИЋ

РУЂЕР ЈОСИФ БОШКОВИЋ

ДНЕВНИК
СА ПУТА
ИЗ ЦАРИГРАДА У ПОЉСКУ

(1762 ГОДИНЕ)

са италијанског превео
и предговор написао

Д-р ДУШАН НЕДЕЉКОВИЋ

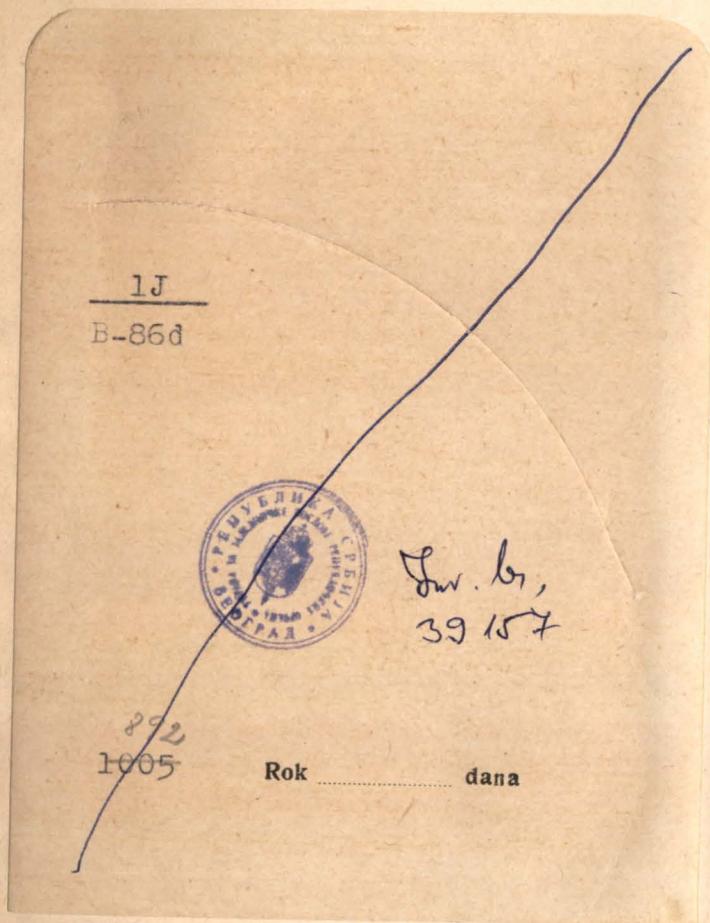

ИЗДАЊЕ »РАЈКОВИЋ« БЕОГРАД
1 9 3 7

892
Инвент. бр. 100000
PONIŠTENO

ПРЕДГОВОР

Руђер Бошковић, велики наш, оригинални и широко утицајни филозоф, био је пре свега дубоки научник који се са изванредним успехом бавио скоро свим позитивним наукама свога доба, математиком, физиком, астрономијом, геодезијом, и т. д. Тако, као астроном је био нарочито поштован и као такав је он из Лондона послат од стране Краљевског научног друштва (лондонске академије) да у Цариграду осмотри петог јуна 1761 године прелаз Венере преко Сунца, што је требало да пружи једну од основних дата за дефинитивно утврђивање раздаљине Сунца од Земље. Због многих незгода на путу до Цариграда, Бошковић није стигао на време да ово астрономско осматрање учини, а у самом Цариграду се тешко разболео. Али, како у свакој несрећи и среће има, промашено астрономско осматрање Бошковић је и нехотице богато надокнадио својим проматрањима народâ и живота на источном делу Балканског полуострва тога доба. Наиме, кад је нешто пре здравио, кренуо је напролеће идуће 1762 године у свити енглеског амбасадора на цариградском двору, Џека Портера, да се преко Тракије, Бугарске, Молдавије и Пољске врати у Италију. Том приликом је он написао овај чувени *Дневник са пута из Цариграда у Пољску*, књижевно и научно дело првога реда, чији француски, немачки и пољски преводи јављају се пре самог италијанског оригинала и бивају тако брзо разграбљени да ни сâм писац Бошковић није могао доћи до свога примерка.

Разуме се да је овај путопис морао имати великог успеха као изванредно књижевно дело о животу и народима у тадашњим „варварским земљама“ Балкана који је онда био за културни Запад што је за нас Африка данас. Дело је било онда тим занимљивије и за нас сад тим драгоценије, што га је писао неко ко је био не само танано осетљиви песник већ и научник који је навикао да оштрим погледом и критично проматра и види. Као што је у својој филозофији природе знао да неразлучиво споји науку и филозофију, тако је Бошковић у своме путопису умео да споји лепу књижевност и науку. Зато данас ово дело није само путопис који се може читати као најзанимљивији стварни роман о Балкану XVIII-ог столећа, већ и богати извор и права ризница података за разне науке о балканским народима тога доба, за општу културну и нашу националну историју, за историју Турака, Грка, Бугара, Румуна, Пољака, Италијана, православне и католичке цркве, и т. д., за фолклор, етнографију и етнологију, за географију, за политичку економију, за историју права, за археологију, за лингвистику, за геоморфологију, и т. д. Цео назадни и мрачни живот Балкана средине XVIII-ог столећа је ту научно врло танано у свој својој сложености проанализиран и књижевно у облику путописа као целина дат.

И дат је тако конкретно и живо, са толиким изобиљем најзанимљивијих чињеница, јер је Бошковић, као и сваки прави филозоф, имао широки научни интерес и запажање за све, да је немогуће овде обраћати читаоцу нарочиту пажњу на ово или оно. Све је ту занимљиво, а читалац ће сам, према своме личном укусу и интересу, наћи увек оно што њега највише занима.

Међутим, постоји нешто што се као крвав конач провлачи кроз све описе и даје овом путопису његов општи тон, а то је само Бошковићево дубоко осећање и тако снажно описивање крајње беде, црнога незнања и ужасне потлачености поробљених балканских народа с једне стране а с друге сурове „тираније“ турских

феудала и турске државне управе, потпуно расточене невероватном корупцијом, која се претворила у претвртни државни систем, и ужаснога „деспотизма“ турских вазала. И јасно је да није на страни „тираније“ и „деспотизма“ већ на страни страшно експлоатисаног и потлаченог народа, нарочито бугарског, наш Бошковић, познати пријатељ великога Франклина, који је као научник ослободио човечанство од грома а као државник своју отаџбину од тирана и кога је, као ново изабраног члана, Даламбер дочекао у Француској академији чувеним стихом: „Eripuit coelo fulmen, sceptrumque tyrannis“.

Занимљиво је да је Бошковић најисцрпнији и најтоплији у својим описима бугарског народа и његовога живота и да је скоро две трећине свога путописа њему посветио. У овоме путопису постаје сасвим јасно колико је илузорна и бесмислана она свађа, која се и у наше дане продужује, око тога је ли Бошковић Србин или Хрват. Својим „завичајем“ и својом „отаџбином“ Бошковић је толико пута назвао и увек само своје родно место Дубровник, и према томе се он завичајно и отаџбински осећао једино Дубровчанином; али је имао, то се у овом путопису врло лепо види, и једно много шире осећање, осећање Јужним Словенином или Словинцем. Бугарски језик он ту сматра само „једним дијалектом“ онога „словенскога“ језика који говори и његово родно место Дубровник, а о бугарском народу говори са толико топлине и сажаљења са колико се може говорити само о каквом нарочито заосталом и потлаченом делу свога сопственог народа. И никакво чудо што се овај наш човек, један од највећих људи тадањег културног Запада, осетио једно са убого бедним и доброћудним бугарским сељацима, и што је са њима дубоко симпатисао. Говорио је он са њима на својем матерњем језику и видео да су они врло добри људи, које притискају страшно незнање и ужасна беда. А такви су у то време били мање или више скоро сви Јужни Словени, изједначани и уједињени истим робовањем

истом турском господару. До тада још нису никакве чорбације и никакве европске силе повлачиле никакве мање или више произвољне границе по Балкану, те и може велики Дубровчанин Бошковић да се са Бугарима на широкој платформи словенства осети једно.

Текст овога *Дневника* је објављен прво у Ханеновом доста рђавом француском преводу, рђавом јер је било изванредно тешко прилагодити францускоме језику скоро чисти латински стил италијанског оригинала. Француски превод се појавио у Лозани 1772 године, дакле десет година после самога путовања, а под насловом: *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne, fait à la suite de son Excellence Mr Jaq. Porter, Ambassadeur d'Angleterre par le R. P. Joseph Boscowich, de la Comp. de Jésus, en MDCCLXII; A Lausanne, MDCCLXXII* — Овај француски превод је преведен на немачки и издат у Лајпцигу под насловом: *Des Abt Joseph Boscowich Reise vom Constantinopel durch Romanien, Bulgarien und die Moldau nach Lemberg in Pohlen, I. G. J. Breitkopf, Leipzig, 1779.* — Ова два превода су била тако брзо разграбљена, да су још у време своје појаве постали књижевна реткост, а данас се могу наћи само у неколико највећих европских библиотека. Имамо вести о томе да је у међувремену објављен и један пољски превод, али нисмо могли доћи ни до једног јединог његовог примерка. — Италијански оригинал је изишао у самом Бошковићевом издању, у Басану 1784, дакле на три године пред смрт нашега Дубровчанина, а под насловом: *Giornale di un viaggio da Costantinopoli in Polonia dell' Abate Ruggiero Giuseppe Boscovich... Bassano, MDCCLXXXIV, Remondini, Venezia.*

Што се пак данас, приликом стопедесетогодишњице смрти Руђера Бошковића, јавља овај превод, којим се први пут пружа једно Бошковићево дело на матерњем језику свога писца, великога тога човека, једнога од наших највећих, заслуга је пре свега мога еминентног колеге г. Д-р Петра Јовановића, који је као географ могао најбоље оценити изузетну важност превођења

овог Бошковићевог списа и подржао ме да на овоме послу истрајем, а затим и вредне издавачке књижевнице Рајка Рајковића, која је узела на себе да изда и опреми ово прво дело Руђера Бошковића на нашем језику.

Сматрали смо пак за пригодно да поводом стопедесетогодишњице смрти Бошковићеве приложимо овоме преводу портрет који нам пружа лик такав каквог је био наш Дубровчанин на неколико година пред своју смрт, — портрет, на који смо наишли у париској Народној Библиотеци 1920 године, кад смо прикупљали грађу за своју књигу *La Philosophie Naturelle et Relativiste de R. J. Boscovich (Paris, 1922)*. Естампа је то у бакру резана по једноме цртежу оловком, који се такође налази у Одељењу за Естампе париске Народне Библиотеке (бр. 5726 и 5729). Цртеж и ову естампу израдио је Дагесо де Френ Син, али не 1783 године, како је то у Одељењу за Естампе назначено, већ 1782, као што смо то на једном другом месту показали (Један портрет Руђера Бошковића, у Гласнику Скопског Научног Друштва, 1927, књ. II, св. 1–2; 1928, књ. III, св. 1). Ову естампу су себи за успомену резали Бошковићеви пријатељи из највишег париског друштва пред његов полазак из Париза, предосећајући да се њихов остарели и болесни пријатељ неће више са свога пута вратити, те је њихова успомена и нама остала.

Поред насловне странице и једне стране текста италијанског оригинала овог *Дневника*, на крају смо додали и мапу на којој ће читалац моћи изближе да прати Бошковића на његовом скоро тромесечном путу преко Балкана, тадање те „варварске земље“.

Др. Д. Недељковић

GIORNALE
DI UN VIAGGIO
D A
COSTANTINOPOLI IN POLONIA
DELL' ABATE
RUGGIERO GIUSEPPE BOSCOVICH

CON UNA SUA RELAZIONE
DELLE ROVINE DI TROIA,
*E in fine il PROSPETTO delle Opere nuove MATEMATICHE
del medesimo AUTORE, contenute in cinque Tomi,
che attualmente lui presente si stampano.*

BASSANO, MDCCLXXXIV.

A SPESE REMONDINI DI VENEZIA.

ДНЕВНИК СА ПУТА ИЗ ЦАРИГРАДА У ПОЉСКУ

Његова Екселенција Господин Џек Портер добио је за следбеника Господина Хенриха Гринвила у амбасади цариградској, месту тешком и важном, које је заузимао петнаест и по година са највишим поверењем и на опште задовољство, те је чинио све нужне припреме за свој повратак у Енглеску са Госпођом Амбасадорком, ћерком Његове Екселенције Господина Алберта Барона од Хохпиеда, амбасадора холандскога на цариградском двору, са ћерчицом од четири године и синчићем од две, а преко Молдавије и Пољске. За сапутника је имао на великом овом путу Господина Герарда Барона од Хохпиеда, брата Госпође Амбасадорке. До пољске границе пратио га је Господин Доктор Макензи, одакле се вратио натраг у Цариград, а до Лавова Господин Карло Хибш, секретар легације Њ. В. Краља Пољске, син Господина Фридриха Хибша, саветника дворског код истог Суверена, и његов Отправник послова на Порти. Како сам и ја желео да се вратим у Италију из Цариграда, где сам дошао са Његовом Екселенцијом Господином Венецијанским Баилом Пиетром Корером, и где сам се, чим сам дошао, тако тешко разболео да сам био на самрти, не

налазећи нужних средстава да се опоравим у овоме ваздуху у којем и почива све зло, израдио сам код Његове Екселенције да ме узме до Лавова у своју свиту, милост коју ми је указао са највећом добротом и љубазношћу.

Полазак је он утврдио за 24 мај 1762 године, и стварно смо тога дана и пошли око подне. Биле су ту двоје каруце са по четири места, а у свакој је било упрегнуто шест коња. У једној од њих пошле су жене с децом. Биле су ту и једне мале каруце са два места а на четири точка, вучене од четири коња. Били су још ту на расположењу и разни коњи, за оне којима би било пријатније јахати, кад то буде лепо време дозволило. Било је других коња за послугу и друга лица Амбасадорове свите, и многих кола за пртљаг. Али највећи део пртљага беше пренет још првога дана на разне коње, пошто је све имало да буде дефинитивније уређено на Маломе Мосту, одакле је почињало вођство *Михмадара*, како се звао турски чиновник кога је двор давао у службу Министрима страних држава да их прати кроз све државе Великог Господара и прибави им све што им је потребно на њиховом путу, намирнице, кола, коње, а све то на рачун дажбина, које су дужни градови и села, кроз које министри пролазе, платити Порти.

Михмадар, који је био дат Његовој Екселенцији Амбасадору, беше *Хаџи Абдула*, - *Везир Ага*. *Хаџи* се звао зато што је ишао на поклоњење у Меку, јер *хаџи* значи *поклоник* и даје се као титула свакоме ко је учинио поклонство светоме месту, а *Везир-Ага* се звао зато што је био у служби Великог Везира и имао својство везирског племића доживотно, ма да се Велики

Везир мењао: *Михмадари* су редовно узимани из овога реда лица. Овај је био рођен у Мореји од родитеља хришћана, Грка. Још дететом био је одведен као роб у Цариград, приликом последњег освојења те земље. Васпитан је као муслиман, али је ипак сачувао свој грчки језик. Са собом је водио свога сина, дечака врло љупког и љубазног, и разне своје *хоадаре* или слуге. Господин Амбасадор је имао у својој служби још и два јаничара.

Свима овим људима, који су ишли на коњима, треба додати још и мноштво господе која су припадала Амбасадама Енглеске, Холандије и Пруске, и народностима које су ове Амбасаде претстављале. Највећи део њих дошао је да допрати Његову Екселенцију до онога места на којем се давао уобичајени велики опроштајни ручак, који је требало да му приреди овога пута енглеска нација. Неки се беху решили да га прате читава прва два дана његовога путовања. Многбројна ова поворка изгледала је врло лепо и величанствено на улици Пера, која је била испуњена светом што је дотрчао да види овај полазак.

Око три и по сата стигли смо на место које се зове *Дауџ-Баишча*, где је био припремљен горе поменути ручак; али пре тога прошли смо преко поља које се зове *Кихајана*, где пасу бројни коњи Великог Господара; и заиста положај је то изванредно леп, ту две реке, које су се у античко доба звале *Кидарус* и *Барбизис*, утичу у канал *Ејуџ*, који увире у цариградско пристаниште, и управо ове воде се у престоници називају *слајким водама*. На овоме месту виде се ружеvine многобројних старих и лепих *киоска* који су припадали разним Господарима турским, што беху

заузимали највише положаје у држави: а ти киосци беху уништени приликом побуне од 1730, кад је Султан *Ахмед*, отац данашњег Султана *Мусџафе* био збачен, а његов брат Султан *Махмуд* доведен на престо. Не остаје од њих сад скоро ништа. Разлика између турских зграда и грађевина старих Египћана, Римљана и Грка јесте то што грађевине ових последњих и после толиких векова претстављају велелепне рушевине, док највеличанственије палате Турака, ма колико велике биле и ма како бриљантно украшене, изграђене већином од дрвета, личе тако рећи на лађе, које се морају, ако се хоће у њима да станује, поправљати сваке године, и потпуно изнова правити сваких тридесет а најдоцније четрдесет година. Кад се овај огромни град Цариград разруши, неће од њега остати никаквога трага, осим нешто рушевина његових џамија и можда његових *безисџена*, тих обичних тргова који личе на неки од камена сазидани град тако да су чак и улице покривене сводовима.

Место које се сада зове *Дауџ-Баишча* звало се раније *Кјумликјој*. *Мухамед IV* променио му је име и дао му име свога Великог Везира. Овај владар беше ту направио своју резиденцију, пошто беше намрзнуо сâм град Цариград због његових сталних буна. Још и сад се овде види серај тога Великог Господара, уз чије зидове смо и нашли подигнуте велике шаторе. У једном од ових шатора беше постављен сто по француски и око њега столице, а у другом беху постављене софе по турски. Ручак је био служен обилно и са свом префињеношћу, које је уложио Господин Фоли, благајник енглеске Амбасаде.

Кад је ручак био свршен, највећи део свите, после опрштаја, узјахао је, и вратио се натраг; а ми смо

око шест часова кренули се понова, и стигли на Мали Мост око осам сати, кад је већ почео да пада мрак.

На овоме месту се налази село које се на турском зове *Кучук-Чекмеџе т. I. Мали Мосџ*. У старо време ово место се звало *Баџинија* или *Баџинис* према Помпонију Мели и Плинију Млађем. Ту је камени мост од тридесет и шест сводова преко језера, које се беше звало *Баџиниас*, у које се улива река, која се звала истим именом. У селу има једна џамија и пет *ханова*. Ови *ханови* јавне су зграде, јако велике, као какав врло простран салон, који има четири зида, а покривен је врло широким кровом. Кров почива обично још и на једном а најчешће и на два реда стубова, пиластра, с једне стране, а гдешто и са обе стране; поред зида подигнута је калдрма неколико стопа над тлом, ширине нешто веће од обичне висине људске, са оџацима с места на место: ту путници спавају, а онамо где, кад путници леже, стоје њихове ноге, постављена су јасла за коње. Остатак зграде служи за теглећу стоку и кола. Има ханова у којима се може наћи и погдеоја посебна соба. Сваки хан има свога чувара, и сматра се као свето место како за лица тако и за ствари. Већина их је изграђених из побожности о трошку разних појединаца. Има их и величанствених који су покривени оловом.

За стан, или како Турци кажу за *конак*, имали смо две безмерно бедне грчке куће, у којима се један део нас снашао како је могао, а други су отишли да спавају у *хану*. У овим грчким кућама било је папирних слика светаца таквих да горих и грознијих не може бити. У свим грчким кућама има готово редовно велик број ових слика окупљених на једном месту,

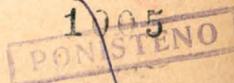
Дневник

2

ИНВЕНТ. БР.

500

и помешаних са рђавим уљаним сликама, а у многим од ових кућа, чак и у најсиромашнијим, вечито гори пред овим сликама гадна једна и прљава лампа. Те вечери смо били јако пометени; кола са креветима и друге неопходне ствари стигоше врло доцкан: али најзад смо обедовали, и отишли да спавамо, пошто је сваки, ко је хтео, наместио своју постељу како жели.

25 Мај. Читавога јутра правиле су се нужне припреме да се пут продужи. Поред поменутих двеју каруца са шест коња и оних једних малих каруца са четири коња, поред коња за господаре и слуге, добављена су још два теглећа коња, осам *арабаса* или покривених кола са запрегама од два коња, и десеторо кола са запрегама од два вола. Од ових осамнаесторо кола двоја је добио, уз још неколико коња, Господин Хибш од Порте нарочитом препоруком.

На кола, која су коњи вукли, натоварене су најнужније ствари, кујна, кревети, шатори за логоровање, сто и столице. Јер у становима земаља кроз које смо пролазили није се налазило ништа друго до голих зидова, а ако би се што и нашло, било је то нешто беднога намештаја локалнога као што су погдекоји Ђилимови или *софе*, што бисмо на читавом путу склањали колико због тога што би нам такве ствари биле од врло мале потребе и што су биле врло мало чисте, толико и зато да бисмо се боље обезбедили од куге. На иста кола требало је да се ставе разне друге ствари најнеопходније, као што је рубље, нешто намирница, и слично. Ова кола требало је да пођу у исто време кад и каруце, у нади да ће моћи да прате ове последње, и да стижу не много после њих. Ствари мање потребне требало је да пођу мало раније на

воловским колима којима је било потребно двоструко време. Пре каруца требало је да пођу и два коња са намирницама, јелом и пићем. Унапред се одређивала средина дневнога пута и издавала наредба водиоцима ових коња да се на томе месту зауставе, доносећи ту нешто хладних јела, и све што је нужно да се припреми нешто топлога јела. Ујутру пре поласка требало је до-ручковати хлеба с путером и чаја с млеком. На пола дневнога пута требало је одмах по доласку попиту кафу, а мало времена по доласку на конач узети опет хлеба, путера и чаја с млеком. Понете су и карте да се увече одигра по која партија, после које се служио потпуни оброк, који се састојао из топлих меса, што је било истовремено и ручак и вечера.

Овакав ред се неколико дана доцније потпуно усталио; али првих дана, пошто су недостајале предвиђене намирнице за средину пута, узимало се у каруцама хладно месо, вино и вода. Неколико дана јело се пре поласка, не заустављајући се на половини пута. А у данима одмора имали су се ручак и вечера по свима уобичајеним правилима. Неколико вечери није се уопште играло карата. А играло се квадрила и играли су Госпођа Амбасадорка, Доктор, Барон и Господин Хибш. Ја сам пак ово време наменио писању овога дневника и то на истом столу на коме су се играле карте и на коме је Господин Амбасадор читао по коју књигу.

По таквом реду ручало се у *Малом Мосџу* и пошло у два сата по подне за *Велики Мосџ*. Прошли смо кроз једну малу шумицу која се налази на месту званоме *Харамидере*, што значи *разбојничка долина*. Некад је ту била палата Великога Господара, коју је

саградио Мухамед IV и која беше разорена. Видела се ту чесма једна, поред које се могло купити хлеба. На ивици нашега друма наишли смо на бројну једну каравану камила. Камиле су у кругу, на коленима, спавале једне поред других, а у њиховоме кругу бежу нагомилани њихови товари.

У пет сати стигли смо у *Велики Мосџ*, где смо имали за *конаке* две грчке куће које су биле доста добре. Једна од њих била је кућа *џајаса*, или свештеника овога места.

Турски се ово место зове *Бујук Чекмеџе*, то јест *Велики Мосџ*. Свој назив је добило по једном величанственом каменом мосту који је подељен на четири скоро састављена дела, које укупно сачињавају двадесет и шест великих сводова, по мосту који је саградио Солиман I, названи Величанствени, а године егирске 974. У старо доба ово место се звало *Меланџија*. А *Аџера* се звало језеро, преко чијег ушћа је и саграђен велики мост. У овоме месту станују Турци и Грци. У њему има разних *ханова*, међу којима и један доста велики и заиста величанствени. Овде се повредио један коњ Господина Барона, коњ који је био превише живахан и кога је било тешко зауставити; али срећом рана је била доста лака, и без последица. Те вечери смо написали своја писма за Цариград, јер господа, која су нас из Пере пратила догде, требала су сутрадан да се врате натраг. Вечерало се, и спавало. Ове ноћи прошла је овуда пошта, која долази из Беча.

26 Мај. Ујутру, по уобичајеноме доручку, пошли смо око девет и по сати за *Силиврију*. Наишли смо пре свега на грчко село које се зове *Каракликџој*. Оно

је чувено по кријумчарењу, које Грци чине доносећи робу са Архипелага, и остављајући је у овоме месту, које се налази ван власти Великога Цариника цариградског, да би је одавде мало по мало кријумчарили у престоницу. Прошли смо затим поред једног другог грчког села по имену *Кумбургас*, које је доста разрушено, и сведено на свега тридесет кућа. Идући морском обалом, срели смо разне рибаре, који су рибарили, те куписмо свеже рибе, која је послужила затим за ручак. Кочијаш и постиљон малих каруца бежу Турци, па ипак онај први беше толико пијан, да се није могао држати на своме седишту, и најзад је заспао. Срећом друм на морској плажи беше изврстан, тако је могао и сам постиљон управљати колима. На несрећу нашу, беше утом испао један паок на једном од предњих точкова, те точак паде, и много се муке имало док се са пијаним кочијашем споразумело, кочијашем који је и даље коње шибао уместо да их зауставља.

Око једнога сата стигосмо у једно веће село по имену *Ђурџос*, које Созомен зове *Ливадос*, где смо се пред *ханом*, зауставили да ручамо. То је вероватно онај антички *Зенофрурион*, поменут у Еутропију, кад, говорећи о смрти Аурелијановој, вели: „*interfectus est in itineris medio, quod inter Constantinopolim et Heracleam est stratae veteris: locus Zenophrurium appellatur*“.

Ручало се пред *ханом*. За децу је брзо спремљена супа са вештачким буљоном који се прави од разних сокова мяса, и других најбољих састојака, што се могу месецима конзервисати, и што у кључалој води дају за две минуте најкуснији буљон. Господин венецијански Амбасадор Корер зготовио је извесну количину за

Госпођу Амбасадорку, а делом и за мене. У справљању је чудесно успео, и буљон беше изврстан. Пошто је био припремио доста од ове намирнице, било је ње довољно за све време путовања, нарочито за децу, ради чије употребе била је увек у каруцама једна кутија пуна овог буљона.

У *Бургаду* смо нашли велики џелеп татарских коња. Следећих дана срели смо један још већи. Водили су их у Цариград на продају. И невероватно велика је количина њихова, што тамо стиже сваке године. Неке воде Турци трговци који их купују у својој земљи. Друге доводе Татари, који их продају за свој рачун. Коњску храну на путу не плаћају, јер коње дотерују у оно време кад поље сво зелено пружа им обилно пасиште. *Михмадор* је ту купио два коња петогодишњака, лепа и јака, за двадесет пијастера сваког. Одмах су их упрегли у каруце. У почетку су се мало нећкали, али мало затим почеше да вуку, и навикоше се на то тако да су следећих дана вукли као да су били дуго времена дресирани. У Цариграду слични коњи се продају и по четрдесет, па и педесет пијастера, али многи од ових коња изгубе се путем. Татари, који их воде изгледају јаки људи. Наоружани су луком и стрелама.

Из *Бургада* пошли смо у три и по сата, а у *Силиврију* стигли у шест. *Силиврија* је велики град. Помпоније Мела, Плиније, Скилакс и Стефан зову га *Силибрија*, али Страбон, Херодот и Птоломеј зову га *Селибрија*, т. ј. град *Селисов*, пошто „брија“ значи на старом трачанском језику град. Овај град има пристаниште за лађе; али оно није добро за јужни ветар. Има четири *хана* и на једном узвишењу квадратну

кулу која носи неколико грчких записа. У њему има три хиљаде душа, међу којима су око пет стотина Грка и сто Јевреја.

Јадан ту беше наш стан који се састојао из две собице једног јавног *хана*. Биле су ту и две још бедније собице, које су просто смрделе: тако да је други део нашег друштва више волео да спава у отвореном *хану*. Али ове две собице бише узете од неких Турака који мало затим стигоше.

Тек што бесмо легли кад око једанаест сати стиже један јаничар кога беше Његовој Екселенцији послао Господин Амбасадор Енглеске у Цариграду са писмима, која беху стигла за нас бечком поштом. Ова писма нам донеше вест о томе да су Енглези заузели Мартиник. Јаничар је сав пут прешао за девет часова.

27 Мај. Следећега јутра написали смо писма за Цариград и отпослали јаничара. Затим смо пошли у десет и по сати за *Форлу*. Тек што смо пошли, а Господин Доктор Макензи нам обрати пажњу на једно место, на коме, по сата од овога града, виде се на брежуљку остаци једног античког зида, за који се Бузбехио преварио кад је веровао да се овај зид пружа до Дунава, а он у ствари води до Црнога Мора. Господин Доктор, приликом једног другог свог путовања, ишао је за руинама његовим све до *Караџакџоја*, на Црноме Мору, на раздаљини од приближно педесет миља. Овај зид је био саграђен од Анастасија Диколe ради одбране од упада Бугара у Цариград.

Тог јутра напустисмо море да га више никако на нашем путовању не видимо. Захтевано је од мене да сачиним у једном латинском епиграму свој опроштај са морем овим, и пре него што смо стигли у *Киникли*,

где смо се зауставили да се поткрепимо, епиграм сам саставио следећим речима, које је Господин Хишш превео Госпођи на италијански.

*Aequoris unda vale: ramosa coralia, conchae,
 Anguillaeque agiles, squamigerumque pecus.
 Nereides valeant: valeat cum Doride Tethys:
 Non placet illa, udis quae fluit unda comis.
 Nos campi, collesque vocant, divaeque virenti
 Quae fronde, atque ornant flore nitente caput.
 Non tamen has nimium mirabimur: est dea nobis
 Quae vincit cunctas vel male compta deas.*
 Последњи стих сам престилизовао у
Quae vincit cunctas vel sine flore deas.
 Дефинитивно сам га променио у
Quae decorat flores, non petit inde decus.

У *Киникли* смо стигли око два сата. Селце је то од двадесет и четири турских кућа и петнаест грчких, а има ипак четири *хана* и једну *џамију*. Ручали смо по страни, на једном пријатном месту, под лепим зеленилом неколико дрвета, и пошли одатле око три сата. И овога дана смо срели разне врло многобројне целепе коња татарских. Прешли смо преко две реке, које се данас зову *Јаџишису* и *Бахулдерису*, а у античко доба се зваху *Арзус* и *Ехинус*.

Око шест сати и четврт стигли смо у *Ђорлу*. *Ђорлу* је славан град по битци, која се водила по његовој околини између Бајазита и његовог сина Селима. Овде има три хиљаде Турака, двеста педесет грчких породица, сто јерменских, десет јеврејских, три џамије, једна грчка црква и једна јерменска. Овде је рођен *Ђорлули Али Паша* Велики Везир, што је

прво био ђумурџија. Он је дао велике привилегије становницима овог града. Основао је једну *Мадрису*, то јест школу, и један *хан*. Ту је 1520 године умро Султан Селим на повратку из *Једрена* а по осмогодишњој својој владавини.

Кад смо ушли у овај град одвели су нас на један трг у турскоме делу вароши, и како се није могло наћи лице, које је требало да нам нађе стан, чекали смо неко време, и кад се припремасмо да се настанимо у *хану*, одведоше нас у једну доста велику и комотну кућу, добровољно понуђену од некога Грка, коме је било потребно за неки његов посао писмо и препорука Господина Амбасадора, за Цариград. Његова Екселенција му је дала то писмо. Било је људи који су, да би нас одвратили од тражења стана у овоме месту, ширили глас о томе да у њему влада епидемија куге и богиња, што се убрзо показало нетачним. Обичан је то начин на који се дуж читавог овог пута застрашују страни министри, који су, да би дошли до стана, морали истерати из њихових кућа, или из најбољих одељења своје домаћине, и тако падати на терет разним појединцима, па чак и читавој општини због новца, који је *Михмадар* унапред узимао на рачун порезе, која се иначе не би тако брзо платила. Ма да се у Портиној наредби не говори о новцу у готовом, већ о колима и намирницама, *Михмадари* обично у тим стварима на изванредан начин тргују, и зарађују доста новаца. Узимају они кола под кирију доста јефтино јер за веће делове пута, и купују коње за свој рачун; а затим наплаћују они у готовом трошак како за кола тако и за намирнице које не узимају у натури, јер обично Портином наредбом

намирнице су означене увек у далеко већој количини него што је то нужно, што пружа још једну могућност да се од народа извуче више него што је потребно, под изговором да Господину Амбасадору не сме ништа недостајати. Сва вештина *Михмадарова* била је у томе да зна добро употребити Султанову наредбу коју носи са собом, и која му даје велику власт и важност пред *кадијом* или *судијом* дотичнога места. Кад је *Михмадар* вешт, има он са собом људе који му стално претходе и уређују све унапред, тим лакше што обично да би добили добру суму новаца, испуњују они признаницу на једну много већу него што је она коју су стварно примили, остављајући тако извесну зараду кадији, па чак и самој вароши или селу на рачун Султанов. Али на нашу несрећу наш *Михмадар* беше старац без икаквога талента и храбрости; његов син беше младић који се није разумевао у пословима, а његови људи беху врло мало вешти, те смо западали у велике неприлике, полазећи увек доцкан, много пута сасвим доцкан, чак и после поднева, а гдешто смо морали и остати, мада је требало да на сваки начин продужимо пут.

28 Мај. Једна од тих неприлика десила нам се у овом граду. *Михмадар* се није никако могао снаћи. Требало је Господин Хибш, који је поред разних других језика говорио турски и грчки, и који нам је био од велике користи за све време путовања својим искуством и духом, да иде сâм да говори са кадијом, који се деси човек доста паметан; те се све уреди тако да смо пошли у једанаест и по сати за *Карисџеран*.

Због смутње која је трајала читавога јутра и због које нисмо знали хоћемо ли уопште поћи данас,

нису могле да буду извршене како ваља припреме за то да имамо своју ужину на пола пута; тако нисмо ту имали никакве хране којом бисмо се поткрепили. Па ипак смо се зауставили на лепоме једном месту широких поља, недалеко од једног чопора крава, чијим млеком смо се како тако прихватили. Од тога дана смо стално у каруцама носили довољно хране за поткрепљење, као што сам то раније поменуо. На даљем путу срели смо један караван камила, коме је претходио један коњ. Веле да је то овде обичај да се караван овако саставља, јер корак ове лагане животиње једнак је кораку камила. На овим камилама носили су угаљ у Цариград *Џебеци*, који су припадали еснафу барутара, и веровало се да угаљ, који се доноси тако из далека, мора имати неку особину нарочито важну за справљање доброга барута.

Наши људи, који су били на коњима, путем су пуцајући из пушака и из пиштоља добавили нам разне врсте птица, којих има много у овоме широком пољу, а међу којима има и шева. Уловило се и много разних других на крају данашњега пута, око четири сата.

Карисџеран, где смо се зауставили, насеље је од око сто Турских породица. Ван насеља се налази један камени *хан* који је саградио *Русџан Паша*, зет Солимана I, за чијег великог-везирства беше *Бусбек* императорски министар на Порти. Постоји ту једна џамија и серај, које је саградио Мухамед IV, који је овде долазио често да лови.

Како је село било чисто турско, и беше сумњиво да је заражено кугом, подигли смо три шатора дуж зидова сераја, а око шатора поставили смо кола у круг. Овакво становање под шаторима нам се учини

врло комотним, и у сваком случају чистијим него што је било оно раније по кућама. У једном од шатора намештана је једна доста згодна сала. Шетали смо се по дивноме пољу и на њему гледали разне роде. Недалеко одатле су на једном брежуљку гробови Турака, међу којима их има заиста много свежих. А како је и вода доста лоша, поверовали смо да је заиста могла ту беснети нека епидемија, мада у околним местима није било трага од куге. Вечерало се, и ишло да спава. Али близина коња донела је собом читаве ноћи стално узнемиравање, те се закључило и заповедило да у будуће, кад се буде логоровало, коњи буду удаљени.

29 Мај. Овога јутра пошли смо у девет сати за *Бургас*. Након путовања од двадесет минута наишли смо на мост над речицом и калдрмисани друм. Већ одавно, ранијих дана, ишли смо ми по таквим врло дугим калдрмисаним друмовима са мостовима на потоцима и барама, и то су ти друмови, које су Султани направили ради својих путовања у Једрене. На Порти су уверавали Господина Амбасадора да је цео овај пут и да је сваки мост скоро поправљен јер се Султан одлучио да наскоро овуда пропутује. Ми смо међутим констатовали да је друм упропашћен на врло многим местима а мостови да су оштећени, и да нема никаквога трага од некаквих поправљања.

Путујући даље, видели смо плугове које вуку по шест пари волова; пре неколико дана смо видели чак и један плуг са запрегом од седам пари. Овде је оволика запрега нужна због велике дужине плутила, јер је овде обичај да се праве велике бразде. Питали смо колики се допринос има на овоме земљишту, па су

нам казали да се у најгорим годинама добија удвостручено семе а у најбољим добија се десет пута, па чак и дванаесет пута, а гдешто и петнаест пута уложено семе.

Након путовања од три сата наишли смо на једну чесму, где смо се зауставили и јелом поткрепили. Тога дана смо на левој страни видели један доста велики брежуљак људском руком подигнут, на чији се врх пење са два пута, који се окрећу на падинама овога брежуљка. Брежуљак се зове *Мурат-Тејеси*, што значи Муратово брдо. Ово брдо је направљено по наредби Мурата II кад је са својом војском пошао на Владара Србије. Овај брежуљак је округле базе и купастога облика. Ранијих дана смо наишли на њему сличне, али знатно мање. На многим местима их има у великој количини али сасвим малих у облику сферичнога сегмента а подигнути су у већини случајева за успомену од војски у време њихова логоровања. Овај овде брежуљак био је много шири и виши од обичних а облика највеће куполе.

Са обе стране пута видела су се разна села. Срели смо се са једном трупом јаничара, који су долазили из Азије и ишли у Београд да тамо добију своју плату. У осталом носили су они са собом још и другог новца да тамо купе говеда, и да их са собом при повратку дотерају.

У току дана сустигла су нас нека кола у којима су путовале неке турске жене, које су ишле за *Русчук* на Дунаву. Оне су молиле Господина Амбасадора да им дозволи да њихова кола иду за нашом поворком ради веће сигурности на путу.

Са ове чесме смо пошли у четири сата, и у Бургас стигли око пет и по. Да бисмо се осигурали од

сваке заразне болести, прошли смо кроз град, и недалеко разапели шаторе на лепој једној ливади поред реке која се зове *Бурнас-суи*, а у античко време *Кедринус*, јер долази са брда по имену *Кардинак*, што значи снежно брдо. Вода је у реци била мутна, ма да одавно не беше падала киша, а била је мутна и вода оближње вароши.

Бурнас је град, што се у антично доба звао *Аркадиополис*. Садање његово име јесте покварени назив који је настао од *Пирјос*. У Турској има више од три стотине градића и села, који носе ово име зато само што имају неки утврђени замак. Овде има четири стотине турских кућа, шездесет грчких, десет јеврејских, пет џамија од којих је једну саградио *Мехмед Паша*, који је узастопно са *Русјан Пашом* био много пута за четрдесет година *Велики Везир* под Солиманом Величанственим. Он је саградио и велики *хан*, и једну велику Мадрису или јавну школу, као и *кујлицу* или јавно купатило. *Хан* је четвртаст, постављен на осам дрвених пиластра постављених на три корака раздаљине један од другог, и ту је један велики трг са многим дућанима. Све ове зграде покривене су оловом.

Тек што смо стигли у свој логор, а стиже да нас ту нађе *Паја* овога села, обраћајући нам се са врло много углађености, и указујући нам сваку пажњу. Одмах нам је донео изобиље одличних намирница, и трудио се ту дуго времена. Обрати нам пажњу на то да будемо опрезни, јер се приметио недалеко од нашег логора један сумњив човек, који може бити разбојник. Дошли су из вароши чак и наоружани људи да стражаре и боље нас обезбеде. Они су овде остали читаве ноћи. Наши људи, да би застрашили разбојнике,

који су могли бити ту у близини, пуцали су те вечери много из пушака и пиштоља. Ми смо међутим били уверени, да нема ту никакве опасности, зато што су сви ови путеви стварно били сигурни, и зато што за напад на овако бројну групу, каква је наша била, требао је један врло велики број разбојника, који се нису могли окупити а да то не буде сазнато, и да се тиме читав овај крај већ не узбуни.

30 Мај. Овога јутра смо пошли у седам сати за *Кирклисе*, рано јер нам је требало овога дана путовати осам сати. Према месту на коме смо провели ноћ, недалеко, наш пут се рачвао у два крака, на лево је био пут који је преко Једрена водио у Мађарску, а на десно онај који је преко *Кирклица* ишао у Молдавију и Пољску. Ми смо пошли овим другим путем.

Предела које смо гледали са обе стране пута беху лепши од свију предела који би се могли и маштом измислити. Сва је земља била зелена са великом разноликошћу боја разних трава, жбуња и ниског дрвећа, а све то зеленило беше најљупкије проткано безмерно разноликим најлепшим цветићима свију могућих боја, од којих смо онде где смо се заустављали правили најлепше букете. После три сата путовања почели смо да наилазимо на мноштво жбунова који су били пуни ружа, белих и црвених, које, поред тога што су веселиле погледе наше, испуњавале су ваздух најслађим мирисом. Али пре него што смо дошли на то место, стално се неосетно пењући, тако рећи још од самога поласка, пут је на једноме месту био надоласком воде толико покварен, да би каруце, да су пошле напред, биле у опасности да склизну у провалију.

Требало је много времена да се коњи испрегну и кола натраг повуку, да би се најзад пошло једним заобилазним али сигурнијим путем. Од тога брега управо почиње венац *Родойских* планина, које ће нам многих следећих дана пружати стално терен врло неједнак, али заоденут увек шумом и травом, и увек леп.

Око једанаест смо се зауставили за три четврти сата у сенци под неколико високих дрвета. Казали су нам да ћемо на путу наићи на велику шуму, која је требало да траје неколико сати, али ми смо свуда досад могли видети само ниско дрвеће, осим овде где смо се зауставили да се јелом поткрепимо. Пошли смо у дванаест и четврт и путовали по највећој врућини два сата до села *Аслибеја*. Ишли смо кроз једну врсту долине, по теренупесковитом. Положај поменутога села је лепши од свију положаја који се могу маштом дочарати. Ту протиче река по имену *Камчик-дерису*, изванредно бистра и брза. Њу смо прегазили пре уласка у село. Кад смо прешли ову реку, ушли смо у долиницу једну врло пријатно обрађену и с места на место испуњену лепим великим дрећем. У дну ове долине беше само село чије куће беху врло ниске.

Нешто после четири сата стигло се у *Кирклисе*. Доста је то велики град. Становници су већином Турци, али има ту и добар број грчких кућа. Има неколико џамија, три *хана*, једна лепа чесма, лепо купатило, и један доста бедан *безистен* или трг. Прођосмо на други крај вароши. Одведоше нас да станујемо у једној кући, у којој обично станују Министри, Молдавски Кнежеви, и *Аге*, у кући која је доста била хваљена Господину Амбасадору пре него што је

пошао из Цариграда. Нашли смо ми ту пре свега једно доста широко двориште, у којем се могу заиста сместити кола, и шталу за коње. Али кућа нас је изненадила, пошто је била прва на коју смо од те врсте наишли. Пело се откривеним врло грубим степеницама до једног пролаза врло уског у коме се налазила двоја врата, која су водила у две мале, прљаве, мрачне собе без прозора, мада је сама зграда била усамљена. У истоме дворишту била је једна друга кућица као барака, у коју се повукли сами домаћини. Непријатно изненађене, Њине Екселенције су отишле да виде једну другу оближњу кућу, која се показала сличном овој, ако није била још и прљавија. Наше изненађење је јако зачудило домаћицу ове куће, те рече Госпођи Амбасадорки, која је разумела и врло лепо говорила грчки, да не разуме зашто нам њена кућа не изгледа лепом и величанственом, и да она не верује да може бити у читавоме свету лепше и величанственије куће од њене. Доказ је то шта све може васпитање и ограниченост идеја, и колико је истинито то да је све код људи релативно. Отишли смо да видимо кућу грчкога попа, која је била пространија, али исто тако мрачна, и несравњиво прљавија. Соба која би била најмање рђава јесте она, која му је служила као Црква, и коју смо могли имати исто тако као и целу кућу; али је и она била одвратно прљава. Тако смо се најзад одлучили да поставимо два шатора у великоме дворишту прве куће, и да направимо помоћу асура у горе поменутом прилазу собицу за децу.

За то време се приближавала олуја, уз муње и громове, и читав потоп долазио је скоро са свију страна хоризонта. Велика киша је стигла

и до нас, и дуго времена је падала. Али шатори су све то врло добро издржали. Међутим вода се скупљала по земљи ван шатора па и у њима самима, али на срећу нашу нашло се ту доста дасака од којих смо направили једну врсту пода, тако да смо се много боље осећали под шаторима него што бисмо се осетили у једној доброј кући овога места.

Тек што бесмо овде стигли, видесмо где прође недалеко од нашег стана *Омер-Паша*, који се враћао из *Кошина*, где је био *Паша*. Путовао је у бедним неким кочијама, праћен бројном свитом коњаника, који су ишли пред њим. Казали су нам, да је узео стан у оној другој кући, коју смо били обишли и одбили да узмемо за себе.

31 Мај. Овај дан смо наменили одмору, да бисмо пустили коње, који су овде доста слаби, да се издубају, и да се одмори послуга која је сваког дана имала толико труда око товарења и истоваривања нама неопходних ствари као што су кревети, сто, столице и кухињско посуђе. Овај одмор беше добродошао јер ужасна киша, која је почела поткрај ноћи, падала је целога јутра. Овог дана стиже један *калараш*, т. ј. курир који је ишао у Влашку, а беше пошао претходнога дана из Цариграда. Овде је он покупио пошту, јер одавде су већ пошту регулисале Молдавија и Влашка, као што је од Једрена Мађарска била узела пошту на себе.

Ове вечери око четири сата посматрали смо оне направе од хартије, које се зову комете или змајеви, врло високо и с дугим репом, којима се занимају дечади, на једном врло лепом, равном и широком пољу које се ширило пред нашим станом, и тако дознали да

ова дечија игра, тако општа код хришћана, раширена је и у овим крајевима.

1 Јуни. У десет и четврт ујутру пошли смо за *Канару*. После три сата и три четврти возње стигли смо у турско село *Киџрос*. Кад смо њега прошли, зауставили смо се кратко време да се храном поткрепимо. У шест и по прошли смо кроз бугарско село *Коцаџарли*, а у пола осам стигли смо у *Канару*. Читавог овог дана гледали смо с обе стране пута најлепше пределе што се могу замислити, пределе зелене и цветне. У неколико махова имали смо кише. С места на место сретали смо врло велике целепе коња, сваки целеп од много стотина а укупно осам целепе. Неке целепе су водили Турци а друге Татари, који су ишли за Цариград напасајући своје коње путем.

Како је пут био дуг, а друм неједнак преко брежуљака и на многим местима доста блатан (уместо да је, као што је досад био, уопште врло добар), воловска кола са стварима стигосе врло доцкан, то смо могли лећи тек око једног сата ујутру.

Канара је бугарско село, и прво бугарско село у којем смо имали отсести. У њему има око стотину кућа, од којих нам за стан назначише неколико. Куће су у свима бугарским селима уште врло сиромашне али врло чисте. Зидови су им направљени од дрвета и облепљени блатом. Најбоље међу њима имају један малени трем, из којег се улази у једну собицу, а из ове опет у једну другу. У првој соби је у једном углу велики камин, чији оцак је квадратан и велики, на неким местима ми се учинио две стопе широк. Кроз овај оцак киша сасвим слободно пада, зато Бугари ложе ватру на тај начин што на огњиште стављају

усправно поред зида доста дуге џепанице које, сагоревајући полако, скраћују се и падају на жар. Обично ове куће немају ниједнога прозора, али зато имају двоја врата, једна на маленом трему, а друга са стране. Овим вратима и оцаком добија прва соба нешто светлости, а друга, која је везана једним вратима за прву и има једна друга врата која воде напоље, још је мрачнија. Врата су врло ниска и уска, а како трем тако и собе толико су ниске да ја нисам могао унутра стојати усправан друкчије него подешавајући да будем између уједно оних греда на поду и оних на таваници. Кров и под су поцрнели од дима, а и зидови су пожутели. Своје куће украшавају доста грубим ћилимима, које се вешају као нека врста украса по гредама и по зидовима, и тако да их има по два или три поређаних један за другим. Њихов намештај се састоји из неколико асура простртих по земљи, неколико танких душека и покривача, и нешто кухињског посуђа. У понеким бугарским кућама под је свуд дуж зидова, у ширини од једне, две па чак и три стопе, уздигнут од земље за једну или две стопе. Жене носе као накит турске новце, најчешће *џаре*, које вреде нешто мало више од француских маријаша или италијанских бајока. Ове новце вешају оне око врата или везују на повезачи. А уопште иду оне босе.

Језик ове земље јесте један дијалекат словенскога језика, а како је то такође мој рођени језик Дубровника, они су ме могли разумети, и ја сам разумео нешто од онога што су они говорили. Вере су православне, а свештеници им зависе од владика, који признају цариградског Патријарха. Свештеник узима парохују као под закуп од свога владике. Свештеник у *Канари*

беше младић од двадесет и пет година, беше ожењен и имађаше већ деце. Рођен је у истоме селу и беше рукоположен, како сам разумео, у Цариграду; али је био обучен као и сви други сељаци. Беше он закупио за шездесет пијастера још и друга два оближња села од *Владике* у Цариграду. Од сељака је наплаћивао један пијастер за свако опело, десет *џара* за свако крштење, петнаест за свако венчање; а поред тога имао је разне друге приходе. Службу је служио на грчком. Али његово незнање и незнање читавог тог сиротог света је невероватно. Што су од своје религије знали било је само то, кад пада који пост и кад празници, знали су за крсни знак, имали култ према неколиким сликама, међу којима их је било заиста грубих и грозних, и знали су за име хришћанина. Колико сам могао вечерас докучити говорећи свој језик, и да бих се уверио дајући да их питају такође на турском језику, који они обично знају, утврдио сам да они не знају ни *Оче наш*, ни *Вјерују*, ни основне тајне вере. Казали су ми да свештеник њихов уопште не поучава ни народ ни децу, пошто сваки отац поучава своју децу. Изгледа ми уосталом да су врло добри то људи.

Те вечера деси ми се несрећа, која ми је донела муку од које сам патио до краја свога путовања. На повратку у свој стан морао сам да сиђем низ неколико дрвених басемака грубих и упола трулих. Ступајући, осетих да ми нога пропаде, те падох и направих себи рану на нози, која беше већ надувена јер је мишићно ткиво било попустило за време моје последње болести. Рана се упали, и запаљење изазва неколико других рана, оток се повећа са знатним боловима, и

како због пута нисам могао да отпочинем у постељи, то ми је све ово задало много незгода читавога овог путовања и приморало ме да напустим Господина Амбасадора чим смо ступили у Пољску.

2 Јуни. Јутрос је стигао из Једрена *коадар* из *Босџанџија* да уреди са *Михмадаром* трошкове и намирнице које је требало да да ово село које је под његовом управом. Дознали смо да је поред намирница *Михмадар* узео од овог заиста беднога села сто четири пијастера у готовом. Много је времена прошло док су се све те ствари углавиле. Зато смо могли тек у један сат поћи за *Факи*. Било је ту више од педесет жена које су се са дечицом и девојчицама окупиле да виде наш полазак; али није се међу њима могао видети ниједан човек, јер су сви људи побегли из села да не би морали поћи са нама и гурати кола на рђавим местима пута. И требало је чекати доста времена да се пронађу у околини њих шесторица ради тога посла. Турци су приморали самога *џоџа* и једног сиротог старца да пођу за колима. Кад смо најгора места прошли, Господин Амбасадор је апсолутно захтевао да се они пуне кућама својим, и даде им нешто новаца, што је имао увек обичај да чини у изузетним случајевима кад је требало звати у помоћ људе из онога краја кроз који смо пролазили и у којима је требало изузетно да се стоваре или натоваре кола, да се прате по рђавом путу, и да се учине сличне услуге.

Путеви су били блатњави и испрекидани многим бујицама. Са обе стране пута промицале су многе обрађене њиве. На десној страни нам је остало велико једно село. У неколико махова су нас пљускови засипали. Нешто пре него што смо стигли у наше

село, срели смо једну стражу са тобошаром. Сличне страже распоређене су по многим местима ових брда ради веће сигурности путника.

У *Факи* смо стигли око шест сати, пошто смо путовали због рђавога пута читав сат више. При уласку у село читаво јато девојчица окружи наше каруце, те са ситима у рукама бацаху из њих прегрштима јечам на наше каруце. Господин Амбасадор им узврати, бацајући *џаре* у њихова сита. Село је од осамдесет и осам домова искључиво хришћана Бугара. Оно не зависи ни од којег другог села или града. Плаћа Султану седам стотина *кила* јечма годишње. Ово *кило*, као и у Цариграду, има тежину од двадесет и две оке, а ока има тридесет и две велике онсе; али што се иде даље у унутрашњост ово *кило* непрестано расте тако да се удвостручи, па чак и учетворостручи. И овде смо становали у разним кућама које су сличне онима од јуче.

3 Јуни. Киша, која је започела да пада ноћас, лила је јутрос као из кабла и трајала све до подне. Хтели смо на сваки начин да пођемо, али пошто смо због рђавог времена и разних других неприлика сувише задоцнили, остали смо ту целога дана. Уосталом киша је падала у више махова све до саме вечери. Блато је тако велико пред кућама и по читавоме селу, да се једва могло крочити ван ових кућа, које су биле пре тамнице него куће. Сељанке су нам долазиле да певају, и по овоме блату да играју, ако се игром може назвати лагано кретање којим су оне ишле час напред час натраг, чврсто се међусобно рукама држећи.

4 Јуни. У осам сати ујутру пошли смо за *Карабунаре*. На путу смо наишли на једну велику и дугу

шуму. Среди смо пре свега стражу из *Факија*, а затим стражу из *Карабунара*. Пред овим последњим селом наишли смо на чесму и покрај ње једну врсту покривеног *киоска* који служи за молитву и склониште од кише, а могло би се у њему и преноћити. Огромно блато много је отежавало наше путовање, које је требало доведе да траје четири сата, а трајало је пет; тако смо стигли у један сат.

Карабунари је врло велико село од пет до шест стотина турских и бугарских домова. Лежи оно у једној изванредно лепој долини, заравњеној, шумљеној и цватној, коју је пресећала једна речица. Ова долина била је ограђена с једне стране мањим планинама а с друге брежуљцима, изгледала ми је пола миље широка а више миља дугачка. Кад смо у село ушли сазнасмо да нам је стан назначен у једној кући, поред које је у једној другој хришћанској било богиња, и рекоше нам да је ове болести било још на неколико места у селу. Мада је сам *Чорбаџија*, (како се зове командант јаничара, али које се име даје и главару села, какав је овде био случај,) показао много учтивости и пажње према нама, водио нас у своју кућу, која беше најбоља и која се обично није назначивала за стан, додајући да у њој не беше богиња, ипак смо мислили да је сигурније и боље да логорујемо ван села. Пошто смо прешли преко једног моста, поставили смо шаторе на ливади једној у подножју брежуљака, којима се она завршава и који су на тој страни ниски. Кад се попне на ове брежуљке, ужива се у најлепшем видуку што се може замислити. С једне стране се виде планине, село, равница са многим стадима и чопорима, а с друге стране једна друга велика равница и читава серија зелених и врло пријатних брежуљака.

Једва што смо шаторе подигли, а с друге стране планине стиже обилна киша. Кад је киша престала, дође свет из села да нас разоноди варварском неком песмом и звуцима, да би зарадио какву било напојницу.

5 Јуни. Јутрос смо устали у пет сати да бисмо пошли рано за *Аидос*, који је био на осам сати раздалине одавде, а који ће се због рђавог пута још више удаљити. *Конаџија*, т. ј. *Њадар* или *Михмадаров* слуга, беше већ отишио да би на време могао, као и обично, припремити *конак*, т. ј. стан. Али *Михмадар* нам препоручи, да уместо што бисмо ишли краћим путем, скренемо на десно преко *Карнабаиша*, вароши која је на осам сати одавде. На тај начин бисмо свој пут учинили дужим са шест сати. Разлог, који је руководио *Михмадара* да нам саветује ово заобилажење, беше то што су му људи из *Карабунара* понудили још сто пијастера зараде, ако нас одведе у друго које место и одмах из њиховога села изведе. Господин Амбасадор пристаде да се пут овако учини дужим и да се један дан изгуби, да би *Михмадар* зарадио ову своту, а и зато што је веровао да је тачно оно у шта су га уверили у *Пери*, наиме да *Балкан* или, како се још зове, планина *Емо*, кроз коју се почиње пролазити у *Аидосу*, мање је незгодна и брже се пређе преко *Карнабаиша*, куда су прошли неки други Амбасадори. Ово преимућство било је може бити стварно; али *Михмадар* не заради својих сто пијастера, јер људи из *Карабунара* одмах јавише онима у *Карнабаишу*, да су *Михмадару* дали тих сто пијастера те да они ту своту одбију од онога што он има да тамо прими. Чудно је колико Турци, чак кад су и у званичној служби, чине све да

једни друге преваре. чим се ради о најмањем интересу. Казали су нам још да на путу за *Аидос* има порушених мостова, а да је пут преко *Карнабајџа* врло добар, али многе незгоде овога дана показале су нам да је сасвим супротно.

Док смо се тако саветовали о правцу који треба узети, стигао је један руски курир, који је био отпослат из *Пере* првога јуна увече, те нам донесе писма. Срећа је то била што је стигао неколико сати пре него што смо променили правац свога путовања. Он нас је уверавао да је прелаз преко планине овим заобиласком заиста много олакшан.

Пошли смо око десет сати. Али *Михмадар* је направио са нама једну рђаву шалу. Како је био смислио да се зауставимо у једноме селу у поноћ, и да тако у томе месту друге једне јурисдикције заради нову суму новаца, он нас одведе од друма. Нашли смо се на неким висовима у једној врсти шуме, где су се места на месту видели ретки трагови точкова међу пањевима, где је било много рупа и бара, толико да се морало силазити у то највеће блато и извличити кола из најгорих места. У подне смо се зауставили да се храном поткрепимо и да коње одморимо који су били знатно уморени. Ту смо остали три четврти сата. Рекоше да, под претпоставком да је ово скраћен пут, имамо свега два сата до нашега села. Почели смо нагло да силазимо и, у један и три четврти, нашли смо се у селу које се зове *Карацилар*. У њему се види један серај са неколико великих зграда, а поред њега једна друга грађевина са *киоском*. Све те грађевине и читаво село дати су у апанажу једноме од кримских кнежева. Ови кнежеви станују већином у *Јамболу*,

оближњему градићу, и имају у апанажи околна села. У овоме селу смо видели козе помешане у стаду оваца, што за целог свог пута нисмо могли опазити, сусрећући само стада оваца или чопоре крава, волова и гдешто бивола са њиховим биволићима, као и целепе коња и кобила. Видели смо такође покрај сваког села велику количину гусака, и нешто пилића и кокошака, али не мисирки. После два сата хода стигли смо у једно друго село које се зове *Тараскјој*. У њему је *Михмадар* хтео да останемо, и беше, без знања Господина Амбасадора, испослао свога *конакцију* да ту преноћиште припреми. Али Његова Екселенција, под претпоставком да се пут требаше да заврши за осам или највише десет сати, како би било да се ишло директним путем, примора *Михмадара* да се држи дате речи и да пође за *Карнабајџ*. Пролазили смо кроз дивне заравњене пољане, кроз које су се шетале многобројне роде. После једног сата и по нашли смо се у *Хармалију*, татарскоме селу, где на пола сата пре нас беше стигао татарски кнез, који га има у апанажи. Један Татарин нам овде рече да је *Карнабајџ* одавде на раздаљини од само једнога сата, али путовали смо ми још и два сата више и налазили се још увек усред неког поља, у коме наиђосмо на један скоро разрушени мост, преко којег нисмо могли прећи. Лутали смо свуд окол, да нађемо какав други прелаз, и у том је и мрак почео да пада. Имали смо среће што је време било лепо, небо ведро а пун месец сијао. Пронашли смо један други мост, и после врло дугог путовања наишли смо на једну стражу са њеним тобошаром. Идући напред и заобилазећи једно брдо широким једним пољем, дошли смо на једну заиста ужасну низбрдицу пуну огромнога камења и испревртане калдрме на чијем

завршетку смо морали проћи кроз огромну једну рупчагу, кроз коју је протицао један бујан и врло брз поток. Кад смо прошли читаво ово поље, стигли смо најзад у десет сати на преноћиште, које је било на другоме крају равнице а које нам је зловољно пружио један Турчин, уступајући нам своју кућу да би за Цариград добио једну препоруку од Његове Екселенције.

Несрећа је била то што су кола и коњи, на којима су биле постеље и кујна, стигавши врло доцкан у ноћ на онај разрушени мост, остали ту све до сутра ујутру, незнајући се снаћи. Тако смо ми у овој ноћи могли располагати само зидовима и подом. Вечерали смо од онога што је било спремљено за ручак и бацили се у сено, које се срећом ту нашло, да спавамо. Немајући постеље, и Госпођа Амбасадорка је спавала у сену као и сви други. Али необично уморни, сви смо изванредно лепо спавали.

6 Јуни. Тога дана смо се одморили. Коњи су били полумртви а наши људи преуморени тринаесточасовним непрестаним путовањем. Ујутру нас је изненадио изванредно лепо положај самога *Карнабајџа*, велике ове турске вароши. Једним делом својим је она у равници а другим на падинама брда или тачније речено високих брежуљака, којима се овде завршава венац *Родойских* планина. Ову равницу просеца речица једна, која пролази поред нашег стана, и преко које се прелази ту недалеко мостићем једним каменим врло вешто извајаним, са полукружним сводовима прецизно израђеним. На пола миље одавде видела се на падини врло пријатна шума једна врло вешто засађених лепих и високих дрвета, која се врло лепо слагала са овим уопште шумовитим тереном.

Свуда околу пасла су стада и говеда. И на свим странама видела су се многа села, тако блиска једна другом. Овде је био сад вашар, који траје три дана, и који се започео јуче. На тај вашар долазе трговци, Турци, Грци и Јевреји, чак из Цариграда, и доносе много робе, у којој се нарочито запажају многи амови за коње. Један цариградски Јеврејин долазио је чак и код нас са својим огледалима и другим ситницама. Ради овога вашара постоји овде велики број дућана, а за ово време, што смо овде остали, видели смо где пролазе тамо амо велики број кола и људи у маси. Домаћин наше куће био је *барјакџар*, т. ј. заставник шесте чете јаничара. Био је *сардар*, т. ј. командант јаничара овог краја. За то се плаћа шездесет пијастера тромесечно јаничарскоме Аги. Неко други је интригама успео да добије ово звање, и овај је молио и добио од Његове Екселенције препоруку за Цариград да звање поново добије. Учествовао је он у битци код *Кочина* 1739, у којој су Турци били тучени, и после које су сви се вратили својим кућама најкраћим путем, како веле да је њихов обичај.

Ујутру су кола стигла. Узели смо да шаторе сушимо, који су били скроз прокисли. Стоварили смо ствари са свију воловских кола, која смо били узели догде и која нам је требало овде променити. Требало је исто тако да заменимо и многе коње, који нису могли више вући. Ручали смо и предузели све потребне мере да сутра пођемо. *Кадија* нам беше обећао нова кола пре вечери, која смо чекали узалуд.

7 Јуни. Читаво јутро смо изгубили тражећи кола. Јуче је то могао *Михмадар* уредити и то по скромној

цени; али да би кола добио бесплатно или да би потрошио што мање, пропустио је он прилику да узме кола која су се враћала са вашара што се завршавао. Да не би узимао насилу она кола која су се ту налазила а припадала Турцима, како то предвиђа као могуће и сама формула Султановог фермана, по коме ништа Амбасадору не сме недостајати, *кадија* се извињавао тиме што је говорио да су ти људи толико зли да више не би могао бити сигуран ни за свој живот ако би употребио силу. Говорило се, и опет говорило, и најзад пошто је *Михмадар* обећао да ће кола потпуно сигурно имати до вечери, одлучисмо се да пођемо са каруцама, колима и коњима за *Добрал*, пут који смо претпостављали да ће трајати четири сата, и да оставимо са *Михмадаром* Амбасадоровог кућног управитеља уз још неколицину других, који ће новим воловским колима стићи ноћу, тако да следећег јутра одмах почнемо се пребацити преко брда. Ручали смо дакле, и око једног сата пошли.

Тек што смо пошли, и киша је почела да нас туче. Пuteви су били толико раскаљани, да су коњи једва своје ноге извлачили. На десној страни смо оставили велики један вештачки брег, а мало затим појавило се хришћанско село по имену *Сарамеше* које се налази на јадан сат раздаљине од *Карнабаиша*. Требало нам је овде прегазити ону речицу о којој сам раније говорио, јер је мост био разрушен. Блато је било толико дубоко и вода толико надошла, да смо после краћег саветовања вратили се натраг, и после два сата улазили поново у село. Кад су нас у *Карнабаишу* видели где се враћамо, учинили су да нам је *кадија* за стан назначио једну много већу и згоднију турску кућу.

Ова кућа је имала на другоме спрату многе собе врло лепо осветљене, а беше у суседству оне у којој смо раније становали, и тек што из ње бежу изишли неки Турци, који су у њој становали за време вашара.

Домаћин ове куће беше један млади јаничар, који је био врло лепе појаве. Имао је он за своје становање једну другу кућу, која је била релативно врло добра у овоме месту. Стиже он нешто касније бесан од гњева што је његова кућа узета а да њему ни једна једина реч о томе није била речена, што се никако са Турцима не практикује. Беснео је он на начин који се не да замислити, говорећи да би за њега то била част да своју кућу уступи и чак све трошкове поднесе приликом бављења Његове Екселенције, само да је њему једна једина реч о томе била речена: али да он не може поднети начин на који се поступило и увреду која му је нанета, поступајући према њему онако како се поступа према потчињеним хришћанима, од којих се куће узимају без њихова пристанка. Господин Амбасадор даде са много добротe да му се каже да он није желео да чини насиље и неправду никоме, да није уопште био обавештен о неправилности таквога поступка који и њега самог љути, и налазећи да су потпуно разложите жалбе његове, приправан је да изиђе из његове куће и врати се у свој ранији стан. На те речи младић неочекивано промени своје лице и тон, и показа се врло срећним што нам може уступити своју кућу, остаде са нама, попи са нама кафу, па чак и чај. Оде да зове своју браћу, рођаке и пријатеље, и читавог овог дана, као и следећег, како ће то бити речено, пошто је био обичај да остане ту, навраћао је он врло често код нас и врло дуго се разговарао.

Доводио је неколико жена из своје породице у други део куће из којег су могле видети Госпођу Амбасадорку, и молио Господина Доктора да оде и прегледа његову мајку, која је побољевала од очију. Сам он у Цариграду је био кувар у шестој чети јаничара, којој припадаше, служба која се много поштовала код Турака, а сад се вратио кући својој да ужива на своме имању. Беше он прави киџош, или како Французи кажу „*Petit maître*“. Свој *калџак* носио је стално накривљен, и понашао се врло извештачено. Сваки пут кад би дошао, имао би на себи друго одело, а како је, као што смо већ казали, навраћао много пута, показао је, мислим, сву своју гардеробу, која није била мала. Али са похлепношћу ипак узе он не само три боце слатког вина, које му Његова Екселенција нудила говорећи му да је ово вино врло добро за срце, него још узе са много захвалности новчић од пијастера и по, који му би на поласку дат као закупнина за његову кућу, која мада знатно пространија, била је као и све друге турске куће у околини сва саграђена од дрвета и није коштала његовог оца више од хиљаду пијастера, како је он сам рекао. Обећавали су нам данас да ће кола стићи неизоставно предвече, а како се она нису појављивала ни тад, рекоше да ће бити ту рано ујутру. У тој нади прошетали смо се мало по пољу, играли карата, вечерали и отишли у постељу намеравајући да рано ујутро пођемо.

8 Јуни. Кад смо у осам ујутру устали, констатовали смо да смо преварени. Никаквих кола није било и ми их још неко време узалуд чекасмо. На крају крајева *кадија* посла своје људе у горе поменуто село *Сарамеше*, да се кола узму насилу од сиротих се-

љака. Нестрпљиво смо очекивали и погледали с времена на време чак и догледом у даљину, али узалуд; после неколико сати стиже одговор, да у томе селу нема никаквих кола. Најзад се одлучисмо да се позове *кадија* и да му се енергично саопшти да ће кола бити узета у самом овом месту па ма колико им висока цена била, али да ће се одмах испослати један Јаничар у Цариград да поднесе наше жалбе Порти. Под овом претњом кола се нађоше одмах, нека од њих беху узета и насилу. Али било је већ доцкан, те се више није могло поћи, па смо у овом истом месту остали и трећег дана.

Обедовали смо, а затим отишли у шетњу све до горе поменуте шуме. Пролазећи поред једног стада, чији је чобанин био један младић који је врло лепо изгледао, купили смо једно јагње да њиме разонодимо децу. Оно је коштало само петнаест *џара*. Све је овде изванредно јефтино. Ока јаловице плаћа се четири *џаре*, шест јаја добијају се за ја једну *џару*. Кад смо се кући вратили, двориште је било пуно турских жена, а било их је још и на степеницама. Све су хтеле да виде Госпођу Амбасадорку, док смо се бавили у киоску; било их је маса које су гледале и са оближње улице. Домаћин са својом браћом и пријатељима, разним Турцима са *сардаром* посетили су нас и дуго са нама разговарали. Запитани до колико година старости се живи овде код њих, рекоше да се шездесет и седамдесет година сматрају већ као доста дуг живот, али да има људи који пређу и стоту годину. Њихових сто година међутим једва ако се изједначују са наших деведесет и седам, јер свака њихова година је краћа од наше за отприлике једанаест дана пошто

се састоји из дванаест луна. Што се деце тиче, и поред *џолигамије* ових људи, уверавали су нас да ретко који отац их је имао више од дванаест, и то од свију својих жена. У том стигоше седморо кола у којима беху упрегнута по два бивола. На ова кола су се могле врло комотно натоварити све ствари, за које је раније требало десет воловских кола. Припремили смо свешто је било потребно за наш сутрашњи одлазак.

9 Јуни. Време се читаве ноћи полако разведравало и јутрос је било изванредно лепо. Пuteви су се знатно просушили и блато на њима постало мање дубоко. За *Добрал* смо пошли у пола девет. Да бисмо нашли други какав мост, преко којег бисмо прешли ону јучерашњу речицу, дуго смо заобилазили преко дивнога поља, на којем су се села шаренила. Прелазили смо преко многих брежуљака, а кад смо сишли у другу једну долину исто таку красну и добро обрађену, и у њој су се видела разна села која су лежала близу једно поред других. У њој има и много винограда. Пада у очи да овде земљу обрађују и жене. Наишли смо на групу од пет жена са једним човеком где окопаваху виноград.

Око једнога сата по подне зауставили смо се у једном бугарском селцету по имену *Калакјој*. Ушли смо у једну врсту врта ограђеног живом оградом, и пуног боба и разних воћака, међу којима било много шљива начичканих још зеленим својим плодовима. Многе жене дотрчаше са својом дечицом да нас зачуђено посматрају. У два сата пођосмо, и пре него што смо стигли на свој циљ, срели смо опет једну стражу са тобошаром. Стигосмо најзад у четири сата и три четврти у *Добрал*;

али при крају пута, на дужини око једне миље имали смо тако ужасно блато да и поред свог тродневног одмарања коњи су нас једва извукли, и ако смо на најтежем месту прешли преко врзине која штити обрађено изванредно лепо поље, само да бисмо избегли то страшно блато. Сад смо увиђали да смо врло мудро учинили што смо два дана остали у *Карнабају*. Јер, како смо били пошли у оно време и по онаквом ужасу од пута, са коњима који су били исцрпљени заморним путовањем петог јуна, били бисмо ми стигли врло доцкан у ноћ, а можда бисмо морали и да се зауставимо негде поред пута.

Добрал је бугарско селце од шездесет кућа отприлике. У доста је широкој долини која је ограђена планинама, којима се започиње планина *Балкан* или *Емо*. Ово село је својина једног Аге из Цариграда, који у време нашег доласка беше ту. Ту је био и један цариник који је наплаћивао дажбину на дуван, што припада *џамији Сулџана Селима* у Цариграду. Ту је било још и десет Турака страже које је село плаћало. Није било *џаџаза*, пошто је ово село било парохија *џаџаза* једног другог села. Његова Екселенција је овде отсела у једној новој бугарској кући, која се сва састојала из једне добре и чисте собе. Остали су се сместили како су најбоље знали по разним бугарским кућерцима. Мало после нашег доласка дошле су многе девојке да изводе онај њихов плес и певају пред вратима Господина Амбасадора. Долазиле су у неколико махова и сваки пут би на завршетку игре и песме бацале једну мараму прво пред Његову Екселенцију а затим и пред друге чланове друштва за напојницу од неколико *џара*. Ишли смо у шетњу, мада место не беше најзгодније за то,

и учинили смо разне припреме да сутра пођемо даље. немогући у томе смислу ипак ништа дефинитивно свршити.

10. Јуни. Јутрос смо имали још мање изгледа да своје нужне припреме остваримо, пошто су из села били побегли сви људи и одвели са собом своје биволе, а овде је требало да своје биволе и кола заменимо њиховим. После многих претњи биле су савладане све тешкоће. Беху приморани људи из *Карнабајџа* да нас својим колима и биволима возе даље, а нађоше се у околини за двоје каруце још шест пари бивола, који су били нужни за прелаз преко планине. Наших шест коња били су упрегнути у мале каруце. На крају крајева смо пошли у једанаест и четврт за *Шаликавак*, и одмах смо ушли у највише планине, пењући се путем који је многим местима био каменит и пролокан, а на многим другим местима у највећем блату. Али није било провалија.

После неколико успона и низбрдица нашли смо се у долини, кроз коју протиче река *Камчик*, коју је требало онај ко иде за *Аудос* да прегази око четрдесет пута. Ми смо требали да је прегазимо само на једном месту. И, како се претпостављало да је она у ово време толико надошла да се не може у каруцама прегазити а да се путници добро не окупају, за овај прелаз су добављена једна врло висока кола из *Карнабајџа*. Нешто пре овога прелаза наишли смо пре краја свога силажења на стражу у њеној колиби. Вода није била толико надошла, и многи су је могли лако на коњу прегазити. Остали су, без нарочите нужде, прешли је на горе поменути високим колима. Уверавали су нас међутим,

да је три дана раније вода била толико надошла, да би се једва могла прегазити и оним високим колима. И сами смо у осталом видели високо по трави још свеже трагове скорашњег плављења. Зато се и дешава у зиму и почетком пролећа да пролажење курира преко овога краја буде прекинуто по неколико дана.

Кад смо прешли реку, зауставили смо се под неколико дрвета на високој обали за читав један сат да се храном поткрепимо и пустимо биволе и коње да се одморе. Ушли смо затим у једну уску долину, изнад које су стршили врхови планина. Кроз њу је протицао поток, који је утицао у малопре поменуту реку. Једно време ишли смо његовим коритом, којим је његова плитка вода вијугала, те смо га морали неколико пута газити. А кад смо се још мало више успели, наишли смо на пут који је био ужасан због огромне количине камења на њему које се ронило и великих стена које су га с места на место пресецале, а још је било на њему местимице и врло дубокога блата. Морали смо се неколико пута заустављати да одмарамо стоку, а на једноме месту због многих неприлика и да останемо читав један сат. Пре него што смо изишли из овог кланца, наишли смо на левој страни на заиста диван водопад, који, бацајући се на дно долине, спајао је своју воду са водом једног поточића и тако образовао онај горе поменути поток који је кланцем силазио.

Кад смо изишли на врх великога успона, наишли смо на један део пута пуног најстрашнијег блата. Идући напред многим низбрдицама, али знатно мањим него што су раније биле, сишли смо у једну другу долину која је лежала између два низа паралелних планинских врхова. Посред ове долине назирало се село *Шалика-*

вак. У ово село смо стигли око седам сати, после путовања од пуних седам часова, ако се не рачуна време нашега обеда, мада се овај пут, кад нема овог великога блата, прелази за свега четири часа.

Посред ове долине, која је доста широка и над којом се постепено са обе стране дижу два планинска врха налази се *Шаликовак*. Ова долина је урезана речцом која кроз њу протиче. Село је доста велико. Има око двеста бугарских и педесет турских кућа. У њему смо нашли изванредно добре људе, који су без икаквих тешкоћа одмах извршивали све што је *Михмадар* тражио. Снабдели су нас намирницама изванреднога квалитета, и у изобиљу. Овде Бугари рекоше да живе у најлепшој слози са Турцима; чак су при женидбама и девојке међусобно трампили. За стан су нам назначили толико најбољих својих кућа колико смо тражили. Мада су нам на почетку донели рђаву воду, нашли смо ми једну изврсну.

Мало времена по нашем доласку, појавише се неколико Цигана, који су свирали на својим инструментима, а један дечко и једна девојчица играли и ударали о неке мале даире које су држали у рукама. Они су добили своју напојницу, а ми смо после уобичајене партије карата и вечере повукли се да спавамо преуморени данашњим рђавим даном.

11. Јуни. И поред најбоље воље људи из овога места, јутрос нам није било могуће наћи сва кола и све биволе који су нам нужни били, мада смо нашли доста бивола како за каруце тако и за кола. *Михмадар* је зато морао да на силу узме неколико бивола који су били дотерани из *Карнабајџа*, а како су ови

били преморени, упрегао је и беволе из *Добрала* да им помогну. Тад смо видели у дворишту једне од кућа у којима смо становали једног сиротог младића, који је плакао горко, мислећи да ће потпуно изгубити своја кола. Хтели смо да га утешимо, и Господин Амбасадор издао је најенергичније заповести да, кад се кола буду заменила, буду неизоставно враћена својим сопственицима.

За *Драгокјој* пошли смо у десет и три четврти, пошто смо упрегли у каруце по три пара бивола а у мале кочије пар волова и пар бивола. Али како су волови били болесни и како смо у пољу недалеко од пута угледали пар бивола са њиховим сопствеником, један јаничар је отрчао и насилно ове довео и у кочије упрегао. Док се овај јаничар беше удаљио од нас, многи сељаци из *Добрала* који су били приморани да пођу са нама ради гурања каруца на рђавим местима пута, искористише прилику те побегоше. Ово је јаничара много наљутило. Задржао је неке друге људе које смо путем срели. Уосталом сваки пар бивола или волова имао је свога пратиоца.

Пут је био на почетку доста добар, а узбрдице нису биле ни тако велике ни искварене. На врху планине нашли смо колибу са три или четири Турчина наоружана што су стражу чували. На томе месту смо се зауставили да под дрвећем ручамо. Под једним од ових, висила је љуљашка, о којој је Виргилије рекао *Oscilla ex alta suspendunt mollia pini*, мада неки друкчије објашњавају овај пасус. Обично се ова љуљашка прави тако што се двоструки конопац веже високо а лице које хоће да се љуља седне доле на какав јастучић или дашчицу причвршћену при дну. Међутим ова љуљашка је била

направљена од мотке, која је на једном свом крају имала куку, којом је горе била о једну усечену грану окачена, тако да је цела ова направа висила о дрвету. На крају мотке биле су две пречаге, једна за стављање ногу а друга да се има за што рукама држати. Многи од наших људи су се на ову љуљашку пењали, и без ичије помоћи кретањем само свога тела повећавали су мало по мало своје љуљање да најзад праве и читаве полукруге.

Док смо се ми овде са љуљашком занимали, прође *Кайићаја* или на Порти службеник влашкога кнеза Константин Мауро-Кордато. Ова служба је била врло важна. *Кайићаја* имао је неки пут више власти у престоници и од самих кнежева, што се тиче провинцијских послова. Враћао се он на своје место из Цариграда, одакле беше пошао пре пет дана. Разговарао се са неким нашим људима, и, говорећи да се много жури, замолио их да га извине код његове Екселенције, што није могао доћи да јој учини подворење своје. Рекао је, да у Цариграду нема никаквих значајних новости. Погађали смо, да је он лично носио кнезу новост о његовом потврђењу; јер баш у то време вршене су промене или потврђивања молдавских и влашких кнежева, мада они нису били никад сигурни да неће бити неочекивано промењени у свако доба. Њихова власт је трајала само четири године, а ретко пет.

Пошто смо се задржали овде мање од једнога сата, пошли смо даље. Пут беше ужасан у овим планинама, а нарочито на низбрдицама. Наишли смо на један друм, који је био калдрмисан тако крупним камењем какво се у Италији налази на путу Виа Апиа и другим друмовима које су стари Римљани правили.

И овде је камење било неједнакога облика, али много веће. Сам друм је био толико покварен, да није више био употребљив. Камење се било испревртало и попадало по страни, тако да се врло тешко пролазило. Осим тога пут је био толиким рупама испресецан и тако ужасно покварен, да смо један добар његов део сви ми па и Госпођа Амбасадорка прешли пешке. Мало даље нашли смо се на једној врло стрмој низбрдици али доста добром путу, усеченом у добром и уједначеном терену. Са овом низбрдицом изишли смо из планина у широко поље, које се за леђима нашим завршавало планинским венцем, који смо прошли, а са обе стране врховима малих планина и брегова тако раздалеких, да се поглед преко њих губио у бескрај.

Планине, које смо досад као продужетак *Родойских* планина прелазили, једва да заслужују назив планина и пре су само једна серија брда, са изузетком једне или две. На местима ових правих планина наилазили смо на поломљено камење, које кад сам разгледао, стекао сам мишљење да је у ствари слично ономе камењу, које сам у Италији поред језера на многим местима видео, и за која места сам веровао да су некада била вулканска. Ово камење било је велико, црнкасто и окрњено, али грубо, и рапаво, као да је, пре него што ће бити у ваздух бачено, било мало котрљано и међусобно трто, али није било углачано као што је то шљунак у реци или мору сталним кретањем воде. *Балкан*, на месту на коме смо га ми прешли, састоји се такође из венаца много виших планина него што је то *Родойски* продужетак, и испод и изнад, пре него што смо у њу ушли и пошто смо из њега изишли, гледајући га из дељине. Цео је он

шумом покривен, пуне високом и лепом травом и цвећем. Сав би се он могао, како изгледа, обрађивати, као што су највећим делом обрађене његове долине. Његова ширина с краја на крај, онде где смо га прешли, отприлике је двадесет италијанских миља.

Кад смо се сишли у равницу, уместо да идемо право месту, поред којег ћемо доцније проћи и које смо одавно видели, дуго смо улево заобилазили, и то вече прошли подножјем управо оних планина, кроз које смо прошли. А тад смо ушли у поље покривено њивама засађеним пшеницом и воћкама.

У *Драгокјој* стигли смо у пет и по. Кад смо стигли, почели су нас као и обично да плаше кугом, али се имало много разлога да верују да је то прича која је, у нашу част, измишљена. Међутим за сваку сигурност, уместо да свој стан по кућама узимамо под кирију, разапели смо шаторе на једној ограђеној ливади, за којом је била још и једна врста сенаре.

Драгокјој је велико село од четири стотине кућа раштрканих и заиста много једне од других удаљених. У њему има много вина, које је доста добро као што је и ракија, које овде има исто тако у великој количини.

12. Јуни. Надали смо се да ћемо се ујутру пожурити, али *Михмадар* као и обично правио је тешкоће. Осим намирница добијених, захтевао је он од бедних ових хришћана, који су се свакоме клањали и свакога преклињали, осамдесет пијастера у новцу, што нису хтели дати. Неко време је гледао он да овај посао ту сврши, али се најзад одлучи да петорицу сељака поведе као таоце и преда *кадији* у *Шумли*. Неки писар из места долазио је и враћао се неколико пута да

ствар уреди нудећи четрдесет пијастера. Али *Михмадар* је остајао упоран, те смо најзад пошли у десет и три четврти за *Шумлу*.

Пред наш полазак прошао је поред логора *Устџа* једренски, који је једна врста високог пандура, са петнаестак наоружаних људи на коњима. Његова дужност је била да крстарењем својим онемогући у овоме крају сваку појаву разбојника и хајдука. Долазећи из *Шумле* уверавао је, да су путеви били добри и да вода, која се има прећи, прегазиће се лако.

Кад смо пошли, приметили смо да таоци иду за нама са рукама везаним на леђима. Господин Амбасадор заповеди да им руке одреше. Међу њима је био и један ћопави старац, а и други су врло тешко могли да не застају на овоме добром путу по коме су коњи ишли у касу. Зато су они хтели да се попну на коњска кола, али су били одбијени и бездушно тучени од *арабаџисџа* турских т.ј. кочијаша. Неколико њих се беху окачили каруцама позади, али старешина *арабаџисџа*, који је на коњу ишао мало по страни, изненада то опази и збаци сиротога ћопавог старца бесомучно га ударајући. Неколико наших људи притекоше старцу у помоћ да га заштите од даљих удараца и отклоне онога лудака коме је сипала ватра из очију. Овај арабаџиски старешина изговарао се тиме што сироти ови људи нису хтели да му синоћ даду неки јечам, који је уосталом он неправедно и тражио, а јечма су они дали и много више од онога што су били дужни. Невероватно је колики покварењаци и бештије су били ови туски *арабаџисџи*, које смо у *Царигаду* узели најалост све до *Галца*. Неки су међу њима били јаничари. Правили су нам велике неприлике. Кола им нису била ни

упола натоварена, и није било начина да се стави на њих ни један грам више. Били су дрски према сваком, па чак и према *Михмдару*, кога нису поштовали, кога се нису бојали, и на кога се уопште нису ни обзирали. Због њих смо неколико пута задоцнили да пођемо на време. Са хришћанима су безочно поступали и редовно их пуним устима називали *Ћаури*, што је код њих значило велику увреду и псовку, а реч значи просто неверници. И међу јаничарима Његове Екселенције био је један, који је у турским селима био мањи од маковог зрна, али који, чим се радило о хришћанима, охоло је дизао главу и подизао тон, служећи се толко пута и батином, и тад је изгледао тако ужасно да је уливао око себе страх и трепет. Али је он био толико пута изгрђен од Његове Екселенције, коме је био много обавезан и уосталом потчињен, да се у томе смислу поправио.

Пролазили смо кроз поље, које се простирало између високога врха Балкана и других малих брежуљака. Сред поља је протицала река, чије корито врло широко имађаше два рукавца а чија вода није допирала коњима ни до колена. Мислили смо да на другу какву реку нећемо уопште ни наићи, јер нисмо никад били обавештени како ваља нити о томе какви су путеви били којима ћемо ићи, нити о раздаљини села кроз која нам је требало проћи, нити о томе на шта ћемо наићи на овим путевима. Уместо, као што је требало, да најмимом једног *колауса* или вођу од једног места до другог, који би био искусан, често се дешавало да они које смо узимали беху вође који нису познавали путеве; јер ти сељаци путују врло мало и не иду чак ни у најближа села. Сељаке смо сретали ретко на пу-

тевима, али и тад у непосредној близини села. Тако се и десило данас, да смо неочекивано стигли на један дубоки поток, који се беше услед великих киша излио из свога корита и поплавио велики део поља, потопивши чак и свој сопствени мост, од кога су се једва видели врхови његових бочних греда. Трбало је четврт сата да се ова вода прегази. Употребљено је шездесет људи да се ту каруце извуку. Стално су они унапред испитивали дно реке и утврђивали куда се може проћи, јер беше много стена и вирова. Један од слугу, који је био на коњу, пропао је у један такав вир, али пошто је био недалеко од једних каруца, био је спасен, а да није било ту људи, живот би му заиста био у опасности. Вода је била продрла у каруце, а у некима и све до седишта, и добро окупала ноге онима који су били унутра. Најзад се прошло без икакве несреће, и Његова Екселенција је наградила добром напојницом све оне људе, који су се ту нашли. Зауоставили смо се недалеко од ове воде, која се губила негде у подножју једнога брежуља, који се на левој страни везивао, како изгледа, за Балкан. Чекали смо ту пола сата, док су стигла коњска кола. Господин Амбасадор је хтео да се осигура од тога, да ова кола ту на реци не остану и да можда која ствар не буде украђена, па да му се после сервира изговор, да је у воду пала. Ту смо јели, и док смо обедовали, појавише се са свију страна облаци, и почеше да се приближују грмљавина, велике муње и громови. И стварно, пре него што смо пошли, већ ту поче киша да пада и пратила нас је још пар сати на путу. Док је даждило, ишли смо подножјем онога брда, које се овде завршавало и које смо на десно заобилазили и описивали готово читав полукруг

мењајући тако правац нашег пута само зато, да бисмо се нашли с оне његове стране.

Одатле смо пошли у један и по и наишли на путеве покривене дубоким блатом, који су нам после оних по Балканској планини изгледали врло лепим. Кише, које су овде сатима падале, покварили су их. У ово доба године се они брзо кваре, али и брзо поправљају. Пре него што смо дошли до једне реке, прошли смо поред села, које су једни звали *Вилибекјој* а други *Филибекјој*. Кад смо прешли реку, наишли смо недалеко од обале на један *Чифшилук*, т.ј. Господарство или фарму, са господаревом кућом и нешто колиба за сељаке, као и зграда за чување жетве. Пре *Шумле* наишли смо на село, које се зове *Чинелкјој*, које је настањено Турцима и у којем пада у очи једно врло бедно *минаре* које је од дрвета и које треба да личи на наше звонике, а са којег њихов свештеник кричи у разним часовима дана, кад је време њиховим молитвама. На путу смо видели разне чесме врло добро изграђене од тесаног камена. После овог села ушли смо у поља врло лепо обрађена и прекривена виноградима и родним дрвећем. Друм је био оивичен с обе стране најлепшом живом оградом што се може замислити. Била је она пуна дивљих ружа и расцветаних зова, па се ту измешале најграциозније и потпуно природно разне нијансе зелених, румених и белих боја. Призор је био тако леп, да се не може замислити.

Најзад смо стигли у *Шумлу* у четири и по сата.

Шумла је доста велика варош. У њој има неколико хиљада домова. Али су свакојако претерали и стварни број удвостручили, кад су нам казали

да има ту петнаест хиљада грчких и четири хиљаде јаничарских домова. Трговина је овде врло развијена, а нарочито много има радњи у којима се бакар прерађује. За стан смо имали овде међу другим кућама и дом једнога Грка, који је био старешина једне од тих радњи и говорио да има богатство од двадесет кеса, т.ј. десет хиљада пијастера. Његова кућа беше у сваком случају врло бедна. Направљена је била искључиво од дрвета, са малим једним тремом, иза којег су биле неке собице, које нису имале других прозора до оних на самом трему. Међутим имала је она два спрата, први спрат је служио као радионица, над којом је била пријемна соба намештена добрим софама т.ј. оријенталским канабетима застртим добрим асурама, и малим дрвеним седиштима врло вешто изрезаним. Ма колико ова кућа била бедна, беше она у сваком случају најбоља грчка кућа у овоме месту, кућа у којој су обично отседали сви Амбасадори, који су овуда пролазили. Сама варош има доста рђав положај у низини једној. У околини је било врло много винограда и роднога дрвећа.

13. Јуни. Следећега дана наишли смо на већ уобичајене тешкоће при поласку. После дугих саветовања одлучило се, да се биволи имају променити а кола задржати. Киша је пљуштала. Ручали смо и једва у два и по сата пошли. Прошли смо кроз велико и лепо поље које се завршавало бреговима, чије су стране биле скоро вертикалне. Многи од нас су, независно и сваки за себе, помишљали да је ово некада морао бити какав морски залив, чији улаз и неколико острва били су тако ту, као да је стварно море уравнило ово поље и ерозијом изрезало своје обале. На свим странама су се

видели ови вештачки брежуљци, међу којима се један у пољу својом величином толико истицао, да је било тешко замислити да је људским рукама начињен; али је и он био, као и сви други који су мањи, људско дело, јер по своме изгледу, није могао бити нешто што је природно постало. Пут се одужавао, јер се наш вођа преварио у својим предвиђањима. Али се десио леп, и бар релативно са мало блата. После два сата путовања наишли смо на селце *Буланак*, кроз које смо прошли; а с десне стране затим видело се једно веће село на планинској падини које се звало *Калигерђе*. Прошли смо преко разних мостова од којих је један био врло лепо изграђен од тесаног камена и са сводом правилно кружним. Поље је свуда било изванредно лепо, покривено високом травом и цвећем; али скоро да није уопште било обрађено, осим нешто мало поред селцета *Буланака*. Ретка су била и стада, којих је нешто и било у непосредној околини села.

Стигло смо у *Јенибазар* око седам. *Јенибазар* је село или варошица, где су Турци и хришћани помешани. Ту има око триста домова, од којих су око педесет били домови хришћана сељака Бугара, међу којима су нам оне које су биле најбоље и назначили за становање. Ја сам пак отсео у једној кућици, у којој је становала једна влашка породица, која је ту дошла пре годину дана. Говорили су, да ови сироти људи мање рђаво живе под турским *Пашама* него под хришћанским Кнежевима Влашке и Молдавије, који тако невероватно цеде сељаке, да су ови приморани да беже из њихових земаља. Испитујући многе хришћане овога места, јасно сам увидео, да су они хришћани само по имену и по крштењу, незнајући ништа друго осим да

се прекрсте. Незнају ни *Оче наш*. У овим крајевима је то ствар потпуно општа. За крштења и венчања свештеник долази из другог оближњег села. Живе уопште од нешто мало обрађене земље и од гајења стоке. Али овде у сваком случају има доста богатих Турака.

14. Јуни. Данас смо најзад нашли воловска кола, која смо до *Галца* најмили, свака по шеснаест пијастера, те се тако ослободили од свакодневних својих незгода. Пошли смо у десет и по, са намером да данас стигнемо у *Кослице*; али неспретношћу и препреденошћу *Михмадаровом* зауставили смо се на половини пута, у *Биглеју*. После једнога сата путовања прошли смо кроз једно село, које се зове *Мало Кослице*. У *Биглеју* смо стигли у један сат. Мало је то бугарско село од четрдесет домова. Ту смо се зауставили под једним дрветом да ручамо. А кад смо устали да пођемо даље, *Михмадар* рече да овде морамо остати, јер је он мислио да ће овде да нађе *кадију* и да од њега наплати своје рачуне, захтевајући од овога села, које је припадало другој једној јурисдикцији, осамдесет пијастера; али пошто се утврдило, да је ово село потпадало под јурисдикцију *Провадије*, која је удаљена одавде два сата, место које је прво, у које се долази кад се прелази Балкан пролазећи преко *Аидоса*. Рече он да му је нужно да некога пошље у *Провадију* ради наплате, до које иначе не би никад дошао, те би се зато морало зауставити у овоме селу, а јасно је било да, кад се буде уредила та ствар, неће се више имати времена за даље путовање. Његова Екселенција га је добро изгрдила зато што се није претходно обавестио, што

некога није послао или сам отишао још синоћ у *Провадију* да уреди ту ствар; и јутрос се још увек имало времена за то, а то му је јутрос управо било и саветовано, али он је ово одбијао под лажним изговором, да ће овде наћи *кадију*. Како је он остајао упоран, приметили смо му „да ћемо и без њега отићи и да ћемо подићу противу њега оптужбе у Цариграду. Тад се он ослони на *арабаџије*, или Турке од којих смо најмили коњска кола у Цариграду за читав пут до *Галца*. Ови су протестовали, изјављујући да неће да иду даље и говорећи да би им *Михмадар* остао дужан много новаца, које не би могао платити ако овде ништа не прими. У многим објашњавањима изгубило се доста времена. И најзад Господин Амбасадор, претерујући у љубазности, попустио је. За стан смо најмили разне куће Бугара. Како су ове биле сувише бедне, за Господина Амбасадора и Госпођу Амбасадорку разапет је велики шатор, да би имали више удобности.

За све време данашњега путовања видела су се са обе стране врло лепа поља, лепа али необрађена. Друмови су били изврсни. Наилазили смо на она вештачка брда. Видела су се многа гнезда рода, којих није било на планини Емо, да се опет, чим смо из ове планине изишли, јаве у великоме броју. Места, кроз која смо пролазили, изгледала су заиста тако као да је овде било море које је изградило читав један велики залив. Поред овог села видели смо велики један тор оваца и чесму једну. Прошетали смо се, и, после једне партије карата и вечере, отишли да спавамо.

15. Јуни. Петнаестог ујутру пошли смо за *Кослице* око девет сати. После једночасовнога путовања наишли

смо на селце *Јасије*. Овај крај је са обе стране био врло леп али необрађен, а друм одличан. У *Кослице* смо стигли око два и по.

Кослице је доста велико место, има двеста хришћанских и триста турских домова. У његовој околини наишли смо на велико једно стадо. Ту смо становали по разним хришћанским кућама, које су биле врло добре, супротно обичају Бугара и беди ових крајева. К нама је дошао *џаџаз*, т. ј. свештеник, и помоћу мога словенскога језика разумео сам да у селу беху два свештеника, који су имали једну тајну цркву, а зависили су од владике у *Варни*, граду који лежи на обали Црнога Мора. Незнање ових свештеника је, колико сам могао сазнати, крајње. У рукама сам држао Суетонија, кога сам читао ради разоноде на путу, а у њему је била слика императора. Питао ме је, каква је то књига била, а ја сам му одговорио, да су у њој били животи римских императора. *Ах*, рече, *Константин*. Рече ми, да појма није имао ни о каквом другом императору осим о *Константину*. О Риму није имао ни најблеђега појма, нити о папи, нити о неком верскоме спору, и питао ме да ли у Риму има свештеника. О оволиком незнању хтео сам да стекнем најпотпунију извесност, па сам употребио још и неколико тумача да се не ослоним само на оно што сам ја сам разумео. Изненадио се он што сам ја био без браде, и што је без браде био Господин Амбасадор; јер у овим крајевима браду носе сви свештеници, па и сељаци, и срамота је немати је. Питао ме је он, да ли ми је неко заповедио да је обријам као за казну какву, и био је немало зачуђен кад је чуо да је то обичај у нашим земљама, у којима је не носе ни владике, ни

краљеви, ни императори. Како се он и даље много чудило, рекох му да ми хоћемо да нам се наше лице види потпуно откривено. Од њега сам дознао да се овде свако крштење плаћало пет *џара*, свако венчање десет а свако опело двадесет, или и више према могућности дома.

Обедовали смо и ишли у шетњу. Затим смо играли партију карата и вечерали. У том су *арабаџисџи*, т. ј. турски кочијаша надали паклену галаму, захтевали су неки јечам због којег су и батинали неке од истакнутијих хришћана овога села. Уз њих је то чинио и јаничар Његове Екселенције, галамили су са бескрајном дрскошћу пред самим Господином Амбасадором, који их изгрди и припрети им, и издаде заповести сходне спречавању сличних изгреда.

16. Јуни. Јутрос смо устали рано да на време пођемо за *Хаџи Оглу Базарџик*; али смо успели да пођемо тек у десет у четврт. После једнога сата наишли смо на једно селце, после којег се простирала пустара са шибљем и трњем. После путовања од три сата и четврт стигли смо у једно село од пет хришћанских и дванаест турских кућа. После овога села било је једно врло лепо поље, које се завршавало са неколико брежуљака, и по коме су пасла бројна стада и чопори. Била је ту чудесна маса врана, које су се подизале као какав облак, и при слетању покривале земљу. На истоме овом пољу под једним лепим дрветом зауставили смо се да обедујемо за три четврти сата, и у један и четврт смо одатле пошли, а у пет и по се приближили горе поменутом *Хаџи Оглу Базарџику*. О овоме месту имали смо хиљаду предубеђења,

да нам ту прете разне опасности, увреде и врло рђав пријем; али смо се уверили да, бар што се нас тиче, ова предубеђења су била сасвим лажна.

Ово место је нарочито повлашћено, што оно неки пут и злоупотребљава. Било је ту људи који су нам причали, да су једанпут убили свога пашу, од кога су зависили, да су руски и пољски министри ту имали врло лоше сусрете, и пролазили кроз праве опасности, и томе слично. Зато смо мислили да разапнемо шаторе на извесном отстојању од вароши; али Господин Амбасадор је нашао да је боље да испошље Господина Хибша са једним својим јаничаром *кадију*. Кад је овај тамо стигао, сазнао је да су нам станови већ били назначени, али, како су они били предвиђени у извесним бедним и одвратно прљавим јеврејским кућама, израдио је да се ово промени и добио најбоља преноћишта у двама лепим јерменским кућама. Кад се он натраг вратио, ушли смо у варош и прошли каруцама кроз неколико главних улица. Пролазећи и поред једног доброг *хана*, срели смо ту велики број Турака, који, по својим манирима и поступцима према нама, чинили су утисак врло учтивих људи. Мноштво њих се искупило у великоме дворишту нашега стана да виде наш силазак. Били су врло мирни и врло углађени. Снабдели су нас изобиљем свакојаким намирница. Куће у којима смо становали биле су доста добре. И, кад се све узме у обзир, нигде нисмо били боље примљени него овде. Руски и пољски министри су наишли на рђав пријем свакојако због тога што се овде уопште с мржњом гледа на њихове нације, а устанак противу *џаше* није ствар необична у земљи у којој влада крајњи деспотизам.

Пре уласка у варош приметили смо двадесетак вештачких брда, разна велика гробља, много *минареџа*, т. ј. торњева на џамијама, који су солидно од камена изграђени, осим неких који су од дрвета. Док смо били у стану, учини нам се да чусмо велико неко звоно, што се у овој земљи никад не чује; али брзо смо увидели, да је то био сат а ла турка, што је са једне куле часове откуцавао, ствар која је код Турака ретка.

Место је врло велико, и од велике трговине. У њему је било Јермена и Јевреја који су били богати. Изненађени смо били кад смо код Јевреја нашли у продаји француске карте за играње, којима смо се снабдели. Господину Доктору дошао је један оболели врло стари Јерменин, коме је он преписао извесне лекове и направио му рецепт; али није се никако могло објаснити преко тумача, шта се ту преписује, а у овако великоме месту као што је ово чусмо да уопште нема дрогисте а, ако би га и било, не би рецепт разумео. Није било друге помоћи, него да се рецепт пошље у Цариград. Међутим и овде су болесници оздрављавали и умирали, и људи достигали разна доба старости, као и у свим другим земљама.

17. Јуни. Јутрос смо пошли за *Карајус Кујусу* у девет и четврт. По поласку на један сат наишли смо на селце које се зове *Геерлинџик*, оно је било на десној страни а после њега на левој страни наишли смо на једну чесму. После два сата путовања на левој страни а на раздаљини од једне миље отприлике видело се једно друго село које се зове *Херманлик*; одакле опет на десној страни види се још село *Кјујерлилер*. У један сат и по стигли смо у *Герсалу*, селце једно, где смо

се зауставили да за један сат обедујемо. Овде смо видели чудно мноштво врана а врло мало људи. Пошли смо у пола три и на путу наишли на друга села која се зову *Карабакјој* и *Карајавици*. У *Карајус Кујусу* стигли смо у пет и три четврти. На данашњем путу видели смо у почетку многа она вештачка брда, али затим прошли смо многе миље а да не видимо ни једно једино. Читав крај кроз који смо прошли био је увек врло леп, али скоро цео потпуно необрађен.

Карајус Кујусу је једно доста мало турско село. Ту смо отсели у једном малом *хану*, који је уосталом имао једну доста добру собу а напољу један врло добар *киоск*, украшен асурама и погодан претварању у добру једну собу. Била је ту још једна врста дворишта, у којем смо разапели још два своја шатора, тако да смо се овде доста добро сместили. Према овом дворишту био је један огромно дубок бунар, чија вода се налазила на дубини од сто педесет стопа. За захватање воде био је постављен са стране један чекрк са вертикалном осовином, чекрк ширине шест до седам стопа око којег се конопац замотавао и прелазећи преко котура спуштао велику кофу у бунар. Овај чекрк окретао је коњ привезан за једну мотку, која је била постављена хоризонтално. Кофа је пражњена у корито, које се налазило са стране и у коме се стока напајала. Вода је била доста тешка и рђава. Недалеко је био један мали млин на ветру. Турци су били врло учтиви и пуни пажње не само за оно што нам је требало и што смо тражили, већ су овоме додавали разне врсте услуга, које су они лично налазили да су нам нужне. Један од њих, који је био у војсци, сâм је разапео шаторе за врло кратко време

и са много окретности, али на једном уском и незгодном месту.

Овде смо нашли два Турчина, који су управљали неким селима, кроз које је требало да прођемо, и беху дошли да уреде ствари са нашим *Михмадаром*. Један од њих припадаше реду *Чауша* у Цариграду. Показаше се они доста углађени, и увече су се са нама и нашим *Михмадаром* дуго задржали у разговору под главним шатором, где им је Његова Екселенција дала послужити кафу. Један од ових донео је *Михмадару* писмо од свога старешине, који му је и поверио управу над трима селима. Писмо је било пуно лепих израза и новца, а ове ствари су нашег *Михмадара* врло раздрагале. Међутим, доцније се утврдило, да су га ови жестоко преварили. Са њим су они уговорили да се сутра пређе много дужи пут него што се мислило, тако да се још сутра изиђе из њихове јурисдикције. А обећали су му, да ће га пратити до саме вечери. Кад смо питали овог Турчина како иду ствари у његовом подручју и да ли има доброга дохотка, рече са изразом великога незадовољства, да ствари иду врло рђаво, јер за четири године могао је да обеси само пет лопова. Овакве смртне казне су њему доносиле разне дохотке, и он се љутио што су преступи били сувише ретки, пошто је кажњавање доносило њему зараду.

18. Јуни. Јутрос смо у седам и три четврти пошли за *Билбирер*. Све смо учинили да будемо рано готови, претпостављајући да ће данашње путовање бити доста дуго, а оно је међутим било сасвим осредње. У девет и три четврти стигли смо у село које се зове

Карамер, у којем смо видели два бунара са оним чекрцима, и две ветрењаче, као и један *хан*. Видели смо ту и многа родина гнезда. У једанаест и четврт стигли смо у *Ћувемли*, село које се састоји из разних подвојених групица колиба и разних кућица са двома ветрењачама, као и неколико бунара. Овде смо се зауставили да ручамо на трему једне *џамије*, т. ј. турске ораторије, која је уосталом била готово напуштена. Нисмо се мирне душе овде зауставили да једемо и пијемо, стрелећи да Турци из овога места негодују, јер су могли мислити да ово свето место ми тиме профанишемо. Али јаничари Његове Екселенције, ма да Турци, уверавали су да нико неће овде доћи и да и сами Турци из овога села не долазе овде скоро никада, пошто су и сами врло мало веровали. С друге стране нисмо могли наћи никаквога другог згодног места, а како је оморина целога дана притискала нас и сунце сад у подне нарочито пекло, неопходно нам је било заклонити се на каквом покривеном месту.

Целог овог дана нисмо на читавом путу наишли ни на једно једино дрво, нити пак на воду. Али поље је ипак било врло лепо, сво у трави високој, густој и пуној цвећа, али поље необрађено, на коме се једва могла опазити погдеоја њива. Исто тако овуда нисмо видели вештачких брежуљака, осим у околини *Ћувемлије*, где смо их у једној групици набројали дванаест. Ово село је последње од села која се налазе под јурисдикцијом синоћњег нашег Турчина. Овај Турчин, чим је видео да смо се од овога села удаљили на један сат отприлике, сигуран да ћемо изићи из његове области, изненада окрену коња и оде у место своје резиденције, закидајући *Михмадару* своту која је одго-

варала путу од пет сати а коју је он имао да плати преко оне коју је синоћ исплатио.

После пола сата путовања наишли смо на село које се зове *Манга*. Мало даље је село *Боглар*, у којем смо нашли доста добру воду. Око овог села пружа се терен, који је дуг приближно једну миљу а широк око једне трећине миље, који се некад стропоштао, што је сасвим јасно, јер оно што је остало од терена непокретно, остало је високо доврх брежуљка. Сав камени слој, који је био у основи овога терена био је поломљен, и на многим местима видео се остатак хоризонталнога слоја, који је заостао кад се терен стропоштао. Овај остатак је на први поглед изгледао као руина велике неке античке грађевине, али кад се боље загледао, јасно се видело да је то један отсек каменитог слоја, који је природно био преломљен, јер се с друге стране видели потпуно одговарајући одломци. На дну овога као неког басена била је једна врста језера, и пошто су бунари били врло плитки, нису направљени били са оним чекрцима, већ неким као терезијама помоћу једне дуге греде, која је била положена косо на једној вертикалној и носила на једном своме крају конопац са кофом а на другом велики камен. Тако изгледају скоро сви бунари, на које смо наишли на своме путу, каквих је иначе много у хришћана.

Продужујући пут, видели смо недалеко од друма једно друго село, које се зове *Бокманце*, а у три и четврт стигли смо у *Билбирер*. За све време овога поподневног путовања гледали смо са обе стране врло лепа али необрађена поља, само се у околини *Билбирера* могу наћи врло лепа жита. У околини села се такође

виде вештачко направљена појила за стоку, у којима се окупља вода кад кише падају. А стоке имају врло много, и колико коња, толико крава и волова. Бунарска њихова вода, коју они пију, доста је рђава. Село је врло мало, и турско је. Стан нам је био у двама турским кућама. Казали су нам да је Црно Море само на пет сати одавде, и да се овамо продужује у виду једне врсте залива.

19. Јуни. Јутрос смо пошли у осам и по за *Балџаџикјој*. Стигли смо у *Карасу* у десет и три четврти, и ту остали пола сата да нађемо једног *колауса*, т. ј. вођу. У један и четврт стигли смо у *Лефче*, једно друго мало село, где смо ручали под неким дрвећем. Одатле смо пошли у два и по. Док смо полазили, наш вођа побеже; али одмах један други би нађен. У пет и по смо стигли у *Балџаџикјој*.

Балџаџикјој је село које се састоји из две групе кућа, две групе које су удаљене за четврт миље једна од друге. На половани размака њиховога виделе су се неке четвртасте куле. У једној од ових група станују Турци а у другој хришћани Бугари. Од стране Турака пођоше њихове старешине да нам кажу да у њиховоме селу куга бесни. Неко време смо се саветовали, шта ћемо чинити, пошто је било сумњиво да је куга и овде само прича. У ваздуху се припремало рђаво време. Најзад се одлучисмо да ради веће сигурности разапнемо шаторе ван села. Нашли смо једну врсту ограђенога врта, у којем је био један *киоск*, а у средини једна покварена чесма. Око *киоска* било је воћака, лоза, боба, диња које су ницале, и другога биља; није било ту места за разапињање шатора, те смо их

поставили ван овог ограђеног врта, на пољани. Киша је падала и код нас али не много; међутим на разним странама око нас беснела је права провала облака. Разговарао сам се са неколико хришћана, који рекоше да је њихов део села био одувек доста здрав, а да у турскоме делу беше доста смртних случајева, и да се помишљало да у њему може бити куге. Али и у овоме месту, као што се то дешава и свуда, стварно се ради можда о каквој опакој грозници или каквој другој болести од које кад се више њих разболе и умру, одмах се почне говорити о томе да у селу има куге.

Читавога дана смо са обе стране пута гледали лепе пределе, са високом, густом и цветном травом, али необрађене и без икакве воде.

20. Јуни. У десет сати ујутру пошли смо за *Саракјој*. Путем смо наилазили на само најлепше пределе, али увек и необрађене. На извесним местима видели смо много врло високога чкаља и кукуте, која је вишља од човека и које смо, као и многих врста чкаља, нашли у великој количини кроз читаву Бугарску, али нигде оволике висине. Прошли смо кроз један теснац који се налазио између високих брда односно ниских планина. Видели смо толику количину вештачких брежуљака, да смо их могли једним погледом набројати више од тридесет. Стигли смо најзад око три и четврт у *Саракјој*, пошто смо се на путу зауставили само четврт сата.

Саракјој је хришћанско село од стопедесет домова отприлике. Од кућа, ниједна не беше покривена ћерамидом, као што је то по правилу било у досадањим

селима. Али ове куће су у сваком случају биле врло чисте унутра, и све су у својим малим собама имале огромне пећи, пошто је, како рекоше, овде хладноћа зими врло сурова. Овде смо већ били на обали једног рукавца Дунава, рукавца који је сад имао много воде, али који много пута, како причају, пресуши те остаје без имало воде.

Стан Господина Амбасадора и Госпође Амбасадорке био је у кући једног хришћанина, сеоског старешине, који је био изванредно добар човек, и са којим се дуго преко тумача разговарало. Ова кућа се састојала из две мале собе снабдевене пећима, и ходника који их је делио и који је на оба своја краја имао врата, која су водила напоље. Поред једних од собних вратију беху вратанца, кроз која се у пећи ватра ложила и која су такође служила као камин. Собе су имале свака по једно прозорче окренуто напоље. Собе су биле доста ниске, али се у њима ипак могло стајати; али су врата међутим била толико ниска, да се морало много сагнути да би се ушло, што је ствар потпуно општа у читавој Бугарској. Питали смо за разлог те тако незгодне ствари, и нису нам знали рећи друго шта, већ да је то обичај ове земље. Домаћин нам је причао да га је изградња ове куће коштала од двадесет и пет до тридесет пијастера. Беше он направио и једну другу кућу да се нађе за путнике; али како му је неко, коме је он њу издао под закуп приредио аванију, како се то каже у Турској, т. ј. измислио му неку клевету да би му извукао новаца, и како је тад морао да плати пет стотина пијастера, разрушио је он ту кућу.

Поред вратију лежала је на путу једна жена, за коју су овде говорили да је чудовиште. Као такву је

сматрао и *īāīas* овога села, који је зависио од једног молдавскога владике, мада је ова хришћанска покрајина била под непосредном управом Турака. Међутим, кад је болест ове жене била добро испитана, утврђено је, да је она била обична падавичарка.

На једној оближњој кући било је једно родино гнездо, у којем се јуче десило нешто тужно. Мајка је донела својој деци, која су већ била повеличка, змију једну, по оном старом античкоме стиху *candida venit avis nigris invisā colubris*. Обично у свакоме родинином гнезду има два младунца; много смо ми тих гнезда видели са два младунца, ниједно са три или једним само. Овде, у овоме гнезду неки рекоше да их је било три, и да су два од њих, гутајући змију сваки са свога краја, угушила се оба. Неки су говорили, да је било у овоме гнезду свега два младунца, и да се угушио само један од њих. Али оно што је пало свима у очи јесте да отац и мајка, поражени и пуни туге, остали су непокретни поред гнезда двадесет и четири сата, неодлазећи да траже храну ни за себе ни за једино дете које им је живо остало. Овај случај био је јуче пажљиво посматран. А ми смо видели једног од родитеља где је врло тужно стајао поред гнезда и његовог живог младунца, који је поред њега скакутао храну тражећи. Говорили су да је леш мртвога младунца био још унутра. Један од родитеља беше се нешто раније најзад удаљио, и ја сам га видео кад се вратио да малога нахрани. Кљуном је он пре свега производио онај звук клепетања, који изазивају увек роде кад хоће да извуку из кесе, коју имају у гуши, храну коју су накупиле за своје младунце. Звук који производи овај широки кљун склапајући се, личи на звук који се у

католичким црквама производи оним инструментом који у ноћима велике недеље замењује звона.

Читаво, друштво, осим мене, уживало је у интересантном једном лову на рибе. Мени је нога све више сметала и више пута сам на путовању осетио велике болове због своје ране. А рибариле су у дунавском рукавцу неке девојке, улазећи рђаво обучене, како су оне, преко појаса у воду. Причали су нам, да у овоме крају то је био занат баш девојака. Ухватиле су велику количину разних рибица, које су нам донеле још живе и дале за неколико *īара*.

21. Јуни. Следећега дана смо мислили да направимо кратак пут само до *Дајакјоја*; али се деси да нам ту учини врло рђаву услугу *Али-Али Војвода* т. ј. гувернер овога места *Дајакјоја*. *Војвода* је словенска реч и значи сасвим исто што и латински израз *Dux belli*; јер *вој* или *бој* значи *рај*, а *водиш* значи водити; али у многим местима се ова реч усваја, тамо где је њихов језик настао из словенског језика, као реч *гувернаџор*, а у Пољској *Војводама* се зову Палатини. Ово, мислим, долази отуда, што су у старим временима употребљавана само војна лица на челу губернија. Овај *Војвода* зависио је од *кадије* или *судије* из *Керсове*. Дође он да помути главу *Михмадарову* и да га увери да не треба да се зауставимо у овој јурисдикцији већ да идемо даље до *Јеникјоја*, уверавајући га, да донде нема више до пет сати путовања. *Михмадар* допусти да га овај увери, вероватно захваљујући већој суми новаца, коју је добио, ма да беше већ доста доцкан и да су *арабаџисџи* паклено галамили протестујући да село беше много даље и тврдећи да неће ни за какве

паре стићи својим колима до тога места. *Михмадар* међутим учини све, те доби од њих изрично обећање, да ће доћи до тамо. Пошли смо у два и три четврти, а стигли ноћу по највећем мраку тек око десет сати. У почетку је пут био врло пријатан обалом Дунава, која је била скоро на истом нивоу са водом, остављајући на десној страни високо уздигнути терен у који је река при својим надолажењима ерозијом урезала вертикалну обалу, а с места на место ова висока обала беше просечена разним потоцима, којима су отицале воде које су долазиле са висина. Она друга висока обала беше с места на место просечена још и разним путевима, којима је са тих високих терена силазила стока да на реци воду пије. И стварно видели смо на самој реци невероватну количину кобила са њиховим пастувима, а видела их се велика количина и на ивици ове високе обале, што је било сигуран знак да их има још у већем броју на пољани, која се одоздо није видела. Несумњиво је да смо их данас видели на неколико хиљада. Овде река скреће на Север.

У *Дајакјој* стигли смо после путовања од једнога сата и по. Село је то доста велико. У њему има триста турских и бугарских домова. Овде смо се морали зауставити за читавих пола сата, да би се нашао вођа, што је било последица рђаве *Михмадарове* управе, који није издавао своје заповести на време. Најзад се вођа нашао, и ми се нагло попесмо на она висока поља путем врло стрмим и необично поквареним бујицама које су настајале после киша. Ту смо морали силазити. Коњи су једва могли да извуку и празне каруце, чак и гуране од наших људи да се не би преврнуле, што би се несумњиво иначе догодило на многим местима.

Око пет и три четврти прошли смо кроз село *Ташбурну*, које има око педесет турских и бугарских домова и лежи у пољу на извесном отстојању од реке. Ту су нам казали да нам је до *Јеникјоја* остало још два сата путовања. Око осам сати нашли смо се на једноме обрађеном пољу, покривеном зеленом пшеницом, што је било знак, да село не може бити далеко. Зато смо се надали да смо скоро при крају свога пута, а ноћ је већ почела да пада. Али, обазирјући се на све стране, нисмо могли открити никакво село, коме би припадали ови усеви. После много времена прошли смо кроз два планинска кланца, а мало после, већ у мрклом мраку, наишли смо на баруштине, које смо на многим местима прегазили а на једноме месту мостом прешли. Најзад смо стигли. Али кола са креветима стиглоше тек после пола ноћи. За конак смо имали разне као и обично врло сиромашне али чисте хришћанске куће. Ови хришћани говоре влашки језик, који је доста различит од бугарског. Мешавина је он разних језика, а највише италијанског и латинског.

За Господина Амбасадора и Госпођу постављени су као и обично њихови кревети. Сви ми други снашли смо се како смо најбоље умели легнувши у постеље ових сељака, пошто у овоме месту одавно није било никакве болести за коју би се могло да сумња да је куга. И мучили смо се, да обучени некако заспимо; али нас никако на миру не оставише комарци, којих је овде било у огромној количини.

Јеникјој је мало село од педесет кућа. Има свога *џајаза*, који је иста таква незналица као и други. Све његово знање из старе историје било је да беше некада неки Константин велики владар, који је основао

град Константинопољ. Овај рече да своје владици плаћа двадесет и пет пијастера годишње.

22. Јуни. Овога дана, двадесет другога јуна, дешавале су нам се све саме супротности ономе што смо хтели или очекивали. Требало је да идемо у *Макзин*, и претпостављало се, да ће се тамо стићи за пет сати; међутим, није нам требало више од четири сата, пошто је пут био врло добар. Због уобичајених тешкоћа нисмо могли поћи пре једанаест и четврт, и заиста смо имали велику срећу што је било облачно, те смо били заштићени од сунчане жеге; јер би иначе ова жега била несносна за људе, који су били на коњима, у ово врло вруће годишње доба и у време кад је дневна жега највећа.

На ниском једном дунавском острвцету видело се на левој страни село, које се зове *Мокрова*, зато што је оно вероватно било плављено јер *мокро* на словенском језику значи влажно. На обали смо наишли на разне *цифлике*, или мајуре са кућом и слагалиштем за жетву.

У три сата и три четврти стигли смо. За *конак* смо имали неколико хришћанских кућа као и обично доста сиромашних али чистих. Ручали смо и прошетали се до реке, на којој је био сам *Макзин*. Село је то доста велико са неколико добрих кућа, и неколико џамија са својим *минареџима*. Поред обале ту на реци наишли смо на разне барке и лађице са многим Турцима, који се показаше изванредно углађеним људима. Пришли смо једноме од њих који је био родом из Туниса и који је већ тридесет две године био лекар у овоме месту. Говорио је доста добро италијански. По-

служи нам он за вођу и допрати нас до нашега стана, где се дуго задржао, и најзад тражио напојницу за услуге које нам је учинио. Господин Амбасадор га је обилно наградио. Бог свети зна колико је сиротих Турака овај човек осакатио и на други свет послао, јер је чинио утисак велике незналице као и обично. При повратку наилазили смо на велику количину крупне стоке, која се враћала са пасишта кући, и беше заузела сва дворишта нашега стана, тако да је било врло тешко прићи. Нарочито се Госпођа Амбасадорка плашила од ових животиња.

У нашим кућама беху пећи, као и у свим другим у којима смо били идући обалом Дунава. Комарци су нас много узнемиравали, али нешто мање него прошле ноћи. Господин Амбасадор и још неколико њих из друштва комарницима су се штитили, које су предострожно из Цариграда понели, а који су заиста неопходно потребни свакоме ко овај пут предузме у ово доба године. Ја пак, који о овоме нисам ни појма имао, морао сам неколико ноћи држати на глави мараму, која ме покривала и упола гушила у тим доста врућим ноћима; али се ипак нисам заштитио од тих инсеката, који су нашли пута и начина да до мене допру и крви ми пуне. Читаво ово место пије воду из реке. Вода је ова доста мутна, али добра и веле да је јако здрава. Морали смо је и ми пити.

23. Јуни. Данас је требало да пређемо из Турске у Молдавију, идући четири сата обалом Дунава а затим прелазећи га барком. Али нам рекоше, да пошто је вода због последњих киша јако нашла, читаво поље, које је било ниско на тој страни, било је поплављено

и да пут беше потпуно под водом, тако да њиме не бисмо могли проћи са својим колима и каруцама. Зато је требало да још овде најмимо једну барку и на њу пређемо; томе смо се радовали јер је путовање барком било много згодније и пријатније него каруцама.

Како је *Михмадар* био узео *арабаџисџе* са њиховим колима до *Галуца*, хтео је да им од утврђене цене скине онолико колико је одговарало употреби њихових кола за један дан. И због тога се подиже ужасна галама, сви су викали. Одоше код *кадије*, протестујући противу *Михмадара*, који, да би извукао што више новаца, удаљавао се често од директнога пута и заобилазио, те тако учинио путовање много дужим него што је било погођено. Господин Амбасадор није хтео да се меша у ову свађу већ је само тражио, да се што пре пође, пошто већ беше узео три барке. Али ово њихово парничење продужавало се у недоглед. Најзад рабаџије пристадоше да упрегну своје коње и дотерају кола до барки, па су затим могли да се парниче до миле воље.

И стварно *Михмадар* остаде да се парничи пред *кадијом*, а ми пођосмо у два сата по подне. За нас је била резервисана нешто већа барка, покривена једном врстом свода, што се у Венецији зове *фелзе* и беше направљен од асура. Ствари и највећи део послуге беху у другим двома баркама. Било је ту неколико весала, која су била довољна за силажење низ реку, а било је и једара, која би нам много боље послужила, да нису била пуна рупа. На само једноме једру наше барке избројали смо шездесетак рупа.

Пре него што смо пошли обедовали смо на барџи, и наредили да се асуре, којима је лађа била покривена

подигне с оне стране са које није било сунца. После једнога сата вожње приметили смо на десној страни под површином воде камени један спруд сав од голог и оштрог камења, ма да су брда одавде врло далеко и да се до њих пружало једва нешто над водом уздигнуто хоризонтално поље, испресецано на многим местима каналима и језерцима пуним воде, која је после поплаве ту остала.

Три четврти сата доцније видели смо на левој страни *Ирбаил*, велико турско пристаниште, које посећују и доста велике лађе као што су шајке, које тргују у главном са житом, што га носе у Цариград. У овоме месту има много лопужа, које се ту скривају бежећи са разних страна. Њега смо заобишли на доста великој раздаљини, пошто је ту Дунав доста широк и пун острва, али смо из далека запазили читаву шуму од јарбола. Довде је река неприметно мењала свој правац нагињући све више од Севера Истоку, а овде је направила прав угао идући ка Истоку све до *Галуца*.

Чим смо заокренули, у даљини се појавио *Галац*. Од *Макзина* до каменог спруда рачуна се један сат, од каменог спруда до *Ибраила* други сат, а одавде до *Галуца* још два сата; али трајање вожње зависи од ветра, кад се једра употребљавају, и, стварно од спруда до *Ибраила* дошли смо ми за свега три четврти сата, а одатле до *Галуца*, имајући повољнији и јачи ветар, стигли смо за мање од два сата, пошто смо приспели у пет и по.

Прилазећи обали, опазили смо, да нас велика маса света чека на кеју, који је овде врло висок и који се постепено спушта и сачињава доста широко и згодно пристаниште. Ту пристају многе лађе са врло развије-

ном трговином. Пре него што смо пристали у ово пристаниште, прошли смо кроз једну врсту доста уског шанца, који просеца овај високи терен са којег у време киша бива напуњен водом. Ту смо нашли гувернера места, и једног Господина Грка, кога је кнез Молдавије послао као комесара на ову прву границу своје провинције да прати и послужи Господина Амбасадора, снабдевајући га о јавноме трошку свим што му је потребно, колима, коњима и намирницама. Са њима је било нешто војника, који су одали пошту плотуном из пиштоља, и беху довели неколико добрих коња за јахање и неколико добро опремљених на службу Господину Амбасадору и његовој свити. Учинише они своја подворења, а комесар у Кнежево име приреди нам најлепши могући пријем. Господин Амбасадор је на све то одговорио са исто толико љубазности, говорећи да не жели бити овоме месту на терету и да ће се у њему задржати само толико, колико је нужно, молећи га, да убрза његов пут, за што је имао пуно поверење у Кнеза, и није хтео да чини употребу од *Фермана*, т. ј. писмене Султанове наредбе, нити је хтео да турски *Михмадар* под ма каквим изговором врши насиље над народом или његовом управом. Затим смо се искрцали. Одведоше нас у један грчки манастир, који беше на неколико корачаји од пристаништа, да у њему отседнемо. Показа се да нам коњи нису уопште ни били потребни. Комесар беше млад један официр, врло учтив из добре грчке цариградске породице, али карактера доста лежерног, слободног, и врло неприлична говора, причајући о свему и свачему. Напротив гувернер је изгледао страشان и меланхоличан. Био је некада роб Сузе *Кайићаје*, који је био у Кнеза што је владао

Молдавијом; али пошто се откупио, напредовао је он мало по мало зарађујући новаца; тако је он имао двадесетак кеса, што чини десет хиљада пијастера, и беше израдио за себе ову управу, која је врло опасна због тога, што су становници најгора мешевина људи из разних земаља, који су овде дошли ради трговине, а највише их је од оне расе немилосрдних и непокорних морнара са Црнога Мора, којих има много и у *Ибраилу*. И сви они базају улицама, и сложни су кад треба да направе какав неред. Зато је гувернер у овоме месту увек у животној опасности, те мора да буде врло предострожан, и не сме се излагати ноћним шетњама.

Молдавија је провинција, која је сва хришћанска. Њоме управља један грчки Кнез, изабран од Порте. Већина његових официра су Грци као и он, и ниједан Турчин не може се овде бавити никаквим јавним послом. *Јаши* је главни град ове провинције и седиште самог Кнеза. Доминантна религија је грчка вера шизматичког цариградског патријарха, ма да овде има још и неколико католичких цркава, које су под покровитељством Пољске. Недавно је једна таква постојала, у *Галуу*, али не беше ту више ни цркве ни свештеника католичког. А има овде седам грчко-православних цркава, и после дугога путовања ето где први пут можемо видети крстове јавно изложене и чути звоњење звона. Три од ових цркава су доста велике, солидно грађене од камена, а три су употребљене за манастире *калођера*, т. ј. грчких монаха, којих има по двојица у свакоме манастиру, а који су врло нечисти и бедни.

Наш је стан био као што смо већ казали, у једноме од ових манастира, који, ма колико био бедан,

кад се упореди са манастирима културних европских земаља, величанствен нам је изгледао после нашега становања по сеоским кућама у Бугарској, које су биле пре колибе него куће. Било је ту разних соба са прозорчићима од којих су неки чак били и застакљени, а други облепљени танком, провидном кожом или бешиком. Пред овим собама налази се дуж читаве зграде покривена галерија, која се завршавала на обема странама једном врстом *киоска*, одакле се могло уживати у врло лепом изгледу вароши, реке и простране равнице.

Мало времена по нашем доласку стигао је један пруски курир из Цариграда, који је као и ми прешао последњи део пута на води. Пут, за који је требало нама читавих месец дана, он је прешао за осам дана, и да није наишао на друмове у најгорем стању, била би му довољна и само једна недеља; али велике кише, које смо имали пролазећи кроз поља, и које смо срећно избегли, бежећи испред њих док су оне лагано за нама следиле, а видели смо их и на врло малом отстојању од нас, њега су пратиле и тукле непрестано, и стварно исто ово вече и неколико следећих дана читав потоп је пао на *Галац*. Курир се пак надао, да ће ипак кроз петнаест дана стићи у Бреславу.

Господин Амбасадор и Госпођа Амбасадорка хтели су да остану у *Галцу* само пар дана да се мало одморе и уреде све што је било потребно за даље путовање, као и даду да се опере рубље, које је за дугог овог пута већ у великој количини било испрљано. Али само ова последња ствар нас је приморала да овде останемо читавих пет дана, пошто се десило, да су у ово време три дана била празнична, једна недеља, један католички и један православно-грчки празник, у

које жене Госпође Амбасадорке, које су све биле или католикиње или гркиње, нису радиле.

Како овде није било католичке цркве, нити икаквога мисионара који би овде био са седиштем, нисам се могао надати да овде службу отслужим ради себе, Господина Хибша, и других католика из свите Господина Амбасадора чија жеља је била, да ниједна верска дужност не буде пренебрегнута. И баш Господин Амбасадор је случајно нашао једног католичког калуђера, који је некада био мисионар католичке Пропаганде, али који је насупрот заповестима Свете конгрегације и својих претпостављених повукао се у *Ибраил*, где се одржава као лекар. Вели да је овде остао из оданости према религији, пошто је хтео на сваки начин да поново успостави у *Галцу* католичку цркву, од које одавно није ништа остајало до нешто мало рушевина, и за коју није било ни најмање наде да ће Молдавски Кнежеви дозволити да се понова сазида. Долазио је он с времена на време у *Галац*, али се ту не зауставља, плашећи се да на молбе његових претпостављених, који су му много пута наређивали да се врати у своју провинцију, Молдавски Кнез га не ухвати и силом пошаље у Пољску. Зато се он и повукао у *Ибраил* који је за њега био много сигурније место, ма да је стварно био и много опасније због много горих људи, од којих се састојало његово становништво. Говорио је у бесконачност, и за све ове дане био је скоро стално код нас занимајући и досађујући Господину Амбасадору причањем својих авантура, својих парница и својих идеја. По његовом говору судећи, изгледао ми је чудан фанатик, мозга сасвим помућенога. Имао је у свакој прилици са собом све што је

било нужно за служење службе, и ја сам то искористио, и службу отслужио неколико пута, јер са изненађењем нашао сам све те ствари врло чисто држане. И он је присуствовао служби, али сам није служио, имајући мислим, извесну грижу савести, због непослушности према својим претпостављеним, ма да је он ово, кад је говорио, покривао неком врстом оданости према религији.

Михмадар, који је остао у *Макзину* да се парници са својим *арабаџисџима*, стиже следећег дана. Хтео је он овде да се размеће као прави правцати господар; док је раније на турскоме тлу показао се врло потчињеним, и лишен свакога духа. Али Господин Амбасадор, коме је *Михмадар* већ и сувише досађивао, саопшти му, да се он нема више ни у шта мешати, и, ако хоће да се може вратити натраг, јер Господину Амбасадору није требао ни он ни његов ферман. *Михмадар* је желео да иде до краја пута што је стварно била и његова дужност, пошто је примио заповест да прати његову Екселенцију све до граница Отоманске царевине; али није се смео више да меша ни у шта, пошто је видео одлучност Господина Амбасадора, и пошто је знао да, кад би Господин Амбасадор дао каквим писмом израза своме незадовољству њиме, то би њега самог упропастило у Цариграду, где немаше никаквих подршки, и где је и добио ову дужност искључиво препоруком саме Његове Екселенције.

Дошли су и сви турски *арабаџисџи* да неколико дана уживају слободно у женама и вину, пошто у овоме граду је разврат невероватно развијена, и заиста бестидна и срамна за хришћанство. У скоро свакој кући је по једна крчма, а у свакој крчми пуно јав-

них жена, које се проституишу на најбестиднији начин и значе јавни скандал који се не да изразити.

Пет дана смо остали у кући због великих киша, једва ако смо у неколико махова могли да изиђемо и прошећамо се по вароши и оближњем пољу. У пољу је било неколико вештачких брежуљака, споменика војска и битки. Варош се састоји из велике количине али бедних кућа. Има много дућана, али већином за ситнице, ма да је било и магацина за све друге врсте ствари, којима се овде тргује, а највише за жито, које се носило у Цариград. Посетили смо неколико цркава, које су унутра биле врло прљаве, украшене најбеднијим сликама. Црквене књиге, које смо нашли, биле су све грчким словима а у Венецији штампане. Примио сам, да су све цркве окренуте са запада на исток по античкоме обичају.

На крају вароши је пристаниште. Треба сићи низ једну низбрдицу да би се у њ дошло, пошто је оно било на једном месту, где је некада, што се јасно видело, било речно корито, јер од њега до вароши уздизала се вертикално на обалу самога Дунава врло висока обала ерозијом усечена. Ово треба да је била обала Прута, који сад протиче на неколико миља источно од вароши. Дунав треба напротив да је мењао свој ток и приближио се овој вароши, поред које сад протиче, јер на многим картама Прут пролази поред самих зидова *Галца* а Дунав је на великој раздаљини јужно од њих. На тој истој страни сад се види широко паље једва нешто мало издигнуто над нивоом Дунава, и на многим местима пуно воде, коју Дунав својим поплавама ту оставља. На томе старом кориту реке Прута, које се налази скоро уз сам Дунав, налази се

врло велики раван простор, и врло мало више од површине воде, на чијој ивици пристају *шајке*, чак и највеће са три јарбола, ради товарења и стоваривања. На знатној раздаљини од реке су магацини, пред којима је био један велики раван простор.

На томе великоме простору нашли смо једну врло велику лађу, једну од оних које Турци зову *каравеле*, која тек што је била свршена. Прављена је била за *Исак-Агу*, великог Цариградског цариника, који је имао још и разне друге лађе, и трговао. Ову лађу хтео је да употреби за трговину са Александријом. Била је то по изгледу врло велика лађа. Неколико чланова нашега друштва пели су се у њу и мерили је, те нашли да има дужину од седамдесет корака а ширину од седамнаест. Величина је то која далеко премаша ратну лађу Светога Карла Венецијанског, којом сам са Венецијанским Баилом допловио из Венеције у Тенедо, ма да је ова ратна лађа носила на себи осамдесет и четири тешких бронзаних топова. Седамдесет великих корака чине више од сто четрдесет стопа: Ја сам се задовољио тиме, што сам је одоздо гледао, јер, како ми се нога стално погоршавала, једва сам храмајући довукао се дотле. Облик јој је био доста рђав и рђаве, врло грубе су биле резбарије на кљуну које су ту биле да га украсе. Најгоре је било то, као што је рекао и сам надзорник конструисања ове лађе, што је била изграђена цела од сировога дрвета, које је било недавно сечено у оближњим шумама, које сушећи се доводи лађу у такво стање, да она траје врло мало и врло мало је отпорна. У овој земљи врло је јефтина изградња лађи; али истина је, да најчешће читав трошак прави се улудо. Тако од три ратна брода, која је Султан дао изградити мало

времена пре мога доласка у Цариград, један, како су ми казали, тек што је пуштен у море, отишао је на дно. Невероватан је неред и ужасно је незнање у турској марини, како у изградњи лађа тако и у њиховом управљању. Што се овог последњег тиче, невероватне ствари сам видео за оно двадесет и три дана, што сам са Баилом путовао од Тенедо до Цариграда на једној галији турској. Сам надзорник у изградњи ове *каравеле* рече ми, да сваке године се потопе у Црном Мору многе стотине лађа. Изненада, кад невреме почне да прети и јави се бура, морнари се лудо бацају на обалу и лађа им наседне, само да спасу животе своје, јер су им лађе од рђавога дрвета и рђаво конструисане, а ни они не знају да њима управљају тако да се оне одупру бури.

На истоме простору видели смо чунове који су ископани у једном једином стаблу од дрвета, какве су *каное* американаца. Али један од ових чунова беше огромне величине. Могао је примити много људи; дугачак је био по моме мишљењу тридесет париских стопа, а широк у унутрашњој шупљини својој четири стопе. Овде ми рекоше да је ушће Дунава одавде удаљено на педесет сати, и да у повољно годишње доба може се на ушће стићи за два или три дана. Господин Доктор Мекензи ми показа место, поред којег је била *Бабада*, на шест сати од *Галуца*, на коме се веровало да је била античка варош *Томи*, место Овидијевог изгнанства. Приметио сам, да се обично мисли да је место у које је Овидије био прогнан на северу од Дунава, у околини вароши *Акиерман*, која није ништа друго до античка *Civitas Alba*, коју и сад Молдавци зову *Чешише Алба*, и што одговара турскоме називу

Акиерман. Поред те вароши, која је на десној обали *Дњесџровог* ушћа, налази се на северу језерце једно, које Молдавци зову *Лакул Овидилуи*, Овидијево језеро.

Двадесет четвртог овог месеца стиже из Цариграда *Посџерлик* Кнежев, доносећи му веселу вест да је понова потврђен. *Посџерлик* је једна врста првог Кнежевог министра. Овај садањи имао је сву власт под својим Господаром, који је био добар неки младић без икакве чврстине. Реч овога министра вредила је знатно више од речи самога Господара за све што се тицало распореда терета и свију других управних полова. Посетио је он Господина Амбасадора, који му је дао на поклон неколико боца доброга вина. Сутрадан је пошао, да након два дана стигне у *Јаши*. Двадесет осмога овога месеца стиже трећи *каџиџаја*, т. ј. трећи министар, кога Кнез држи на Порти, са *каџиџаном*, т. ј. свечаним оделом, и другим поклонима које је Султан слао Кнезу по староме обичају приликом његове потврде.

За ово време док смо у *Галуу* били, бавио сам се одређивањем географске ширине и дужине овога пристаништа, што је једно од главних трговачких пристаништа овога дела земље. Са собом нисам имао ништа друго до инструмент рефлексije од стопе и по, са којим се лако може узети висина сунца на пучини морској где је хоризонт јасно оцртан, али који није могао служити на местима на којима су неравнине теренске спречавале тачно одређивање хоризонта друкчије до употребом рефлексije, која би се имала у води, спајајући обе слике сунца директно у самој води и у огледалу инструмента; кад се овако мери, а сунце има висину већу од четрдесет и пет степени, као што

је тад имало, налази се на знатну тешкоћу при исправљању инструмента. Зато сам се ја послужио површином Дунава, која на југу није била довољно велика за одређивање хоризонта, ма да сам се ја нагао на површину тако, да се инструменат налазио на нивоу воде; требало је да учиним разна свођења, са којима, и са још једном коректуром, што их постизаху поделе мога инструмента, нашао сам двадесет седмог овог месеца ширину од 45° , и нешто мало више од $22'$, а двадесет осмог овог месеца 45° и нешто мање од $24'$; те се може приближно за ширину узети 45° и $23'$, што је нешто мање од ширине, која се налази на географским картама. За земљину дужину узео сам истим инструментом неколико раздаљина Месеца и Сунца, пошто сам навио један џепни сат, који је мерио секунде, према висинама Сунца, које сам одредио рефлексijом у води али нисам могао доћи до резултата који сам тражио и који би ме својом тачношћу задовољио. Требало је, да пре свега имам добру одредбу Месечеве ситуације за тај дан у земљи, која би била добро позната, а нисам могао да се ослоним ни на просту теорију о Месецу, коју су модерни геометри и астрономи последњих година знатно усавршили, али која у свакоме случају нема никако још потпуну своју егзактност¹⁾.

29. Јуни. Чим је рубље било суво и савијено, и чим је пртљак био сређен, који је сав стао на петоро али доста великих кола, пошли смо јутрос у девет и

¹⁾ Из овога нисам могао доцније ништа избући, јер у току пута била је изгубљена хартија на којој беше забележена ова опсервација.

по за *Пућен*, село које је удаљено на четрнаест молдавских сати, а ови молдавски били су много краћи од оних у Бугарској; обећавано нам је да ћемо их прећи и за осам сати, али ми потрошисмо на њих девет сати, иако смо уосталом ишли у великом касу. Теретна кола су нас ипак непрестано изблиза пратила. Над *Галуом* за нама гледали смо како је падао велики пљусак, који нас срећом није стигао.

После четири сата путовања отпочинули смо један сат поред једног великог бунара да ту ручамо, јер читавог овог другог дана ми све до самог *Пућена* нисмо наишли ни на какво село, ни кућу, ни колибу. Поље је било дивно, са великом травом и цвећем, али без једне једине птице. Само на два места наишли смо на нешто мало стоке поред бунара, и сасвим ретко на погдеоју засејану њиву. Одасвуда као да је одисала самоћа и све је било заиста пусто. Пошли смо у два и по, и после четири сата путовања стигли смо недалеко од *Пућена*, где нам је у сусрет доведена читава гомила коња да се њима замене наши, који су већ били крајње преморени. Али ова помоћ стигла је сувише доцкан. Изгубило се лепих пола сата око испрезања и упрезања ради оно неколико корачаји, који су још остали, а коњи су већ били толико упропашћени, да су три од њих исте ноћи угинули.

У *Пућен* смо стигли у осам сати. На коњима су пред нас изишли гувернер места и други главари и учинили подворење Његовој Екселенцији. *Пућен* је велико село са многим растуреним кућама, које су једва нешто боље од оних у Бугарској; али у овим кућама се може наићи и на коју клупу, сто и по који прозор који даје нешто више светлости. Има ту неколико цр-

кава са свештеницима грчког или шизматичког ритуала, али како су ови свештеници молдавске националности, и говоре једино молдавски језик, нисам их могао разумети, нити су они могли мене. За стан смо имали неколико од тих сиротих али чисто сељачких кућица, у које смо се могли повући да спавамо тек после пола ноћи, пошто смо намирнице добили цидијашки мало по мало и доцкан да вечеру спремимо.

30. Јуни. Зато смо тридесетог дуго ујутру спавали, те пре него што смо устали, раније поменути *кайћаја* са *кафџаном*, ма да беше из *Галца* пошао истога тог јутра, прстигао нас је. Пошли смо у десет сати за *Бирлај*, за који рекоше, да је удаљен на осам молдавских сати, али пут је то био који би требало прећи за пет сати. Пут је био сасвим различит од онога јучерањег, и личио је на њ само тим што је као и он пролазио кроз самупустуњу. Прво смо наишли на ниско шибље, затим на нешто дрвећа и најзад на шуму кроз коју је у најгорем стању пробијао се наш друм. Свуда су много гори путеви који су пролазили кроз шуме, него што су путеви кроз непошумљене крајеве, нарочито после кише, јер се путеви суше много теже на местима до којих сунчани зраци не допиру или где губе сву своју снагу, те путеви остају дуже времена блатни, па их лакше кваре точкови и стока. Поред тога и корење дрвећа подиже и квари на многим местима терен.

Тек што смо били један сат на путу, а поред нас пролете у галопу један други пруски курир, који би позван назад, и заустави се те измени неколико речи са Господином Амбасадором, који га је познавао. Рече

он, да је из Цариграда пошао пре пет дана и да је имао заповест, да све могуће учини те успе да претекне оног друдог курира, који је пошао толико дана раније, и према коме је он већ неколико дана добио знатно му се приближујући. Рече да је носио своје суверену најбоље вести, да је његов Амбасадор израдио на отоманском двору све што је његов краљ желео, и да ће неколико других курира следити му за кратко време.

После једног парчета пута заиста ужасног, у два сата смо се зауставили да ручамо поред једног потока, чија је вода била толико мутна, да се њоме нисмо могли послужити да жеђ утолимо. Стварно смо били приморани да на овоме путу кроз Молдавију носимо са собом стално још и воду, које путем уопште није било, или није је било што би се могла пити.

У два сата и четврт продужили смо путовање друмовима који су били мање покварени, али на којима је ипак било доста рђавих места. Тако је било све до силаска у лепу једну долину, у којој се налази *Бирлај*, где смо стигли у осам сати, пошто смо путовали девет уместо пет сати. Кола су стигла сат доцније. Она пак кола, у којима поред осталог била је и моја постеља, изломила су се на један сат раздалјине од *Бирлаја*, те је требало натраг послати људе са другим колима; тако да су се ова могла натраг вратити тек у поноћ.

Гувернер и истакнутији мештани изиђоше нам у сусрет, а жена Гувернерова, цариградска Гркиња дође са једним дететом Госпођи Амбасадорки у посету. Госпођа је њу познавала још у Цариграду, као и саму њену породицу. Остале су у дугом разговору.

Стан нам је био у разним кућама као и обично маленим. Поред куће у којој је отсео Господин Амбасадор, протицала је једна речица, чије ми име није знао казати нико од оних са којима сам могао разговарати се. На овој речици је био широк један мост и солидно изграђен дебелим стаблима дрвећа. Преко овог моста смо прешли, идући у насељенији део овога места. Кад сам овај део назвао „село“¹⁾, т. ј. село, одговорише ми „*Мјасѿо, не село*“. („Мјастом“ се овде зове као и у Пољској варош). Али заиста ово место је имало потпуно изглед села, ма да је ту било неколико бољих улица, неколико бољих кућа јеврејских трговаца, са стакленим прозорима иако само на једном спрату. Било је ту и неколико дућана. Јевреја је било ту добар број. Пореклом су из Немачке. Обучени су, као у Пољској у дугим црним антеријама, а на главама имају капу од коже или штофа, која личи на капу наших свештеника. Рекоше нам, да је ово место мало година раније било упропашћено и скоро сасвим разрушено од Татара.

1. Јули. У десет и по сати смо пошли за *Васлу*. Пределу су били то дивни као и иначе ван шума. Све је било покривено густом травом и цвећем; али нигде живе душе у овој пустињи. Само смо на извесноме отстојању видели једнога човека на коњу, који, чим нас је спазио, утече са друма и поче да јури уза страну једнога брежуљка. Један од наших јаничара почео је да галопира за њим, али га не могаде стићи, те се онај пребаца преко врха брежуљка. Питајући за разлог овог бегству, чух да је то сироти неки путник,

¹⁾ На српско-хрватском. (П. п.)

који је морао да се на овакав поступак одлучи да би сачувао свога коња; јер у читавој Молдавији је варварски то обичај да се за јавне потребе узапти без икаква обзира и не плаћајући ништа све на што се наиђе, волови, кола, коњи, и узимају се они како од сељака по селима и такође по варошима, тако и од путника, па били они чак и странци, спроводећи тако свирепим овим обичајем најгрубљи деспотизам. Да је онај сироти човек био стигнут, морао би дати свога коња, било да се задовољи једним од наших коња, који је био највише упропашћен, било да пође за нама да би свога коња добио понова, кад нама не би више требао, — разуме се, ако му коњ путем не липше.

О овоме, и о хиљаду сличних других ствари дао нам је наш комесар дивне лекције са још дивнијом искреношћу. Рече да, пошто Кнежевство траје врло кратко време а треба много потрошити да се оно добије, сâм Кнез пре свих других, а затим и сви Грци, који су у његовој служби труде се, да на све могуће начине зараде паре, крађом, пљачком и отимањем колико год могу. У заповестима, које су овде директно добивене од Порте, да се Господин Амбасадор на путу прати и у свему послужи, изрично је било речено да ће сав трошак бити одбијен од дајбина, које се плаћају Султану. И бог свети зна на колико ће овај трошак нарасти, како множином ствари којима нисмо били снабдевени тако и готовим новцем, ма да је свака ствар била узимана насилно, без иједне паре. Свако село, у које би се свечери дошло, морало је да даде све људске намирнице, као и све што је било нужно коњима и воловима за следећи дан, а ако оно то није имало, пљачкало се по оближњим селима, пошто су се

унапред зато наредбе издавале. Путници су се по друмовима хватали, њихови коњи пљачкали, а кад су коњи липсавали, био је то чист губитак њихових сопственика. Зато она три коња, која су липсала првога дана нашег бављења у овој земљи, нису ни једном партицом били плаћени њиховим сопственицима.

А ова насиља не дешавају се само приликом проласка једног Амбасадора, што би било ретко. Сваки курир, који пролази, било од стране Кнеза, који их шаље сваке недеље, било од стране страних владара, а овакве курире прати увек по један јаничар, има право да узме коња ма кога путника, кога сретне, или коња ма кога сељака, ако је сељаков коњ бољи или одморнији од његовога, и да њиме продужи пут даље.

Јаничари су свуда чинили најстрашнија насиља. То управо и јесте разлог, како су ми рекли и то потврдили на многим местима, што су тако леви предели покрај друма којим пошта иде, завек напуштени и потпуно опустели. Сви сељаци су одатле избегли, а на извесном размаку од друма настају крајеви који, веле, да су бројно насељени. Један мисионар, пољски језуит, који је стигао у Цариград нешто пре мога проласка оданде, рече ми да, путујући у друштву са неким трговцима, који су долазили из Русије, морао је далеко да заобилази овај друм, и да ноћива на отвореноме пољу увек далеко од насеља да би се избегла опасност, да се изгубе кола и коњи, који би им несумњиво били одузети силом, чим би се за њима појавила потреба. Једног ли положаја сироте ове земље коју тлаче Грци овако свирепим деспотизмом!

Дуго смо данас ишли поред једне речице, и најзад изишли у једну равницу, која је била највећим де-

лом поплављена водом ове речице и кишâ, које су падале. Поплављени овај крај наши су коњи прегазили, а вода не беше ушла у каруце. Пре него што смо стигли, наишли смо на један мост. Већ су нам раније били казали, да ћемо ту имати да прегазимо врло дубоку воду и да је прилаз овоме мосту врло опасан. Али како смо унапред јавили за свој долазак, то су људи из овога села натрпали на овоме месту много грања, те се могло доста лако проћи. Били су позвали за сваки случај још и многе људе да придрже каруце.

У *Васлу* стигли смо у осам сати. Како смо се били задржали читав сат приликом ручка, на само путовање смо утрошили осам и по сати. *Васлу* је доста велико село. Простире се далеко, али су му куће раштркане и доста бедне. У онима, које су нам биле за стан одређене, нисмо наишли на уобичајену чистоћу. У једној од њих, која се састојала из само једне собице и ускога трема пред њом, становали смо Господин Барон, Господин Хибш и ја, и нико од нас није могао ока склопити од невероватног мноштва стеница које су се са свију страна на нас сручиле чим смо у постеље легли. Поред средине мога кревета било је једно прозорче, које није имало чиме да се затвори. Кроз њега сам избацио шездесетак стеница, које су ми се пењале по лицу и телу, а пазио сам да их ухватим а не згњечим, да не бих осетио њихов одвратни смрад. Кад се разданило, зидови и кревети су били њима пуни. Требало је постеље дуго од њих очистити, да не понесемо за собом одвратну ту гамад.

2. Јули. Другога јула пошли смо такође у десет и по и говорило се, да се иде у *Шкенџеј*. Ишли смо

једно време поред исте речице, поред које су предели били увек врло лепо али ненастањени и необрађени. Зауоставили смо се да отпочинемо један сат и ручамо, и најзад смо ушли у једну долину, на којој се после једне мале узбрдице видела једна црква. Дознали смо, да је она припадала селу, које је некада ту било, и звало се *Шкенџеј*, а које је сад било потпуно разрушено. Ту се наш комесар, који беше небрижљив један младић и који је слабо шта знао у овоме крају, није никако могао снаћи. Није знао ни где треба ићи, ни куда послати заповести да се спреми што је нужно било. Послали смо људе у разним правцима да по оближњим шумама пронађу какво село, јер их је ту требало да буде неколико. Најзад се на левој страни једно пронашло, које је било усред једне лепе шуме врло високога а разређеног дрвећа поред једне речице. Ту стигосмо у шест и три четврти.

Село се састојало из мало кућа, које су биле јако удаљене једне од других и врло бедне. Зато је за Господина Амбасадора и Госпођу Амбасадорку резапет велики шатор, а ми смо се сместили како смо знали у неколико од тих кућерица, које су уосталом биле доста чисте. Нашло се све што је било потребно за вечеру и продужетак нашега пута који нам је претстојао сутрадан. Направили смо дивну једну шетњу стазама ове шуме. Са обе стране видело се велико мноштво врло лепих, дебелих, високих и правих дрвета. Срели смо много стоке, што се враћала кући, и дивили смо се изванредној величини рогате марве, која је таква у читавој Молдавији, а овој величини одговарала је и дебљина и снага. Како је идућега дана требало путовати доста дуго кроз шуму, која је због великих кишâ

била скоро непроходна, а како су и иначе шумски друмови доста рђави, издата је то вече наредба, да се за ујутру нађе велики број ових волова. Повукли смо се да вечерамо и затим легнемо.

3. Јули. Јутрос смо све нашли спремно, те смо за *Jashi* пошли у десет сати. Каруце су вукли волови, Наш комесар и Господин Хибш отишли су раније на коњима, и раније стигли у варош да припреме стан и пријем Господину Амбасадору, који није желео уосталом да ни најмање узнемири Кнеза. Није хтео да му се приређује ма каква церемонија. Кнеза је молио само да му припреми удобан стан у вароши или ван ње.

После пола сата путовања наишли смо на једну крчму, где смо се зауставили да волови буду напојени на једној оближњој речици. Затим смо три сата путовали кроз густу шуму, пуну заиста изванредно лепог дрвећа. Путеви су били доста добри. На једноме месту приметих, да је друм био широк толико, да су се на њему могле мимоићи неколико каруца и да је изграђен на једноме бедему доста високом и дугом који је прелазио преко читаве долинице и чија је земља морала бити донета из далека, те је овај друм морао много коштати. После три и по сата путовања, успели смо се на једну лепу равницу, која је са свију страна била оивичена шумама. На левој страни, недалеко од друма била је једна чесма. Овде смо се зауставили један сат, и ту ручали. Како је било речено, да је остатак пута био врло добар, волови су пуштени да се врате натраг а коњи упрегнути понова. Али ускоро смо увидели, да смо били изиграни. Чим смо понова у шуму ушли, наишли смо на много горе друмове него што су досад били,

tre piedi, che in alcune gira intorno accostato al muro. Le donne portano per ornato delle monete turche, massime de' para, che vagliono un poco più de' soldi di Francia, o bajocchi d'Italia, pendenti al collo, o attaccate sulla scuffia, e generalmente le abbiamo vedute scarse.

La lingua del paese è un dialetto della lingua Slava, la quale essendo anche la mia naturale di Ragusa, ho potuto farli intendicchiare da loro, e intendere qualche cosa di quello che dicevano. La Religione è Cristiana, e i loro preti dipendono da' Vescovi, che riconoscono il Patriarca di Costantinopoli. Il Prete piglia la parrocchia come in affitto dal suo Vescovo. Il Prete di *Canard* era un giovane di 25 anni ammogliato, e che aveva già de' figli. Egli era nato in esso villaggio, e si era ordinato, per quanto mi parve di poter comprendere, a Costantinopoli; ma era vestito come gli altri villani. Aveva pigliato due altri villaggi vicini oltre a quello dal *Uladika* di Costantinopoli per 60 piastre. Esso si faceva pagar da' villani una piastra per ogni morto, 10 para, per ogni battesimo, 15 per ogni matrimonio, e aveva varj altri incerti. La sua liturgia la leggeva in greco; ma l'ignoranza sua, e di tutta quella povera gente è incredibile. Non sanno altro della loro Religione che i digiuni, e i giorni di festa, il segno della croce, il culto di qualche immagine, delle quali di tanto in tanto se ne incontra fra loro alcuna

и дуго времена смо стојали на једноме месту не налазећи начина да коње потерямо даље, јер нису хтели чак ни празне каруце да макну ни за један корак кроз читавих пола сата. Али најзад после дугог стајања почеше они да се мичу, те изиђосмо из тога ужаснога блата, а не много после ове шуме наишли смо на врло леп друм, којим смо се најзад нашли у четири и по сата у равници, у којој се налази варош *Jashi* на раздаљини од једне италијанске миље а на врху једнога брежуљка, мало уздигнутога над равницом. Изванредно леп положај ове вароши чинио је издалека најлепши утисак.

На том месту нађосмо Господина Хибша, који нам је у сусрет дошао са Господином Ла Рошом, Кнежевим секретаром за француску и италијанску преписку. Било је још и других личности које су са њима дошле на коњима. Сâм секретар је у име свога Кнеза поздравио Господина и Госпођу Амбасадорку врло љубазном добродошлицом понудивши им каруце саме Његове Висости, које је са собом дао довести да се њима Господин Амбасадор и Госпођа Амбасадорка одвезу до стана који им је био назначен. Додао је, да га је сâм Кнез овластио да учини све што буде било потребно за њихов боравак у вароши, за све време, за које буду желели ту остати, као и за сав остатак њиховога пута. Овај секретар је Француз по народности, рођен у Ексу. Овде беше дошао са Кнезом у време кад је овај добио кнежевско достојанство, и уживао је све Кнежево поверење. На мене је учинио утисак човека пуног углађености и зрелог расуђивања. Други су ме уверавали, да је био човек од дубокога поштења, и да, сав посвећен служби свога Кнеза, није се ни нај-

мање мешао у интриге Грка, који су тиранисали сироту ову земљу и међусобно свирепо ратовали непрестаним сплеткама. Тако се он и могао одржати, и није био упропашћен као што су били други секретари код ранијих Кнежева.

Што се тиче стана, кад је Господин Хибш стигао у *Jashi*, нашао је, да је за Њихове Екселенције била одређена једна мала кућица, која би била сувише уска за све, а највише за децу којој је требало довољно простора за њина трчкања тамо амо. Он је тако ствари удесио, да нам је била назначена једна лепа вила, која се звала *Формоза*, а коју је сâм Кнез на овој равници а у подножју брега, са којег бесмо сишли, имао. Ова вила је била на пола миље одавде, а од саме вароши *Jashi* беше као и ово место удаљена за једну италијанску миљу отприлике.

Господину Амбасадору се необично допало то, да станује ван вароши колико ради тога да буде сасвим слободан, толико да не би, као што је речено, ма и најмање узнемирио Кнеза каквим церемонијалом, готов уосталом, да се са њим сасвим приватно види на трећем неком месту, или да се са њим чак уопште и не види, како већ сâм Кнез буде желео. Јер Господин Амбасадор је знао, да, пре његовога поласка из Цариграда, Грчки Министри овога Кнеза беху направили читаву узбуну на Порти и све своје напоре уложили, за што су несумњиво имали своје политичке разлоге, да спрече Господина Амбасадора, те да не путује преко *Jashia*, већ преко пустара, преко којих се шаљу други Амбасадори, који су од великога терета томе крају због намирица, које, како они тако и њихови Михмадари уживају у новцу и у натури. Господин

Амбасадор беше захтевао да у његовом ферману изрично стоји да ће проћи сеоским путем, који пролази кроз *Јаши*; али у њему се исто тако изрично рекло, да он не жели ништа друго, до оно што је најнужније удобности његовој и његове свите, и да неће ничим узнемиравати нити земљу нити личност Кнежеву. Самога Кнеза је познавао он још у Цариграду пре него што је уздигнут на кнежевско достојанство. Тад је он, још као младић, долазио више пута на кафу код Његове Екселенције.

Стигавши у *Формозу*, нашли смо ову палату скоро без намештаја, пошто Кнежеви нису више имали обичај да ту долазе. Али је палата била велика и удобна. Стаклени прозори су јој још били читави и разне софе украшене јастуцима; било је ту још и других разних седишта. Једна породица је ту становала да се о свему брине и све очува. Висок један одбранбени зид обухватао је велико двориште са шталама и магацинима, Кнежеву палату и једну другу палату за жене мало по страни, као што се то обично прави код Турака. У ове палате пење се каменим степеницама, које су на оној другој палати врло широке и украшене скупоценом позлатом и резбаријом. Међу зидинама, а поред оне друге палате, налази се врт са стазама и воћкама, али врт који је сад био запуштен.

Улазећи у палату, пре свега се уђе у велику салу, која према улазним вратима има собу, која је од саме сале преграђена балустрадама и која се завршава великим прозорима, који заузимају читаву фасаду а кроз које се види вештачко једно језеро, које се протеже све до подножја горе поменутог брежуљка. Са свију страна су собе. Две од ових соба, које су

доста велике, излазе, једна с једне стране а друга с друге стране вратију, у виду испуста на фасади. Језеро је створено водом, која извире у подножју брежуљка а која је заустављена једном врстом јаког и великог бедема, направљеног од дебелог коља и земље. Овај бедем је дуг више од пола италијанске миље. На средини овога бедема налази се отвор са једним каналом, који одводи воду до једне оближње воденице. У језеру има доста рибе. На њему има и чамаца за шетњу. Али на западној страни има много трске и другог воденог биља, које већ одавна није било чишћено. Ову вилу је сазидао Константин Мауро-Кордато, који је био више пута у овоме веку Кнез Молдавије, човек великих способности и славан у овим крајевима.

Пре него што ћу испричати шта нам се све овде десило за ова четири дана, што смо овде остали, рећи ћу нешто о нарочитом устројству ове земље, по ономе што сам чуо од неколико лица, а нарочито по ономе што сам из дугих разговора сазнао од једне личности која има истинскога духа и талента, а спада међу прве Молдавске Господаре. Како у Молдавији има великих имања, како је вршила једну од првих служби, и имала и сад једну од најбољих гувернатура, ова личност је морала бити добро обавештена.

Молдавија, како ми рече била је дугачка сто двадесет сати хода, како се то овде каже, а један сат, како мени изгледа, значи отприлике три италијанске миље; а широка је осамдесет сати хода. Становника сад има сто педесет хиљада људи отприлике, без жена и деце. Опште је познато, да је Молдавија у старо време имала своје независне суверене, а сад стење под јармом отоманске тираније. Турци њоме не управљају

непосредно. Њоме, као и Влашком, управља Кнез, кога Султан поставља и може да га опозове кад хоће, и у пола године, и без икаквог другог разлога до свога каприца, или интереса својих министара. Морао је само да овде постави Кнеза, који је хришћанин, остављајући пуну верску слободу, и ниједан Турчин није овде могао добити никакву јавну службу. У ствари, Турака и није било стално настањених у Молдавији, осим нешто трговаца, који су имали своје радње, или ишли тамо амо за својом трговином. Кнез држи о свом трошку турску једну гарду од десет или највише петнаест јаничара, којом командује један добро плаћени турски каплар у свакоме већем месту, као што су вароши и градићи ове покрајине, ради одржавања реда међу овим трговцима Турцима или Татарима, којих ту има у знатном броју.

Кнез се бира међу Грцима који су поданици Порте, и који из скоро потпуно ропског свог живота у Цариграду прелазе овде на положај на коме имају власт суверена, на дужности од велике моћи и зараде. Међу њима је најсуровија борба за положаје, задобијајући за себе министре огромним сумама новаца. Кад се ове суме упореде са оним што се легално плаћају Порти, или Султану или самим министрима, онда легалне ове суме нису скоро ништа. Зато праве они велике дугове, и то са двадесет и тридесет отсто интереса, да би их после платили помоћу насиља и невероватним отимачинама, које у већини случајева не бивају довољне да се дугови плате; јер, једва што је Кнез именован и што је заузео своје место, а већ се испреда хиљаду интрига да се он из седла избије, у чему се и успева, чак и средином године, али најчешће кад дође време поновне

потврде. А дешава се, да неколико месеци по своме именовану, или годину дана доцније Кнез се свргава и шаље на какво острво Архипелага, па се чак и затвара због дугова. У последње време додуше не смењују се више Кнежеви у току године, али њихова поновна потврда их кошта две трећине од онога што их је коштало прво именоване. Ова поновна потврда требало би да се чини сваке три године. Али обично се Кнежеви из Молдавије премештају у Влашку, и обратно. Кнез Султану годишње плаћа од педесет до шездесет хиљада пијастера. Осим тога плаћа он још много већу суму, која се легално дели међу Министрима Портиним како за прво своје намештење тако и за свако поновно потврђивање, а ово се зове *мукарер*. Мисли се, да садањи Кнез је за последње своје потврђење, које је добио, платио шест стотина кеса *мукарера*, што чини триста хиљада пијастера. То су законити и јавни трошкови, али поред њих невероватно је колико се мора тајно потрошити да би се имала милост свију оних, који окружују Султана. Садањи Кнез, да би добио ово место, како ме уверавао неко ко врло добро познаје афере цариградске, платио је самоме *Муфџију*, који је први главар муслиманске вере, двеста кеса, што чини сто хиљада пијастера. Али кад је Велики Везир то открио, дивно се тиме послужио да *Муфџију*, чији пријатељ није био, дискредитује код Султана, који је иначе *Муфџију* ценио, и да га упропасти, смењујући га и шиљући га у прогонство.

Поред великих трошкова, које је стварно Кнез приморан да подноси на Парти, плаћајући дажбине и задобијајући Турске Министре, много поједу и његове *Каџукаје*, који му стављају у рачун много више него

што стварно потроше и сами плате, и они се обогате, док Кнез, као што је речено, остане са великим дуговима.

Грци у Цариграду обично говоре да Молдавија доноси Кнезу око хиљаду седам стотина кеса; али су ме уверавали, да се обично дешава, да му донесе и две хиљаде седам стотина кеса, што чини милион и триста педесет хиљада пијастера, док оближња Влашка доноси своме Кнезу чак и пет хиљада кеса. И сав тај новац потроши се на јавне и тајне издатке, који кнежеви чине да добију ово место и да се на њему држе, тако да сав овај новац иде ван провинције.

Поред толике суме новаца, која на тај начин изиђе из Молдавије, изиђе још и једна велика количина новца, коју зараде и опљачкају Кнежеви, Министри и толики Грци, који заузимају разне положаје у Молдавији, положаје, које су узимали у закуп а затим се наплаћивали на све могуће начине и колико су хтели, да би што пре завршили своју бербу, јер чим се Кнез промени, обично се и сви они замене другим, који зависе од новог Кнеза.

Поред тога, из земље изиђе још и огромна сума новаца за бакалуке и луксуз, које овде уноси месно племство, које доста троши на чоје и стране штофове, и нарочито на fine коже, које се морају увозити. Ово племство има три различита своја ранга. Први ранг заузимају они, који се зову *Бојари*. Етимологија ове титуле долази несумњиво од словенске речи *бој*, која, као што је раније речено, значи рат, пошто је и овде, као и свуда другде, оружје дало први ранг племству. *Бојара* има око стотину домова; али све, или скоро све породице биле су нове у овој земљи, или нове у

овом рангу, пошто су све старе породице, које су постојале пре подјармљивања отоманској царевини, пале у ужасну сиромаштину, или су просто ишчезле. На Кнежевом двору било је дванаест високих достојанственика, које именује сâм Кнез, и који се мењају кад се и сâм Кнез промени; али им остаје ранг на двору, и остају разне привилегије, које они користе, међу којима су разна ослобођења од дажбина или намета за извесан одређен број њихових потчињених. Господар, од кога сам добио главна обавештења, имао је један од тих положаја, и добијао годишње преко горе поменутих ослобођења три кесе, а било их је који су, како ми рече, зарађивали и пет, па и десет кеса.

Бојари су уживали нарочито поштовање код Кнеза, који, као што сам чуо од многих који нису *Бојари*, мора да има према њима све могуће обзире, пошто су постојали разни већ примери Кнежева, који су били смењени због бојарских жалби Порти. Кнез мора исто тако имати врло велике обзире и према свештенству, а највише према Владикама. У Молдавији постоје тројица Владика и један Митрополит. Кад су они већ једном именовани, остају целога живота на својим положајима и не зависе ни од Порте, ни од Кнеза, ни од цариградског Патријарха у ономе што се тиче трајања њихове службе и управе њиховим дијецезама, док Порте мења и саме цариградске Патријархе, додељујући то достојанство *plus offerenti*.

Кнез није имао смелости да без пристанка ових владика и главних *Бојара* пропише ма какав ванредни намет. Раније је постојао доста велики порез на волове, и тај је скинут на захтев Владика и *Бојара*, и објављена је посланица испуњена највећим

клетвама и претњама према сваком оном, ко би имао смелост да понова успостави овај порез. Данашњи Кнез је израдио код цариградског Патријарха разрешење од ове посланице, а код Порте *ферман* којим је био овлашћен да успостави овај порез; па ипак није га смео успоставити због опозиције на коју је наилазио код *Владика* и већег дела *Бојара*, а и код самог народа, пошто је примао чак и анонимна писма испуњена претњама.

Митрополит има приход од четрдесет па и педесет кеса. Сваки обични свештеник плаћа своје Владици два пијастера годишње, али све свештенство плаћа Кнезу само половину пореза. Има ту много монашких манастира, који не зависе уопште од Владика већ само од својих игумана, које бирају сами монаси а избор одобрава Кнез.

Видели смо, колико новца сваке године изиђе из ове Провинције; треба нам сад испитати, како се он враћа, јер би иначе за врло кратко време био исцрпљен онај који се ту налази. Пре свега доказано ми је, да се сваке године извезе око четрдесет хиљада добро угојених волова у Шлезију, Трансилванију и друге земље. Ови волсви се продају по десет угарских цекина сваки. На тај начин у земљу се унесе више од хиљаду и пет стотина кеса, пошто сваки угарски цекин вреди нешто мање од четири пијастера. Затим се извезе десет хиљада коња, од којих се многи продају по двадесет, па чак и тридесет угарских цекина. Извезе се такође око двеста хиљада, а погдекоје године и триста хиљада оваца јаловица. У *Јашиу* смо наишли на једнога трговца, који је сам ове године купио и послао за Цариград шездесет хиљада јаловица за *Бај-*

рам, што ће рећи за једну врсту турског ускрса. Прода се такође једна велика количина меда и воска. Мед се највише шаље у Цариград а восак највећим делом иде у Венецију. Ова два производа доносе око хиљаду кеса годишње. У Цариград се извезе још и више од треста хиљада *кила* жита, а једно кило тежи двадесет и две оке, као што смо то раније рекли. Осим тога се прода велика количина дрвета највише за јарболе бродова. Сељаци ово дрвеће секу у шумама које се налазе поред река *Молдаве*, *Бисџирине* и *Сереша*. Прве две утичу у ову последњу, а она у Дунав. Лој, коже, фина крзна, сува меса, сир, осољено масло, вино и дуван, што се извозе, образују такође разне гране врло уносне трговине.

У земљи има још много винограда, највише у суседству Влашке. А у шумама, осим јелена и дивљих свиња, којих има у изобиљу, има још и разног другог звериња, које даје најфинија крзна. Има дакле овде у изобиљу свега што је потребно па да једна Провинција буде срећна, и ова овде би то и била, да није толико потлачена разним редовним и ванредним наметима и да Грци на хиљаду разних начина не тлаче и не черупају народ.

Кнез располаже многим средствима да за себе извуче новаца, осим насиља, која се практикују према свима онима који нису главни *Бојари* или њихови вазали. Сваковрсна царина доноси му врло много. Постоје разне порезе, на свако огњиште, на сваку главу, и томе слично. Ове порезе се плаћају у месечним оброцима. Једна трећина се распоређује на људске главе а две трећине на стоку. Главари сеоски распоређују терете према имовинском стању лица и породица. Било

је простих сеоских кућа које су плаћале годишње више од сто пијастера, како су ми сами сељаци у неким селима говорили, а додавали су још, да на извесна села падају често и изванредни прирези, који се под разним изговорима разрезају сасвим произвољно. Пре врло кратког времена плаћен је био обични порез по осам пијастера и шеснаест пара, али је затим дошла одмах заповест да се плати истога часа још половина од тога за рачун *мукарера*, који је Кнез морао платити приликом своје поновне потврде. Како свештеници плаћају само половину од онога што плаћају мирјани, они су морали платити сваки по два пијастера и четири паре. За сиромаше, који нису могли платити у селима је требало да плате они, који су били богатији или њихове газде.

Језик ове земље је мешавина разних језика. У њему има нешто словенскога језика и турског; али највећи део је узет из латинског и италијанског. Наилази се на велику количину оних италијанских речи, које нису постале из латинског, а највећи број латинских речи промењен је у овоме језику на исти начин, на који се променио и у садањем италијанском језику. Ово ме је утврдило у уверењу да порекло толике сродности њиховога језика са латинским није у томе, што су овде у старо доба биле римске колоније, нити пак у томе, што би то била последица утицаја цркве у доба првих векова њенога постојања, како су ми то овде многи тврдили, већ је порекло те језичке сличности у томе, што су Италијани назад неколико векова много са овом земљом трговали и у њој колоније имали. Господин Мило, Староста *Чарноуца*, краја који припада Молдавији, рекао ми је, да је у *Сучави*, нека-

дашњој престоници Молдавије, што се налази на два сата хода од *Јашиа*, видео он сâм око тридесет цркава скоро разрушених, пуних записима које су ту Ђеновљани оставили, и да ту у једном скоро разрушеном замку одржао се све до данас потпуни грб Ђенове. Овај Господин је Грк, али пореклом, како вели, Француз и зна лепо да говори италијански и француски. Како се био оженио богатом миражџиком, стално се настанио у овој земљи, где ужива многа богатства и много је поштован на кнежевском двору.

Он ми је рекао и то, да у *Јашуу* постоји неиздати рукопис једне Историје Молдавије. Ово дело је било компилирано по заповести Грегорија Скике, који је био пре тридесет и шест година Кнез молдавски, човек од најбољег укуса и највећег знања. Ова Историја је изведена из многих споменика, које он сâм је са највећом брижљивошћу дао сакупити са разних страна. Рекао ми је и то да је, по предању народа ове земље, неки угарски витез ловећи дошао овде и нашао земљу пуну; наишао је најзад на некога ђурчију, који је имао пчеле које су га храниле, по чему је и град добио назив *Сучава*, који је он саградио доводећи једну колонију Угара, јер назив *Сучава* долази од назива на томе језику онога ко се бави таквим занатом; да је један његов пас, по имену *Молдав*, пао у реку и у њој се удавио, те је тако река названа *Молдава* а земља *Молдавија*.

Садањи Кнез Молдавије јесте Грегорио Калимаки. Његов отац је био у служби Драгомана Порте и са њим одлазио на двор, и био познат као талентован и духовит човек. Кад је Драгоману била, због злочина према држави, отсечена глава, он га је заменио. После неколико година свога службовања, би учињен Кнезом

Молдавије. А то је положај, који обично добијају први Драгомани, и у Цариграду се сматра за сигурно да ће Драгоман следеће године бити именован за Кнеза било Молдавије било Влашке. Ранији Кнез, отац данашњег, био је још жив, али смењен. Прошле године надао се он, да поново добије свој положај; али је положај дат пре његовог сину, који је био младић доста тихога карактера, и врло љубазан, пун углађености, а одличних принципа и осећања; али његови министри, који су му и добавили ово достојанство, сами свршавају све послове и гњече и тиранишу као обично ове сироте народе. Са њим је његов млађи брат, младић исто тако изврснога карактера и одличнога васпитања.

Исто вече кад смо стигли у *Формозу*, стигао је и официр који је доносио кафтан и друге поклоне од Султана. А сутрадан ујутру требало је да се приреди свечана церемонија читања дипломе о потврђењу и примања поклона. Ова свечаност је имала да се обави недалеко од палате у којој смо ми били, управо на ономе месту на коме су нас сачекале кнежаве каруџе. Господин Ла Рош нам беше обећао да ће доћи по нас и повести нас на свечаност да је и ми видимо; али и сувише заузет својом дужношћу, није могао своју реч одржати. Око десет сати ујутру видели смо, где је из вароши полазила велика поворка коњаника. Чим сам то видео, бојећи се, да свечаност нећу видети, упутих се преко ливаде ћопајући, јер ми се нога увек све више погоршавала, а кад сам стигао на онај други друм на брежуљку, на неколико корачаји од једне врсте ложе, која је покривена а чији кров стоји на каменим стубовима, и која се налази поред самога друма, помислих да ћу одатле најбоље уживати у изванредно лепом погледу

на поље и, у перспективи, на град. Ту видех два лепа шатора, један округао и други издужен, окренуте и отворене према вароши, у којима је несумњиво требало да се обави церемонија. С друге стране оне ложе био је вештачки један брежуљак купастог облика, а на његовом врху један човек обучен у грубом неком сивом платну, пуном гранчица, који је великом једном граном у руци правио хиљаду неких покрета, вичући из свег гласа нешто на језику овога краја.

Прићох ложи, где наћох групу *Бојара*, са којима не могах говорити незнајући њиховог језика. Призор је био величанствен. Са обе стране друма у дужини од једне миље беху два реда коњаника постављених један уз другог, са великим бројем лепих застава, које су на малим а једнаким размацама виле се на ветру. Између ових редова, са Кнезом је долазило мноштво људи пешке и Госпoде на коњима.

Пре него што поворка стиже, један од *Бојара* који беху у ложи, запита ме тако да сам ја то могао разумети, да ли сам припадао Енглеском Амбасадору, који беше ту дошао, и пошто му учиних знак да јесам, одведе ме у сами Кнежев шатор. Ту наћох многу Госпoду. Међу њима десио се и један из неке цариградске грчке породице, што у Цариграду беше познао министре и све важније западњаке. Говорио ми је на италијанском и француском, показујући да ме и по имену познаје. Рече ми, да се овде задржим и станем у један угао из којег ћу добро видети сву церемонију. Међутим сав шатор се испуни *Бојарима*. Пре Кнеза стиже његов брат, и кад дознаде да сам и ја ту унутра, позва ме и ослочи ме на италијанском језику. Мало времена после тога стиже и сам Кнез, и кад је чуо моје име, позвао ме је

поред себе и говорио ми грчки служећи се истим оним Господином Грком, који ме овамо довео, као тумачем и рекао ми, да ме је већ познавао по гласу, који је о мени у свету кружио, и да за њега беше велико задовољство кад је чуо да ћу проћи кроз *Јашу*, да је желео да ја добро видим читаву ову церемонију, а да је затим желео да посвети извесно време личноме разговору са мном, који би требало да буде у његовом двору. Овој љубазности Кнез је додао још и то што је, одликујући ме још већом пажњом, наредио да ме послуже, мене пред толиким светом, кафом, слатким и намирисаном водом коју Турца пију; а све те ствари беху намењене њему лично и ниједном другом у овоме мноштву од његових *Бојара*. Бејаш заиста запањен, неочекујући ни у коме случају толику префињеност у таквој једној земљи, пошто нисам могао ни помислити да својство книжевника, које ми приписују они који имају извесне добротe према мени а без икаквих мојих заслуга а којима верујући и публика ми ово својство приписује, да ће у земљи незнања и варварства ово својство да ми донесе пријем са толиким почастима.

Кнез је седео на лепој једној софи. Поред ногу његових стајао је брат његов као што су и сви други стајали осим једног Турчина, који је био Кнежев секретар за турски језик, који је седео у углу према софи, и то на самој ивици, и једног другог, који је седео мимо софе, доле на ћилиму. Пошто је попио своју кафу и узео слатког и мириса, устаде Кнез и упути се *кафџану* и једноме лепом огртачу, што му их је Султан послао, огрну се њима и прими указ о својој потврди, стављајући га прво на чело а затим на срце, и потом се врати своме шатору, где, стојећи, турски

секретар високим гласом прочита указ у којем сам чуо да се често поновила реч Војвода, како указ на- зива Кнеза, док се он иначе италијански и француски па и овде и у Цариграду зове „Принцом“. У Пољској *Војводама* се зову Палатини.

Кад је читање завршено, доведоше Кнезу дивног једног коња врло богато опремљеног, свега покривеног ћебетом испуњеним златним везовима и врло лепим и богатим украсима, што је био такође поклон од Султана. Онај човек, што је био на брежуљку, дође такође пред шатор са својим гранама. И ту је скакао и мумлао не знам шта, док су Господа дефиловала упућујући се својим коњима. И читава поворка са многобројним народом и читавом том коњицом што је стајала с једне и с друге стране пута врати се у град. Ја остадох да посматрам овај заиста диван призор са оног малог узвишења, и, ћопајући, вратих се у палату. Ту сам нашао Госпођу Амбасадорку са њеним братом, и Господином Хибшом, и Доктором, који беху узалуд чекали Господина Ла Роша, где у великим нашим путничким каруцама одлажаху да на улазу у град виде повратак велике поворке. Мени је међутим пала та срећа у део да видим читаву церемонију.

Овога и следећег дана остали смо у својој вили. Ја сам само отишао до града да видим цркву, коју су ту јавно имали фрањевци и један пољски мисионар језуит. Јер, овде је било слободно јавно исповедати католичку веру, коју исповеда јавно и сам секретар Ла Рош. Згодно ми је ту било да неколико пута отслужим своју мису, и да је неколико пута служим за католичку послугу Његове Екселенције, ма да сам од ноге стално све више патио.

Обично ту има пет или шест фрањевачких отаца, али сад их беху свега двојица. Они и језуит рекоше ми, да им се не забрањује слободно упражњавање католичке вере, али да их киње на хиљаду разних начина. За винограде своје морају платити претерано велике намете, а од ових винограда у главном и живе. Имали су два коња, који су им силом отети и послати приликом једне експедиције у *Галац*, и један је на путу липсао а други је враћен ћопав. Кад су направили нешто веће звоно, шизматици су хтели силом да га отму за своју цркву, а кад су направили мало бољу кућу на два спрата са неколико соба, и њу су хтели да силом присвоје, и много је муке католике стало да их у томе спрече. Како је мени изгледало, сви сукоби су им долазили искључиво због интереса а не због вере, и да би избегли највећи део тога, било би довољно да продаду све што су овде имали, да ту вредност инвестирају ван ове земље и живе овде од ренте која би им се слала, јер, према уговорима које је Пољска гарантовала, нису они морали плаћати никакве личне порезе.

Трећега дана, т. ј. шестога јула, дође Господин секретар Ла Рош да нас одведе на јавну аудијенцију код Кнеза. Господин Барон, Господин Хибш, Господин Доктор и ја (а Господин Амбасадор се са Кнезом није видео ни јавно ни приватно) отишли смо у Кнежеву палату, која је солидно изграђена од камена, али старудија без икаквога укуса и без икаквога реда. Били смо одведени прво у један леп кабинет, из којег се видело врло лепо поље и видела речица по имену *Баклуи*, која је пољем вијугала и с Југа се вароши дотицала. У кабинету су биле околу поређане софе, ту је била

једна полица добрих књига, лепо повезаних, а била су ту и два глобуса, један небески и други, земљин глобус. Ту смо се видели са Кнежевим братом. Кад смо отишли код Кнеза, примљени смо у једној врло малој и потпуно голој соби, која је зато била пуна *Бојара* и његових дворјана, који су стајали. Кнез је био на једној високој софи, а секретар Ла Рош стајао је поред њега. За нас су биле спремљене четири столице са наслонима, које су биле постављене према Кнезу. На њих су нас посадили и донели по обичају кафу, слатко, мирисну воду и парфем. Измењани су комплименти чак и у име Господина Амбасадора. Затим смо питани о свом путовању и разним другим стварима. Кнез се обраћао редом свакоме од нас посебно. Говорио је увек грчки а Господин Ла Рош служио је као тумач, ма да је Кнез разумео и говорио кад је хтео, како ми је речено, и француски и италијански. Али овде је то нека врста етикеције да се Кнез јавно служи само грчким језиком. При изласку Господин Ла Рош ми рече, да ће Кнез послати после ручка каруце по мене ради аудијенције коју је желео са мном да има у поверењу. Истога јутра Кнез је примио са свима одличјима у аудијенцију и нашега *Михмадара*. Мисли се, да је тад обећао и на повратку *Михмадару* дао велики поклон у новцу, пошто се са њим сложио у томе, колико се има више ставити у рачун за Порту трошкова него што их је стварно било при добављању кола и других ствари за нас.

После ручка дошле су каруце и одвезле ме. Био сам одмах уведен у исти онај мали кабинет. Бејаж, као што је то било тражено, донео са собом оно мало инструмената што сам имао. Био је ту дурбин, који је

био дугачак три стопе и био нови проналазак Долондов¹⁾ са двоструким објективом од две врсте стаклета на чијем крају се могао поставити и један инструментић, у коме је било једно покретно метално огледало, инструментић, који сам дао направити у Лондону а помоћу којег се у једној замраченој соби могла видети на зиду слика сунца, на којој се опет могле показивати сунчане мрље и еклипсе и био сам га припремио ради опсервације Венере од прошле године, опсервације, коју раније нисам могао направити у Венецији због облачнога времена. Имао сам и три призмиче, две од једне врсте стаклета и трећу од друге врсте, којима се показује теорија оног новог проналаска дурбина, којим се показује како се може десити да после проласка кроз различите средине скреће светлост из свога правца кретања без разлагања на боје, те се овим дуплим објективом могу скупити у једној тачци сви зраци чак и хетерогени који полазе са једне тачке предмета. Понео сам у осталом и енглески октант рефлексије, о којем је раније било речи.

Први дође Кнежев брат, а затим и сам Кнез. Ту је био и Господин Ла Рош и онај Господин Грк, са којим сам се упознао још првога дана под Кнежевим шатором. Разговарали смо се сасвим интимно. Браћа су хтела да им покажем како се рукује свим тим инструментима. При томе су они показали много духа и доброга разумевања, захваљујући лекцијама које им је још у првој њиховој младости дао Господин Ла Рош. Кнез је дао донети и једну мрачну оптичку комору, коју је био из Италије поручио и која се путем била мало поква-

¹⁾ Тад је тај дурбин био сасвим нова ствар, јер беше направљен тек пре две године.

рила. Господин Ла Рош ми је њу још пре два дана доносио да му покажем један од начина на који се камера може употребити, што га је, међу другим начинима, назначио у своме писму мајстор, који је камеру конструисао. Овде смо опет говорили о тој камери. Много се говорило о Венерином прелазу и резултату, који се очекивао од његовог проматрања. Морао сам говорити и о многим другим стварима из астрономије, физике и других врста књижевности, и уверио сам се, да је Кнез могао без икаквога тумача да ме разуме, иако је своја питања постављао стално на грчком. Са њима сам остао до самога мрака, и Кнез, отпуштајући ме, на хиљаду начина ме је уверавао у своја најбоља осећања према мени, додајући да бескрајно жали што ћу тако брзо да одем, и да би његова жеља била да останем овде бар пет до шест месеци. Али му ја рекох, да нисам свој сопствени Господар, пошто зависим од својих претпостављених, који ме позивају у Рим, и пођох натраг нашем стану. Сиромах Кнез! Бог свети зна каква га судбина чека,¹⁾ кад са садањег свога скоро-деспотскога положаја једнога Кнеза буде послат у прогонство или у најбољу руку врати се своме приватном животу међу Турцима, који сматрају и третирају своје поданике хришћане неупоредиво горе него ми своје Јевреје у Гету.

Последњега дана сам са Господином Амбасадором каруцама се прошетао по вароши. Прошли смо кроз разне улице *Jasha*. Главне улице су све уздигнуте и калдрмисане дугачким танким дрвећем тако како се праве мостови. Куће су највећим делом сиромашне,

¹⁾ Како сам доцније сазнао, ако је то само тачно, умро је он на своме положају сасвим млад, а заменио га је његов брат.

направљене су од дрвета и једносратне су. Куће пак на периферији не разликују се од сеоских колиба. Али с места на место наиђе се и на велике и лепе куће *Бојара* и разних грчких Господара који су овде имали какву службу, зарадили паре и овде се настанили где им је било мање лоше него под охолом и неподношљивом турском владавином. Има ту и неколико црква које су велике и солидно назидане од камена, са дебелим зидовима, са стубовима и капителима и корнишима, али све то врло рђавога укуса. Ушли смо у главну цркву, која је била пуна сандука. Објаснили су нам да ови сандуци припадају трговцима који ту држе најбољу своју робу зато што је она ту у потпуној безбедности од пожара.

У току четири следећа дана, што се одлучисмо да их још проведемо овде, примали смо разне посете, шетали се по оближњој ливади и оним бедемом око језера. Једнога дана смо се чамцима провозали и по језеру. Језером сам се ја био послужио да одредим хоризонт и утврдим висину Сунца у подне да бих одредио географску ширину; али како језеро није било довољно дуго да добијем кривуљом воде површину самог хоризонта, ма колико се ја нагињао са својим инструментом и оком, имао сам да учиним редукције мерећи један део бедема и пошто сам то, дужину језера, узео за базу, направио сам све раније изложене редукције и шестога јула нашао да је географска ширина овога места 47 степени и 9 минути, а у средини *Јашиа* требала је отприлике да буде већа за једну минуту, те би ту износила 47 степени и 10 минути. Два проматрања висине Месеца при његовом прелазу преко Мериђана у ноћима од петог до шестог јула дала су

47 степени и 12 минути, и како ова одредба не зависи од толиких редукција, јер сам Месећ видео директно и рефлексијом у језеру, имам разлога да овом последњем резултату поклоним више вере.

За време од ова четири дана што се бесмо задржали у *Јашиу* вршиле су се припреме за остатак пута који нам још требаше прећи. Господин Амбасадор није хтао да се упути, као што се обично радило преко места *Кочино*, које се још зове *Кокзим* или *Хоџим*, већ пре преко *Чарноуца*, желећи да уђе у Пољску преко имања славнога Господина Грофа Поњатовског¹⁾, кога је Његова Екселенција познавала и који је пре много година позвао Његову Екселенцију да на повратку прође кроз његове земље, обећавајући сву могућу удобност давањем унапред свих потребних заповести својим Министрима. Унапред су уређене етапе нашег даљег путовања и испослате заповести да се коњи нађу у местима у којима ћемо преноћити. Добили смо новог Комесара, пошто је онај претходни пао у немилост код Кнеза, који га је доста рђаво примио и отпустио. Веле да се ово десило зато што ранији Комесар није Кнеза известио тачно о нашем доласку; али ја мислим да је за то морао постојати какав много

¹⁾ Отац данашњег Краља Пољске. Он је још врло мало времена после тога живео, јер умре следећег месеца августа, и ја нађох овог његовог сина у величанственој вили *Пхлави* код Кнеза Чарторискија, Палатина Русије, његовог зета, где се он беше побукао са Опатом својим братом, сад Владиком, због смрти њихова оца, која се десила четири дана раније. Ту сам се задржао неколико дана, где сам био предмет све могуће пажње, јер сам у Риму познао Кнеза Адама сина Палатиновог, коме бејаш одржао неколико предавања из алгебре. Овај син ме је претходних дана гостио у једној другој њиховој вили, а затим ме својим каруцама одвезао у *Пхлави*, одакле ме је сам Кнез отац послао својим каруцама у Варшаву.

јачи разлог. Нови Комесар беше један млади Грк, али католик, доста извештачен, и пажљив. У Пољској је он био у служби код Господина Кнеза Чарторискија.

8. Јули. Ма да смо у *Јашуу* остали један дан више ради тога да коње добијемо ујутру раније, око девет сати, да бисмо на пренаћиште стигли такође раније, јер смо толико пута искусили неугодност доцнога стизања, ипак коњи не беху ту, те задоцнисмо и пођосмо тек у два сата после ручка. Пошли смо с намером да стигнемо вечерас у *Сиџоџи*, за које се место говорило да се налази на шест сати одавде. Тачно у два сата прошли смо поред вратију Кнежеве палате. Друмови су били дивни те се ишло стално у брзоне касу. У четири и три четврти нашли смо се пред једном *крицомом*, како се у Молдавији зове гостионица. Била је она нова и доста лепа. Ту смо се задржали да ручамо, јер очекујући стално да пођемо, у *Јашуу* је све остајало упаковано, те тамо не бесмо ручали. Тек што смо ту стигли, а поче киша да пљушти као из кабла, коју смо имали срећу да избегнемо на отвореноме путу. Пошли смо нешто пре шест сати. Овде су нам говорили, да је ту половина пута и да ћемо према томе стићи пре ноћнога мрака.

А затим се дознало да је одавде остало у најмању руку још читавих пет сати путовања. Зато смо одлучили да се зауставимо у једноме селу које је било ближе, а звало се *Молајесџи*. Ова одлука се морала донети и због велике кише, која нас је пратила већ више од једног сата и због које су друмови били пуни воде ма да су имали добру подлогу. Поред друма наилазили смо на многе куће и мноштво обра-

ђених земљишта. У осам сати стигли смо у поменути *Молајесџи*.

Врло бедно је то село од неколико раштрканих кућа. Због његове незнатности и беде, а и због тога што му никаква наредба унапред није била издата, није било у њему ничега за јело, па је требало тражити из једног другог села намирнице, као и коње за сутра. Наш нови Комесар, који је био много пажљивији, припреми све што је било нужно за вечерас, као и све што је требало па да сутра пођемо на време. Заузели смо за преноћиште колибе које су биле најмање лоше, и у којима једва да је неко од нас могао ока склопити због мноштва комараца који су нас са свију страна спопали.

9 Јули. Деветога ујутру пошли смо стварно рано, тј. у осам и по, надајући се да ћемо ту наћи спремне коње, који су били поручени два дана раније и требали ту да буду још синоћ. Тако бисмо прешли пут, који је био утврђен за други дан нашега путовања који се завршавао селом *Дракчаном*, које је требало да је на четири сата удаљено од *Сиџоџија*. Стигли смо нешто пре једанаест у *Сиџоџи*, село у којем су куће невероватно удаљене једне од других. Ту смо нашли једну потпуно изоловану гостионицу, добру и стварно нову, у којој нам је требало задржати се и ручати, пошто у овоме селу не нађосмо ни једног јединог коња.

Овде се наш Комесар растрчао на све стране. Посла да се у околини коњи траже, и после једнога сата доведоше их десетак. Неки путници, који за своју несрећу баш у томе тренутку пролажаху и који имађаху

добре коње, бише сироти људи силом приморани да своје коње уступе и сачекају их овде, где ће им бити испослати, кад нама буду престали да служе. Међу овим путницима беше један сироти свештеник, који је од старости падао. Он је са својим таљигама ишао у *Јаши* да прода своје масло и тако добави новаца за плаћање новог намета *мукарера*. Његови коњи већ беху упрегнути у каруцама Њихових Екселендија, кад Господин Амбасадар из сажаљења према њему, који му се сав дрхтећи бацио пред ноге преклињући га, енергично иступи код Комесара и изради да му се коњи врате. Али излазећи у сусрет Његовој Екселендији, Комесар је замолио да у будуће не буде више сличних интервенција из самилости, изјављујући отворено, да и сви други коњи, који се запрежу, узети су исто тако насилу од сиротога света. И то је био један докуменат више да, као што је било речено и констатовано раније, ма да се трошкови ове врсте путовања одбијају од дажбина које се дугују Порти и то према самим заповестима Султановим, ови трошкови се никако не плаћају од Кнежеве стране народу, већ свом тежином својом падају на леђа сиротом тиранисаном народу.

Са коњима добављеним из околине, овде узапћеним и најбољим од оних који су нас догде довели, пошли смо у дванаест и четврт. Ишли смо долином једне речице, или, тачније речено, потока, у којој су се виделе многе раштркане куће. Да бисмо избегли кривудаост пута, морали смо да се великом једном узбрдицом попнемо на један брег. Са обе стране овога брега виделе су се многе њиве и велика количина стоке, јер, како не беше ово обични поштански друм

нити пут Амбасадора и других службеника, који су обично путовали о јавноме трошку, не беху ту пустаре, на какве смо наишли између *Галца* и *Јашиа*.

У три и три четврти стигли смо у једну усамљену гостионицу. Место, које је било далеко иза ње, звало се *Сѝројесѝ* и састоји се из међусобно удаљених кућа. Овде нам рекоше да је *Дракчан* на један сат одавде, али да се до њега треба да пређе преко једне долине која је толико поплављена да је немогуће њу прегазити. Мислили смо, да ово може бити само изговор да будемо овде заустављени, а дознали смо, да су сви људи из *Дракчана*, чим су чули да ће неки Амбасадор да дође у њихово село, разбегли се; али баш зато, надајући се у осталом да ћемо неким другим путем стићи ипак сутра у место наше етапе, остали смо овде, ма да нисмо имали никакве удобности, пошто се наш стан сводио на две собе са једним малим ходником, који их је раздвајао и водио једној приземној крчми. Сместили смо се, како смо најбоље знали. Одлучили смо се, да споља направимо једну врсту собе грањем и платном уза саму кућу и да ту вечерамо и поставимо неколико постеља. Ова наша соба је била до половине покривена кровом саме гостионице а од половине смо продужили овај кров, који је тако много стрчао, грањем и асурама.

Док се ово правило, ми смо се мало прошетали и видели деведесет кошница, од којих је свака била направљена у једноме изрезаноме пању, изнутра издубљеном и одозго покривеном. Овде нам рекоше да се Кнезу плаћа осам пара порезе за сваку кошницу, што њему у Молдавији доноси врло велики доходак. Целе ноћи је пљуштала киша. Имали смо много неугодности због тога, а нарочито су се намучили они који су имали

своје постеље напољу, и међу њима највише један, који је спавао напољу под једном асуром, и био потпуно окупан. Нада да ће се имати ипак боље време преварила нас је, те нисмо разапели шатор. А било је то неопходно.

10. Јули. Јутрос је киша пљуштала и ми смо по томе пљуску пошли у једанаест сати. Друм је био доста добар; али како је свуда био пун воде, заобилазили смо преко неких брежуљака и ту смо на једноме великом успону изломиле руду на једним каруцама. Задржали смо се ту скоро читав сат да то поправимо. Испослали смо људе у оближњу шуму да отсеку једно дрво од којег ће моћи да се нова руда направи. За то време смо ручали, а затим пошли даље. Прошли смо поред једне врсте језера, и ту наишли на мост. Около су били изванредно леви предели са недалекима шумама. Киша је падала стално, и друмови су били пуни блата. На крају крајева стигли смо нешто пре пет сати у *Пошочам*.

Пошочам је нека врста вароши од четири стотине кућа и са пет цркава. Велики је број ту дућана. У дућанима и кућама има софа, столова и уопште намештаја, који је направљен од тврдог и изванредно лепог дрвета, које узима лако на се диван сјај, те изгледа врло лепо. Видели смо ту и неколико прозора са стаклетом; ствар, која је постајала све чешћом што смо се више Пољској приближавали. Станови су нам били бољи од оних које смо дотад имали.

Мало времена по нашем доласку стиже Гувернер вароши да се поклати Њиховим Екселенцијама. Извињаваше се он, што им са главарима села није у сусрет

изишао, светковином Светога Петра, која је по старом календару падала у данашњи дан, те су сви морали бити у цркви. Мало после тога дође Комесар са једним писмом, које је добио од *Сшаросије* из *Чарноуца*, који је саветовао да променимо етапе и уместо да прођемо преко *Чарноуца*, идемо преко једнога села које од његове вароши је удаљено пар сати хода, јер, у писму је тврдио, друм би тај био много краћи и бољи, а затим пред *Чарноуцом* би се иначе наишло на један поплављени терен, који се можда не би могао прегазити. Сумњиво је било да он тиме из специјалних разлога хоће да нас спречи да прођемо кроз *Чарноуц*. У овој нашој сумњи нас је утврдио један човек који је толико пута тим друмом прошао и ни за какву поплаву и воду није знао. Стога Његова Екселенција нареди да се одговори, да ћемо се апсолутно придржавати етапа које су одређене у *Јашуу*.

Увече је било хладно као да је месец новембар или децембар. Киша престаде, али је понова почела да пада чим смо легли у постељу, и пљуштала је целе ноћи, али нам није никаквих неугодности у нашим добрим заклонима причињавала. Бојали смо се доста од комараца, али их уопште није било, пошто их је свакојако ова хладноћа побрала.

11 Јули. Јутрос смо рано устали са намером да у девет сати пођемо за *Дорохој*, али смо могли да пођемо тек у једанаест и по, јер из вароши су били побегли сви они који су требали да коње воде, те смо изгубили доста времена док се нашао довољан број људи. Двојица сиротих Пољака који су путем наишли требало је да изгубе своје коње, који би били став-

љени нама у службу. Интервенцијом Господина Амбасадора, као и самог Господина Хибша, сина Амбасадора Пољске на Порти, коњи најзад бише ослобођени. Најзад пођоше ти сироти Пољаци по хиљаду пута благосиљајући своје добротворе; али након неколико корачаји један од наших јаничара, који није знао за све оно што се већ беше десило, заустави их, и под пљуском батина врати их натраг. Поново се интервенисало, и по други пут су били ослобођени. Цела истина је, дакле, да се овде врши апсолутни деспотизам не само над поданицима већ и над странцима, и да једино вреди право јачег.

Путеви су били пуни воде, али чврсти и добри, тако да смо добро одмицали. У два сата наша се на путу једна добра крчма са две добре собе, шталом и подрумом за вино, али потпуно напуштена. Ту смо ручали, и одатле пошли у три, а у *Дорохој* стигли у четири и по. На путу смо наишли на једну шуму и прошли поред ње. Видели смо многе вештачке брежуљке. Читав овај крај био је врло леп, али врло мало обрађен.

Дорохој је добро једно село. Неколико Главара дођоше на коњима у сусрет Његовој Екселенцији, и многи још пешице. Ту смо нашли обиље од намирница разних врста, па чак и артичока, и шаргарепа, и ракова и разних врста рибица, — ствари, које смо могли узалуд тражити у ранијим местима.

12 Јули. Одавде смо пошли нешто пре пола десет сати с намером да стигнемо у *Молиницу*, која је била једна од наших етапа, и за коју се говорило да је на шест сати одавде. Једно време смо ишли по најбољем друму, гледајући на свим странама најлепше

пределе. Прошли смо кроз једно селце, чије име ми не знадоше рећи, а нешто пре поднева зађосмо у шуму, чији путеви су били толико рђави да смо морали упрезати волове и у томе изгубити око пола сата. Лепше шуме није могло бити од ове, дрвеће је било многобројно, изванредно високо и потпуно право. У шуми смо наишли на стражу коју је Кнез плаћао ради безбедности оних који су кроз шуму пролазили. Из ове шуме изишли смо у један и три четврти и нашли се на једноме пољу, где смо ручали, и пошто смо понова коње упрегли, продужили смо пут у два и по. Стигли смо у четири и по на место које се зове *Молиница*, и изненадили смо се кад смо ту нашли само једну једину кућу врло просту јер се састојала из једне једине собе у којој се могло становати. Рекоше нам додуше да по оближњој шуми беше и других кућа, које све заједно зову се *Молиница*, али како су све оне много удаљене једне од других да нам не могу служити. Неко време смо се колебали, али, како нам је влажно, хладно, врло облачно и јако ветровито време претило, одлучисмо да се овде неки коњи, који су били уморнији, замене свежијим, које смо овде нашли, и пођемо даље све до *Чарноуца*. без обзира на то што је било већ доста доцкан, јер рекоше да до *Чарноуца* нема више од четири сата.

Пошли смо дакле у пет. Извесно време ишли смо кроз шуму, где смо на путу имали и таквих места на којима није било најлакше наступати. У шест и четврт стигли смо на једну речицу или поток, који због кише беше јако надошао. Из непажње и немања никаквог искуства о оваквим местима, кочијаш, прелазећи на другу обалу која је била као нека врста степеница,

није могао никако извући каруце Њихових Екселенција на другу страну која је била потопљена. Коњи су се упињали из све снаге и нису успевали да се успну по овоме блатном и кречном терену клизајући се и падајући. Њихове Екселенције морале су да изиђу из каруца идући врло тешко по руди и, поред придржавања од наших људи, у опасности да падну у набујали поток. Узалуд су се чинили сви могући напори, упрезали сви коњи из других каруца, натеривали људи да воду газе до гуше и каруце гурају, и томе слично; све је било узалуд. Најзад су разаслати људи да волове траже по околини. После једнога сата дотераше нам читав чопор говеда, али нисмо имали ништа чиме бисмо их упрегли да вуку. На крају крајева и у томе смо се некако снашли, и тек што смо само шест волова упрегли, чија је величина и снага огромна у Молдавији, тешка маса каруца, која је тако дуго стајала непомична, кренула се са изванредном лакоћом узбрдо. Каруце турскога *Михадара*, грчкога Комесара као и друга разна кола прешла су врло срећно са својим коњским запрегама, јер је прелаз био изабран на бољем месту. Кад смо сви прешли, понова смо пошли у седам и по а у варош стигли у осам и четврт.

На четврт сата пре уласка у варош срели смо Гувернера. Овде се он зове Староста, пошто је ова провинција некад припадала Пољској и отуд се Гуверније зову Старостије, задржавши још увек назив који уосталом долази из словенског језика на коме „*сѿтаросѿ*“ значи старост; по чему, ако је ова реч требала да сачува сву снагу свога значења, онда је израз *Сѿтаросѿ* морао најбоље одговарати речи *Сенаѿор* код Римљана. У Молдавији је била још и једна друга

Старостија много већа од ове овде, што се звала *Фочан*, и налазила се на граници Влашке а недалеко од границе Трансилваније. Овај Староста звао се Господин Мило. По рођењу беше Грк али је говорио да је пореклом био Француз и себе називао *MR Mill*. Сестра му беше удата за Господина Чингрију, Дубровчанина, и тиме мога земљака, који беше богати трговац у Цариграду, у чијој кући сам ја био чест и интиман гост. Пошто се он беше у Молдавији оженио богатом једном миражциком која је имала огромна имања са многим селима и живела на високој ноzi, имао је он разне положаје и уживао сад ову *Сѿтаросѿију*, у којој беше поштован као какав Суверен. Имао је лепе каруце које је вукла доста лепа запрега од шест коња. Беше се скинуо из каруца да учини своје подворење, а затим је допратио Њихове Екселенције до вароши и сместио их врло лепо у једној великој гостионици. Сви ми други сместили смо се у најбољим кућама одакле домаћини беху истерани.

Град је на врху једнога брежуљка у чијем подножју, на пушкомет, протиче река Прут. Сам град је мали. Има отприлике двеста кућа и три цркве. Већина његовог становништва састоји се из шизматичких хришћана, али има ту и много Јевреја, који се овде, на граници, баве трговином, и неки од нас су становали управо у њиховим кућама. Има овде и три куће трговаца Турака. Један од њих имао је свој дућан у околини оне гостионице у којој су отселе Њихове Екселенције. Свих претходних дана киша је падала скоро непрестано, а кад смо овде стигли, ударио је пљусак као прави потоп, отуд је било огромно блато по улицама, те смо били у својим кућама заробљени

тако да не могосмо чак ни цркве да обиђемо. Што се мене тиче, да су улице биле и најбоље, не бих могао да се шетам, јер, како се моја нога непрестано погоршавала, на рани је почела да се јавља извесна црна материја, која ме је наводила да донекле посумњам да можда и гангрена почиње. Зато сам желео да одавде скренем за *Камењец*, ту пољску варош у којој смо ми језуити¹⁾ имали један колеж, и где се могло стићи за само један дан преко *Кочина*, турског утврђења, које се налази на самој граници. Староста ме од тога одвратио, говорећи ми да, немајући никаквога *фермана* од Порте, могао бих да се рђаво проведем, и да уосталом не бих могао имати скоро никакву удобност јер бих могао располагати једино отвореним колима, која су сасвим неудобна јер су без федера.

Староста је непрестано правио друштво Њиховим Екселенцијама и указивао им сву могућу пажњу. Примећивао је додуше да смо учинили погрешку што нисмо примили његов предлог за мењање наших етапа које су нам биле дате у *Јашуу*, по коме уместо што бесмо стигли у ону стварно незгодну кућу *Молинице*, дошли бисмо у једно село из којег бисмо много згодније прешли у *Залешчик* преко којег се обично иде у Пољску; додајући да бисмо тим путем много угодније прешли преко Прута него ли овде код *Чарноуца*. Уверавао је да је за њега велико задовољство што може услужити Њихове Екселенције, које могу овде остати колико год хоће; али је ипак саветовао да, пошто се сутрадан будемо добро одморили од данашњих напора, да пре вечери пређемо реку и одемо у

¹⁾ У време кад сам овај *Дневник* писао, Ред је још увек постојао, као што се то из датума види.

оближње село, јер би после тога река могла толико надоћи, због киша које никако не престајаху, да, како се то често дешава, не могаднемо је више пребродити, па да останемо овде и читавих петнаестак дана.

Прешли смо преко овог савета, мислећи да нас Староста тако саветовао јер је хтео да нас се што пре ослободи. И како нам се није допадало да заменимо наредне ноћи одличне своје станове станом који је морао бити врло лош у томе селцету, одлучили смо да овде останемо целог сутрашњег дана и пођемо прекосутра ујутру, т.ј. четрнаестог јула. Али смо сутрадан заиста увидели да су Старостини савети били тачни и основани. Река је била надошла оне ноћи после тринаестог јула толико да четрнаестог ујутру није било могуће пребродити је, и озбиљно се поплашисмо да ћемо овде остати заробљени дуго времена. Али срећом истога тога дана навече поче вода да опада толико да се могло имати наде да ће се сутрадан моћи река да преброди, као што се то заиста и деси.

Док смо се ту одмарали два дана, имали смо од Старосте разна обавештења о овоме крају, међу којима и сведочанство о записима и грбовима ђеновским у *Сучави*, о којима је раније било говора. Уверавао нас је он у велики број и најлепше успевање винограда који се налазе поред граница Влашке и послао на поклон Господину Амбасадору као пробу четири врсте вина која је он добио из својих сопствених винограда, а која су се врло лепо очувала током неколико година. Сва ова вина и нама изгледаху доста добра. Рече нам да обично живи на самим својим имањима у потпуној безбедности, јер има стражу од педесет Арнаута, којих

Кнез Молдавије држи око пет стотина. Причаше како су то људи врло верни и врло храбри, и како без њих не би имао безбедности ни један једини дан. Уз то је причао он како је у својој Старостији својим сопственим средствима створио колонију коју су образовале куће протестаната који су дошли из Шлезије, Саксонске и Бранденбурга да би избегли садање ратове. Они овде уживају путпун мир и слободно исповедање своје религије, имајући цркву, једног свештеника недалеко од границе Пољске, одакле долазе протестанти овамо ради обреда своје вере. Са њима је направљен уговор да плаћају Кнезу дванаест пијастера годишње за сваку кућу, и да осим тога не носе никакав други терет. Очекивало се да их пређе овамо још и много више, и надало се великој користи од њих.

15 Јули. Петнаестог рано ујутру почели смо превозити кола са пртљагом и каруце, што је трајало све до подне, пошто су само једна кола могла да стану на тој импровизованој скели која беше саграђена од две барчице на којима су лежале многе трансверсалне греде као код сплава. Сишли смо низ некоје мале низбрдице, док је Госпођи Амбасадорки Староста уступио своје каруце, а затим смо прешли реку. На другој обали су упрегнути волови ради пролажења кроз једну шуму кроз коју Староста беше дао изградити нов један друм на многим местима, на којима река беше пре неколико дана однела стари пут, а изградио је обарајући дрвеће и покривајући та места грањем. На многим местима простирала се вода која је у великој количини ту остала након последњих поплава.

Кад смо изишли из шуме, нашли смо се на лепој једној равници која је била доста добро обрађена и у којој беше много кућа. Упрегли смо коње и, идући напред, наилазили смо увек на пределе лепе и добро обрађене. Обично између две реке, које се најзад спајају налази се низ планинских врхова или високих брегова који их деле, те сам очекивао да ћемо и овде имати да се доста пењемо па затим силазимо, пошто смо имали да пређемо са Прута на Дњестар; али успон је био скоро стално потпуно неосетан, а терен, који се налази између ове две реке, уздиже се једва за неколико лаката над њиховим коритима. Између ове две реке се беше нашао Петар Велики са својом војском у великој неприлици, опкољен од Турака, и сматрао се врло срећним што је могао, потплаћујући турске команданте, да се ослободи закључивши неповољан и сраман уговор.

После отприлике шест сати путовања били смо на Дњестру, на коме је била граница отоманске царевине и Пољске. Силазили смо неко време коритом једног потока који утиче у Дњестар таман према вароши *Залешчику*. Ту смо нашли четири скеле, од којих су неке биле довољно велике и згодне да превезу по неколико кола одједном. С ове стране, у Молдавији, терен је висок, и речна вода удара тако у њ, да га је изрезала вертикално, те се надалеко видела с ове стране обала као какав високи вертикални зид, а хоризонтални камени слојеви обале изгледали су као сасечени. Речној води је требао дуги низ векова за овај рад.

Пошто смо отпустили турског *Михмадара*, који нас је све дотле пратио, са његовим јаничарима и

јаничарима Његове Екселенције, — пређосмо реку у присуству велике масе света која је дотрчала да види долазак Њихових Екселенција. Ту су биле такође страже које је послао Господин од Отекера, генерални Комесар великих поседа, које је имао у овом крају Гроф Поњатовски. Овај Комесар примио је Њихове Екселенције у Грофовој палати. Ми остали узели смо станове у неколико гостионица, које овде нису много горе него иначе у Пољској.

Залешчик је скоро основана варош од поменутог Господина Грофа, чији велики дух је познат у читавој Европи. Насред једног великог трга уздиже се палата солидним зидовима добро изграђена, која на једној страни унутра још не беше завршена. Њихове Екселенције су у завршеноме делу зграде имале изврсан апартман, меблиран онако како је то обичај у културним земљама Европе. Кад смо у ову варош ушли оданули смо, после тако дугог путовања кроз некултурно варварство. Палата је изолована, а велики трг је као и палата облика правоугаоника. Овај трг је са свију страна оивичен сличним а малим, ниским, једноспратним кућама. Варош је настањена скоро све самим странцима, које је Гроф довео из Немачке као веште многим занатима и манифактурама, којих има невероватно много по читавој Пољској. Овде се сад производе доста добри ћилими. Ту је једна стаклара, која снабдева велики део суседне Молдавије, фабрика која је Грофа коштала огромно много новаца. Кад би друга пољска Господа пошла за његовим примером и трошила на развитак заната и манифактура, Пољска би се за кратко време потпуно преобразила и изишла из летаргије у којој се налази.¹⁾

¹⁾ Смрћу овога одличнога човека, која се задесила месец дана по нашем доласку, оба краљевина је необично много изгубила. Ја нисам имао срећу да га познам, али сам безмерно обавезан од читаће његове породице и племенитих рођака, који су били према мени изванредно љубазни пре мога доласка у Варшаву као и у самој овој престоници, а нарочито од стране одличног његовог сина, садањег краља Пољске.

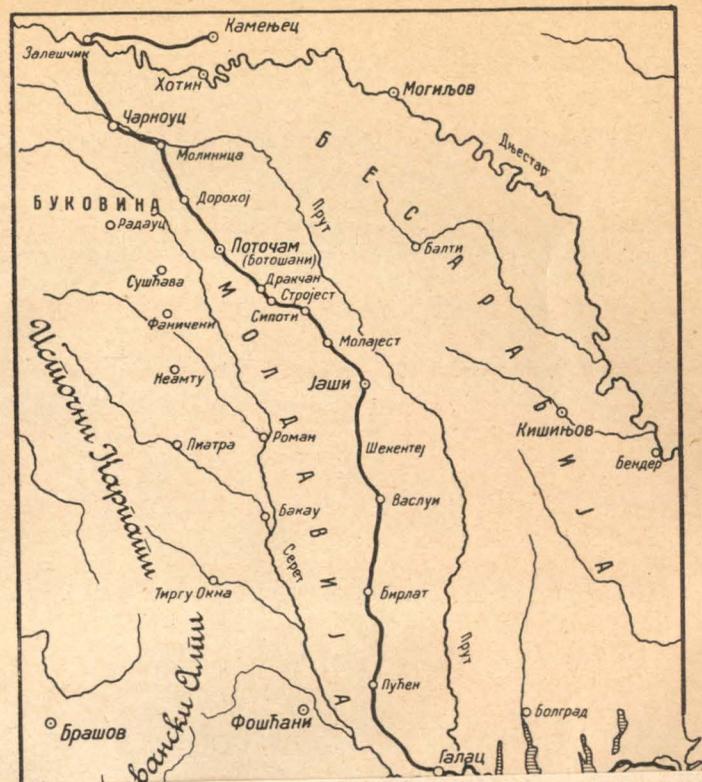
Како су многи од ових занатлија протестанти, па и сам Комесар је такав, а како у Пољској не могу имати протестантске цркве, основана је управо зато недалеко од реке у Молдавији протестантска колонија и сазидана протестантска црква. Код Господина Комесара наишао сам на свештеника који је служио у тој цркви. Он се зове Господин Јохан Јакоб Шајд Мантел и младић је врло углађен и од велике ерудиције. Рече ми да је почасни члан Латинскога друштва Јенске Академије. И он и Комесар били су изванредно љубазни према мени прелазећи преко верске разлике и мога положаја језуите, који није ништа сметао да будем окружен многим љубазностима у Енглеској и Холандији, иако се знало да сам језуита.

Посетили су нас сви образовани људи овога места као и неколико официра овдашњег малог гарнизона. Увече смо врло добро вечерали. Господин Амбасадор је морао овде да се задржи неколико дана да се одмори и учини нове припреме за даљи свој пут, желећи да одавде кратким дневним путовањима оде у Лавов, где би се више дана одмаргао пре него што ће поћи за Краков. Ја сам био приморан болешћу своје ноге да се овде опростим од њега и скренем у *Камењец*, где је био, као што сам раније рекао, један језуитски колеж, пошто сам морао имати сву удобност за своје лечење, које, како сам се надао, није требало да траје дуго. Ово постаде тим неопходније што Господин Доктор Макензи, после одмора од само једног дана, одлучи се да се врати натраг у Цариград са јаничарима.

Господин Комесар је са много доброте наредио да ми се ставе на расположење једне покривене каруце на федерима. Трбало је да пођем за времена. Устао сам врло рано, али грешком једног официра, коме заповести бежу издате, морао сам чекати много сати. Најзад се он појавио са разним изговорима, и хтеде да ме пошаље на неким отвореним и простим колима. Да ме одведе да ова кола видим, проведе ме кроз једну мрачну приземну собу која немаше плочника али

је зато у средини имала једну врсту великог четврта-
стог бунара пуног воде у висини једног човека. Овај
бунар је служио некој манифактури. Како на бунару
није било никакве оградe а официр ми на њ не беше
обратио пажњу, то ја изненада падох унутра и тешко
згњечих једно своје бедро. Извукоше ме одатле пот-
пуно мокрог и у великој опасности да се моја рана
погорша и са великим болом који ми је причињавала
нова моја контузија, која ме је још више спречавала
него рана да се макнем с места. Морао сам лећи у
постељу и после неколико сати одмора преобући се.
Чим је Господин Комесар чуо за ово што се десило,
показа се изванредно осетљив, и журећи ме да што
пре пођем за *Камењец* даде да се шест добрих коња
упрегну у његове каруце и њима ме испрати, дајући
ми и свога кочијаша.

Како сам могао поћи тек у подне, мрак ме је
ухватио од *Камењца* на две миље, где сам провео
једну рђаву ноћ. Сутрадан сам у *Камењец* стигли.
Моји језуити, од којих сам неке познао у Риму, били
су пуни пажње према мени; али како није било ту ни
доброга лекара, који беше отпутовао некуда, нити
доброга хирурга, падох за своју несрећу у руке једно-
ме човеку који је био највећа незналица у лекарском
занату. Он ме је стварно упропастио, давши ми тако
јакe лекове који су ми сву крв упалили, те су ме
страшне грознице тресле. Тако ми не беше више мо-
гуће да стигнем, као што сам се надао, Господина
Амбасадора у *Лавову*. Своје здравље и своју снагу
сам повратио тек после месеца дана у Варшави, пошто
су ме грознице тресле и на путу и у овој престоници,
али ништа од свега онога што ми се затим беше де-
сило не припада *Дневнику* путовања са Његовом Ек-
селенцијом Господином Амбасадором *Портером*, на
који сам се овде ограничио.

ПРОИЗВЕНО

SAVEZNO IZVRŠNO VEŠE
CENTAR ZA INFORMACIONU I
DOKUMENTACIONU DEJATNOST

Inv. br.

500

SIGN

